sinteze sociologice

CĂTĂLIN ZAMFIR

METODA NORMATIVĂ ÎN PSIHO-SOCIOLOGIA ORGANIZĂRII

1972

COLECȚIE ÎNGRIJITĂ DE POMPILIU CARAIOAN

INTRODUCERE

Specific atât societăţii ca sistem global, cât şi subsistemelor sale este precaritatea echilibrului, continua confruntare cu tensiuni, contradicţii, perturbări, care constituie tot atâtea probleme de rezolvat. Deşi activitatea de rezolvare a acestor probleme, dezvoltată în cadrul fiecărei organizări, este una dintre cele mai importante componente ale sistemelor social-umane, ea constituie pentru ştiinţă un subiect relativ nou. Până nu demult, gândirea teoretică, pe baza unei cunoaşteri predominant naiv-speculative, se credea singura capabilă să sugereze oamenilor soluţii la problemele pe care existenţa lor le ridică la tot pasul, fără a fi conştientă de inaplicabilitatea şi inutilitatea, cel mai adesea, a acestora. Produsele gândirii teoretice nu reuşeau să se integreze sub formă de acţiuni practice transformatoare în realitatea de la care se pornise. Postura de moralist neluat în consideraţie de cursul real al istoriei era caracteristică. Între activitatea practică de rezolvare a problemelor şi reflexia teoretică existau puţine legături.

Marx a produs aici o răsturnare spectaculoasă. El a renunţat la postura comodă de a da sfaturi din exterior, denunţându-i superficialitatea. El a cerut gânditorului să reintre în istorie. Societatea are mişcarea sa proprie, determinată de legi obiective. Oamenii înşişi, mai mult inconştient decât conştient, fac şi refac în permanenţă viaţa lor socială. Împinşi de necesităţi, ei acţionează în vederea soluţionării problemelor pe care viaţa lor le ridică în permanenţă. Problemele social-umane, care au frământat dintotdeauna pe gânditori, au fost în permanenţă soluţionate, în limita posibilităţilor existente, prin activitatea practică a oamenilor. Chestiunea nu este, deci, consideră Marx, de a da din exterior soluţii şi de a chema omenirea la realizarea lor, ci de a analiza însuşi modul în care oamenii reali formulează şi soluţionează problemele lor, aducând în acest proces un spor de clarificare. Indivizii, grupurile, clasele, instituţiile sunt cei care acţionează pentru înlăturarea dezechilibrelor şi a dificultăţilor care survin în permanenţă. Teoreticianul poate contribui în mod real la această activitate pe care oamenii o fac cu sau fără el, numai dacă reuşeşte să formuleze soluţii practice adecvate. Dacă nu va reuşi, el se plasează într-o exterioritate ineficace. Numai devenind o gândire a activităţii practice, teoria reuşeşte să devină ea însăşi practică.

Analiza amănunţită întreprinsă de Marx se plasează tocmai într-o asemenea perspectivă: activitatea reală de rezolvare a contradicţiilor pe care sistemul social din vremea sa (capitalist) le conţinea. De pe poziţiile proletariatului, rezolvarea contradicţiilor societăţii burgheze nu putea avea loc, într-o manieră satisfăcătoare, decât prin transformarea structurală a societăţii, iar nu în limitele ei, deci prin revoluţie. Pornind de la această situaţie, Marx a analizat în mod deosebit o modalitate de soluţionare a problemelor social-umane, şi anume transformarea revoluţionară a societăţii sau, aşa cum este denumită în această lucrare, pentru cazul oricărui sistem social-uman de activitate, mai complex sau mai simplu, *metoda transformării*. Transformarea sistemelor nu este însă singura modalitate de a face faţă dificultăţilor. O altă serie de modalităţi caută să rezolve problemele în cadrul organizării date, menţinând structurile existente împotriva perturbărilor. Este ceea ce aici a fost denumită *metoda normativă*. Până în momentul transformării sale, fiecare sistem foloseşte acest tip de metodă. Pentru Marx experienţa

esențială era cea a necesității transformării revoluționare a sistemului social capitalist. De aceea el şi-a concentrat analiza la nivelul modului în care sistemul social global se transformă. Modalitățile de rezolvare a dificultăților în cadrul vechiului sistem, predominant normative, apăreau în acele condiții ca fiind ineficiente, nesatisfăcătoare. Din perspectiva necesității transformării revoluționare a sistemului social global, Marx a fost primul gânditor care a demonstrat eficiența limitată a metodelor de rezolvare a dificultăților centrate pe menținerea organizării. Demonstrând ineficienta lor în principiu, în momentul în care este necesară transformarea structurală revoluționară, Marx nu a mai insistat asupra analizei lor.

Probleme de rezolvat nu apar însă numai la nivelul societății în ansamblu, ci şi în cadrul fiecărui sistem particular care compune viața social-umană. Se poate formula deci cazul general, abstract, al activității de rezolvare a problemelor pe care un sistem le are de înfruntat. La dispoziția sa, fiecare sistem are deci două tipuri generale de metode de rezolvare a dificultăților sale: metodele transformării şi metodele normative. În această lucrare vor fi analizate în mod special metodele normative, cele care se orientează spre transformare fiind doar schițate. Metoda transformării urmează a fi analizată, mai pe larg într-o lucrare viitoare.

Este necesar a se preciza de la început cîteva lucruri. În primul rând, obiectul analizei este constituit de modelul abstract al sistemului activității social-umane, indiferent de faptul dacă este un sistem relativ simplu sau complex. Societatea globală (sistemul social) apare, din această perspectivă, a fi mai mult un *sistem de sisteme*. Analiza cade deci pe *celula* organizării sociale - sistemul unei activități. În al doilea rând, orice sistem foloseşte simultan, în proporții diferite, ambele metode. Aici ele sunt însă analizate separat, ca şi când un sistem ar recurge la un moment dat, fie la un tip de metode, fie la celălalt. În al treilea rând, analiza metodei normative este făcută în cazul ei limită de funcționare, căutându-se a se evidenția toate aspectele şi consecințele sale posibile. Funcționarea reală a activității normative este influențată semnificativ şi de o serie de alte variabile, care, din necesități de simplificare, nu au putut fi analizate aici. De exemplu, tipul organizării societății globale (orânduirea socială) are o mare însemnătate atât pentru alegerea metodelor, cât şi pentru eficiența şi consecințele folosirii lor. Această influență se realizează în felul următor: organizările sociale fundate pe proprietate privată tind să creeze, ceea ce în lucrare va fi desemnat prin termenul de „spații funcționale" cu un înalt grad de divergență, în care, metodele de tip normativ sunt în general cele mai adecvate pentru a face față conflictelor, folosirea metodelor de tip transformațional, fiind principial limitată. Dimpotrivă, organizările sociale fundate pe proprietatea socialistă dau în principiu posibilitatea folosirii transformării organizaționale ca mod de a soluționa dificultățile, nelimitată decât de posibilitățile cognitive şi de resursele material-economice, fără a fi însă exclusă câtuşi de puțin şi folosirea metodelor de tip normativ. De asemenea, gradul ridicat de divergență al spațiilor funcționale caracteristic organizărilor sociale fundate pe proprietate privată este de natură a accentua efectele negative, disfuncționale ale metodelor de tip normativ, în timp ce un grad înalt de convergență diminuează substanțial aceste efecte. Şi eficiența metodelor normative variază larg în funcție de gradul de convergență sau divergență al spațiilor funcționale. Analiza mai fină a relației dintre gradele de convergență şi divergență, pe de o parte, şi alegerea, efectele şi eficiența metodelor de soluționare a dificultăților, fiind o sarcină mai dificilă, nu intră în obiectivele lucrării de față.

Deşi în această problemă există un uriaş material faptic, cât şi o mulțime de reflexii ocazionate de el, nu există totuşi analize mai sistematice care să constituie puncte de sprijin suficient de solide. Lucrarea a fost nevoită să încerce, deci în primul rând, schițarea unui sistem teoretic capabil să facă inteligibilă într-un mod unitar mulțimea

faptelor din acest domeniu. Şi pentru că nu există alternative, accentul a căzut nu pe discutarea altor proiecte, ci pe însăşi construirea unui asemenea proiect. De aici şi dificultăţile şi limitele lucrării. Unele probleme sunt mai insistent analizate, altele numai punctate. Datorită spaţiului restrâns avut la dispoziţie, a trebuit să mă limitez la redarea numai a unor aspecte pe care le-am considerat mai semnificative pentru construcţia modelului teoretic. Or, cum acestea erau în mod predominant aspectele abstracte ale problemei, a trebuit să renunţ în primul rând la analizele concrete, la aplicaţiile particulare ale unor teze abstracte.

Mai există încă o dificultate. Pentru a analiza mecanismele abstracte ale activităţii de soluţionare o problemelor în sistemele social-umane, fie generale, fie particulare, era necesar un cadru conceptual general, abstract, care să descrie aceste sisteme. O teorie sociologică abstractă, care să descrie formele, structurile şi funcţiile comune tuturor sferelor particulare ale vieţii social-umane, şi în cadrul căreia să fie determinată şi activitatea de soluţionare a problemelor organizaţionale, nu există încă formulată într-o modalitate acceptabilă.

Singura teorie cu un grad ridicat de elaborare şi de complexitate, teoria sociologică elaborată de Marx, după o rapidă punctare a cadrului conceptual general, îşi plasează accentul analizei pe structura concretă a societăţii, adică pe evidenţierea relaţiilor complexe dintre diferitele sfere particulare ale vieţii sociale (economic, politic, juridic, familie, morală etc.) şi pe dinamica acestora, în mod special, Marx a adus o contribuţie fundamentală la analiza societăţii capitaliste. Sistemul conceptual general, abstract, schiţat de Marx şi implicat în teoria sa, oferă, după părerea mea, un punct interesant de plecare, care nu a fost dezvoltat suficient nici de el şi nici de urmaşii săi.

Sociologia nemarxistă contemporană aproape că nu a abordat societatea ca o structură complexă, ca un sistem, aşa cum a făcut-o Marx. În schimb, ea şi-a plasat atenţia în special pe analiza sociologică a unor sfere particulare ale vieţii sociale (sociologii de ramură) şi într-o oarecare măsură în dezvoltarea unei teorii sociologice abstracte, adică în dezvoltarea unor concepte şi teorii care să explice o serie de structuri şi funcţii mai generale ale vieţii social-umane. La acest nivel, deşi nu se poate vorbi de o formulare satisfăcătoare a unei asemenea teorii, există însă contribuţii interesante, care pot fi folosite. Deci, în locul unui sistem conceptual cât de cât închegat, există mai degrabă o pluralitate de tentative, fiecare cu dreptatea şi cu falsitatea sa, cu adevărul şi erorile sale, suficient de interesante, dar şi suficient de neizbutite fiecare în parte, pentru a nu putea să le facă pe toate celelalte inutile. Teoriile sociologice contemporane debitoare în diverse grade unor viziuni filozofice limitate mai prezintă încă caracteristicile stadiului preştiinţific: limbaje şi concepte insuficient de adecvate, încît să nu poată explica satisfăcător toate faptele din domeniul lor de aplicaţie, un amestec de aproximări suficient de pătrunzătoare, dar şi de vagi adesea. Ele prezintă, fiecare în parte, un acord mai mult intuit cu experienţa, fără a putea însă face evidente limitele adecvării, mai mult inverificabile decât verificabile, mai mult tulburătoare decît evidente. Acolo unde limbajul insuficient de adecvat îşi manifestă limitele sale de cuprindere, dificultăţile structurale sunt depăşite prin flexiuni extralogice, prin subtilizări şi amendamente plasate cel mai adesea la nivelul metaforicului, scăpate de sub controlul verificării riguroase. Un astfel de limbaj, în funcţie de talentul autorului, poate mai mult sugera şi mai puţin explica, nuanţe dintre cele mai fine ale obiectului.

Gândirea modernă se mai află în acest domeniu în situaţia paradoxală, datorată imaturităţii sale, că, pe măsură ce limbajul folosit este mai puţin riguros, creşte capacitatea surprinderii şi exprimării celor mai fine nuanţe şi, dimpotrivă, pe măsură ce creşte rigurozitatea limbajului, scade fineţea analizei, posibilitatea de a surprinde aspectele mai complexe. În ciuda dificultăţilor sale momentane, construcţia riguroasă a

limbajului ştiinţei şi deci şi a sistemului conceptual inclus va fi capabilă, pe măsura maturizării sale, să cuprindă cele mai subtile nuanţe ale obiectului său, făcînd inutilă imprecisa abordare metaforică. Găsesc mai avantajoasă, de aceea, renunţarea la complexitatea pe care o poate oferi intuiţia tulburătoare, dar aproximativă şi incontrolabilă, în favoarea unei abordări mai riguroase, dar mai limitate.

În această situaţie a trebuit să încerc să formulez un cadru conceptual abstract necesar pentru analiza problemei propriu-zise. In prima parte a lucrării este schiţat un model teoretic abstract care va fi folosit apoi pentru formularea şi analiza activităţii de soluţionare a problemelor organizaţionale. Elaborarea acestui cadru conceptual este şi ea doar o schiţă, redusă la minimumul necesar analizei particulare. Pentru aceasta am pornit de la o serie de idei conţinute în teoria lui Marx, cât şi de la lucrările unor sociologi contemporani (R. K. Merton, în primul rând, T. Parsons, în mai mică măsură), de la o serie de lucrări de psihosociologia organizaţiei (H. A. Simon, J. G. March, D. Katz, R. L. Kahn). Expunerea nu conţine o discuţie a fiecărui element preluat şi nici nu subliniază modificările aduse, ci se centrează pe construcţia propriu-zisă. Desigur că diferite aspecte ale problemei analizate au fost surprinse din diferite perspective şi în diverse limbaje. Intenţia mea nu este însă de a prezenta fapte şi teorii într-un mozaic organizat după criterii exterioare şi convenţionale, deci într-o falsă cumulativitate, aparentă doar, mascând de fapt lipsa de comunicare şi de coerenţă, mozaic bogat prin varietate şi sfera de cuprindere, sărac însă prin organizarea interioară şi prin rigurozitate. Ceea ce încerc este o construcţie teoretică, cât mai riguroasă posibil, capabilă să explice şi să prevadă, lipsită de artificii lingvistice care ar putea ascunde tocmai punctele slabe ale teoriei.

În general, crearea unui cadru conceptual cumulativ, şi lucrarea de faţă este *doar o încercare*, nu este de natură a face cumulative, comunicante între ele, abordările anterioare. Traducerea şi valorificarea lor se dovedesc a fi de regulă imposibile. Pentru reluarea acestora, nu descriptiv-exterioară, ci organic-cumulativă, este necesară o dezvoltare interioară a limbajului cumulativ, în aşa fel încât el să fie capabil a cuprinde ceea ce, la un mod mai puţin riguros, era cuprins în limbajele necumulative. Dar aceasta echivalează, în mare măsură, cu o redescoperire a lor. Teoreticianul, în condiţiile unui stadiu încă imatur, în contact cu un aspect sau altul al realităţii, a făcut efortul de a-l exprima, de a-l descrie în limbajul pe care îl avea la dispoziţie. Această descriere poartă în sine nu numai informaţii despre obiect, dar şi un complex de semnificaţii aduse de limbajul în care descrierea a avut loc. Şi cum acesta nu era un limbaj construit special pentru descrierea respectivului obiect şi nici într-o modalitate riguros controlată care să facă evidente limitele între care obiectul este redat, natura limbajului amestecându-se într-un mod indeterminabil cu natura obiectului descris, valorificarea riguroasă a informaţiilor cuprinse în aceste descrieri devine imposibilă. Paradoxal, deci, ştiinţa cumulativă beneficiază, într-o proporţie mult mai mică decît s-ar crede, de formulările teoretice şi de cercetările empirice din perioada de imaturitate a ei.

I. FACTORII DETERMINANȚI AI MODULUI DE ORGANIZARE A ACTIVITĂȚILOR SOCIAL-UMANE

CONCEPTUL DE ACTIVITATE

La nivelul unei analize sociologice abstracte, nu îmi pare a fi potrivit, ca punct de plecare, conceptul de *acțiune*. Atât în limbajul comun, cât şi în diferitele încercări teoretice de abordare, fundate în ultimă instanță tot pe acesta, termenul de acțiune este definit ca *realizare a unui scop de către un agent, într-o situație* (Parsons) [44; 45]. Acțiunea presupune, deci, ca orizont constitutiv subiectul, conştiința, fie individuală, fie colectivă, socială. Ea se constituie orientată către un anumit scop, determinată de anumite motivații, în spațiul unor modele social-culturale date, deci, într-un spațiu, el însuşi derivat, care trebuie determinat mai departe. Pornind de la conceptul de acțiune, acest cadru subiectiv nu mai poate fi explicat, determinat, el constituind un dat anterior.

Termenul de acțiune tinde, pe de altă parte, să desemneze un comportament simplu, elementar. Tot mai evident este însă faptul că o acțiune simplă nu poate fi determinată în sine, nu este o formație suficient de autonomă, relativ independentă, ci face parte ca element component, ca secvență, din complexuri de acțiuni, din sisteme. Determinarea sa se poate face numai prin raportare la sistemul al cărui element este. Definirea acțiunii prin scop nu este însă de natură a evidenția această integrare, mai mult mascând-o. E drept că, prin scopurile, motivațiile, modelele culturale care o reglementează, acțiunea se racordează în sistem, dar specific pentru aceste forme subiective este faptul de a nu conține explicit acest racord. În acest sens, Marx cere ca analiza să fie împinsă mai departe, dincolo de scopurile, valorile, idealurile subiective.

Necesitatea de a depăşi acțiunea ca element o resimte şi Parsons, lucru care îl determină să folosească tot mai mult termenul de sistem de acțiune în locul celui de acțiune, iar pentru realitatea socială este folosit termenul de sistem social, având sensul de sistem al acțiunii sociale. Greşeala fundamentală a lui Parsons constă însă în extinderea definiției acțiunii la sistemul de acțiuni. [12] Astfel de formațiuni mai complexe, ca sistemul economic, politic, religios, familial etc., nu mai pot fi determinate adecvat printr-o referire la scop. De aici şi necesitatea, pentru a evita asemenea confuzii, de a desemna, printr-un alt termen, complexul de acțiuni, sistemul, spre deosebire de acțiunea ca element component. Un asemenea termen există în limbajul obişnuit, atât în limba română, cât şi în alte limbi. Este termenul de *activitate*. Distincția dintre termenii de acțiune şi activitate, firesc netranşantă la nivelul limbajului obişnuit, tinde să prezinte tocmai situația descrisă mai sus: la limită, acțiunea se referă la un comportament suficient de simplu, delimitat în timp, orientat de către un scop precis, element component al unui sistem mai larg; dimpotrivă, activitatea se referă la sisteme mai complexe de acțiuni, întinse pe o durată mai mare, greu de delimitat, mult mai difuz determinate de scopuri. Pentru a fi mai clar, să luăm câteva exemple: vorbim de *activitatea* unui partid politic atunci când vizăm manifestarea sa într-o perioadă suficient de mare de timp, incluzând o mulțime de acțiuni

particulare. Dimpotrivă, când vorbim de o anumită manifestare concretă, într-o împrejurare determinată, se foloseşte mai adecvat termenul de *acţiune*. Despre o întreprindere, ca un complex de acţiuni, nu putem vorbi decât în termenii activităţii. Sferele componente ale vieţii sociale sînt şi ele desemnabile în termenii activităţii: activitate economică, activitate politică, activitate ştiinţifică, artistică, religioasă etc.

Conceptul de activitate prezintă un dublu avantaj. Pe de o parte, el vizează o formaţie organizată, relativ autonomă, constituind elementul cel mai simplu, indecompozabil al vieţii social-umane. Pe de altă parte, deschide posibilitatea unei determinări obiective, depăşind determinarea subiectivă prin scop.

CERINŢĂ FUNCŢIONALĂ FINALĂ ŞI FUNCŢIE FINALĂ

În primul rând, trebuie determinat conceptual punctul de plecare al oricărei activităţi - acel ceva care îi orientează organizarea şi care, în limbajul comun, şi de aici şi în încercările de conceptualizare care pornesc de la acesta, a căpătat denumirea de scop sau obiectiv. Tot în limbajul comun se mai găseşte un termen care ar putea fi folosit aici, aproximativ cu aceleaşi funcţii, deschizând însă o nouă perspectivă - termenul de „necesitate”. O activitate oarecare se organizează în vederea realizării unei necesităţi sau unei nevoi anumite. Necesitatea de hrană determină o activitate de producere a alimentelor, necesitatea de reglementare a relaţiilor umane creează activităţi de reglementare, morale, politice, religioase etc. Conceptul de „necesitate" este la rândul său destul de nedeterminat. El implică ideea că cineva, un sistem, să zicem, are nevoie de ceva: organismul are nevoie de protecţie calorică, de hrană, personalitatea are nevoie de securitate, de realizare etc., o clasă are nevoie de putere etc. Se poate însă determina necesitatea, în cadrul unei teorii generale a sistemelor, ca o „*cerinţă funcţională*" a unui sistem. Termenul de cerinţă funcţională, destul de puţin definit teoretic, s-a impus, datorită forţei sale explicative, tot mai mult teoriei sociologice (Merton). [40] Între „cerinţă funcţională" şi „necesitate" există o anumită diferenţă care explică, de fapt, de ce numai ultimul termen figurează în limbajul cotidian. La nivelul conştiinţei sistemului, o cerinţă funcţională este înregistrată, la un nivel neteoretic, ca o necesitate, nevoie, ca ceva care lipseşte, care trebuie satisfăcut. Necesitatea este, deci, o modalitate de conştientizare spontană, neteoretică a cerinţei funcţionale, mijlocindu-se astfel activitatea. Scopul (obiectivul) este o altă formă de înregistrare a cerinţei funcţionale - după ce a fost înregistrată cerinţa funcţională sub forma necesităţii, aceasta este formulată ca scop, ca obiectiv de atins.

Deci, o activitate este definită ca *procesul satisfacerii unei necesităţi (cerinţe funcţionale), mai precis, o mulţime de acţiuni (comportamente) organizate şi orientate în vederea satisfacerii unei necesităţi (cerinţe funcţionale).*

Pentru a determina o activitate este suficientă referirea la o cerinţă funcţională (necesitate). Specificul unei activităţi este determinat de cerinţa funcţională care o declanşează şi organizează. Să numim finală cerinţa funcţională (necesitatea), constitutivă a unei activităţi (în jurul căreia se constituie o activitate).

Se înţeleg prin *funcţie*, semnificaţiile, consecinţele, pe care o anumită activitate, acţiune (comportament), le are pentru un anumit sistem, pentru cerinţele sale funcţionale. [40] Termenul de semnificaţie sau consecinţă funcţională este definit aici numai prin trăsătura abstractă de a satisface sau de a împiedica satisfacerea unei cerinţe funcţionale. Se poate vorbi atât despre funcţia unei activităţi, cât şi despre funcţia unei acţiuni,

comportament (*proces comportamental* sau, simplu, *proces*). Semnificația unui proces pentru o cerință funcțională este *valoarea sa funcțională*. Valoarea funcțională a unui proces poate fi: *pozitivă* - respectivul proces contribuie la satisfacerea cerinței funcționale, este deci *funcțional*; *negativă* - procesul împiedică satisfacerea respectivei cerințe funcționale, este *disfuncțional*; *neutru funcțional* - procesul nu are consecințe funcționale nici pozitive, nici negative pentru respectiva cerință funcțională. Un proces poate satisface nemijlocit o cerință funcțională, sau mijlocit, creând condiții favorabile sau blocînd procesele disfuncționale. Același lucru se poate spune și despre procesele disfuncționale: pot bloca satisfacerea unei cerințe funcționale, sau creează condiții nefavorabile satisfacerii sau, în fine, sunt cauza unor altor procese disfuncționale.

Un proces are, de obicei, nu numai o consecință funcțională pentru o cerință funcțională, ci mai multe, un *fascicul* (Merton). Valoarea sa funcțională va fi deci rezultatul considerării diferitelor consecințe pozitive și negative.

Simetric, pot fi definite stările unei cerințe funcționale (necesități): *satisfăcută* sau *nesatisfăcută*. Evident, există *grade* de satisfacere și nesatisfacere.

Apariția unei necesități creează o tensiune. În psihologie există termenul de „tensiune a necesității" (need tension). Și în sociologie, apariția unei necesități sociale este asociată cu o tensiune socială. Satisfacerea necesității îndepărtează tensiunea, relaxând sistemul.

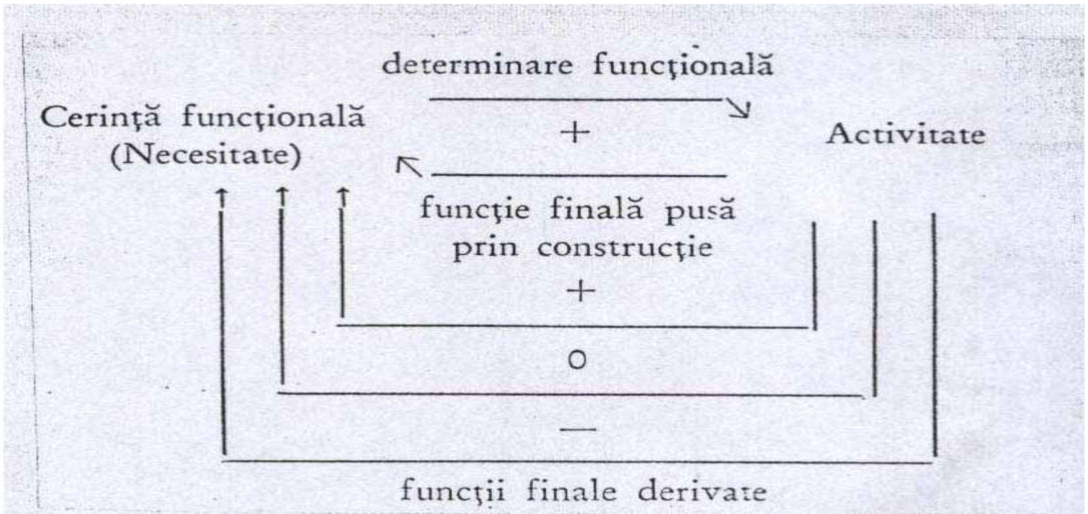
O stare specială apare în momentul în care satisfacerea necesității (a cerinței funcționale) este împiedicată - *stare de frustrare*. Dezvoltat în cazul particular al necesităților biopsihologice, conceptul de frustrare poate fi generalizat pentru cazul blocării satisfacerii oricărei necesități, putându-se vorbi, în acest sens, și de frustrări sociale - frustrarea unei necesități sociale. [32-16]

Conceptele pereche de cerință funcțională și funcție descriu o relație specifică dintre două sisteme. Cerința funcțională este *a unui sistem*, fiind totodată cerință *de ceva* (alt sistem). Funcția este produsul unui sistem, pentru alt sistem. Produsul unei activități este în ultimă instanță satisfacerea unei cerințe funcționale, a unei necesități, fie că este o satisfacere nemijlocită, fie mijlocită, prin produsele (bunurile) create. În cadrul unei relații funcționale apar, deci, două sisteme: un sistem care are o cerință funcțională și un sistem care o satisface. Între cele două sisteme există o dublă relație: *de determinare funcțională,* într-un sens, și *de satisfacere funcțională,* în celălalt. Sistemul care satisface o cerință funcțională poate fi sau un subsistem al sistemului care îl determină, sau un sistem exterior. În acest sens se poate spune că *proprietatea fundamentală a unei cerințe funcționale (necesități) este de a declanșa, de a induce o activitate orientată spre satisfacerea sa.*

Ideea că factorul determinant al organizării unei activități este o cerință funcțională (necesitate) a fost formulată destul de frecvent. Marx consideră că necesitățile oamenilor reali constituie punctul de plecare al activităților social-umane [2-24]; activitățile politice, juridice, religioase etc. sunt determinate de cerințele funcționale apărute în activitatea economică și în relațiile de clasă. Malinowski definește cultura ca un instrument de satisfacere a necesităților umane [39-132]. Sumner tratează *„folkways-utile"* - adică ceea ce mai tîrziu a fost numit cultură - ca „modalități de satisfacere în grup a nevoilor" [58-2].

Funcția unei activități pentru cerința sa funcțională constitutivă (finală) va fi numită *funcție finală.* O activitate poate avea pentru cerința sa funcțională finală două serii de semnificații funcționale: 1) *puse prin construcție* și 2) *derivate.* Semnificațiile funcționale puse prin construcție sunt pozitive, funcționale, prin definiție: este constituită o activitate care să aibă *anumite* consecințe funcționale. Acest lucru nu exclude eroarea în aprecierea funcționalității unei activități și nici faptul că semnificațiile finale derivate,

chiar de la început, sau pe parcurs, să nu fie mai importante decît cele scontate. Dacă valoarea semnificațiilor funcționale finale derivate este pozitivă, atunci relația funcțională va fi întărită, consolidată, dacă însă ele vor fi precumpănitor disfuncționale, atunci, caracterul funcțional al respectivei activități va fi diminuat.Relația dintre o cerință funcțională şi activitatea determinată funcțional de ea este descrisă în următoarea schemă:

Eficiența unei activități poate fi definită ca *gradul în care ea realizează funcția sa finală,* fiind deci valoarea totală a fasciculului de consecințe funcționale finale puse prin construcție şi derivate.

ORGANIZAREA (STRUCTURA) ACTIVITĂȚII

Orice activitate este realizată de o colectivitate - *colectivitate activă,* compusă din *unități active* (indivizi, grupuri, organizații, clase, secții, servicii etc). Elementele componente ale unei activități sunt *acțiunile* sau *procesele comportamentale.* O activitate este deci un sistem de procese comportamentale realizate de o colectivitate activă. Procesele comportamentale care constituie o activitate nu sunt, în general, de acelaşi tip, ci sunt diferite calitativ. Ca rezultat al unei *diviziuni funcționale*, fiecărui element al sistemului îi revine de realizat o funcție concretă, particulară în cadrul ansamblului, relându-se într-un mod determinat cu toate celelalte elemente. Sistemul unei activități are, deci, o anumită *organizare, structura*. Termenul de structură este folosit aici ca sinonim cu cel de organizare (Kroeber) [35]. Nu este deci vizat sensul elaborat de Levi-Strauss, ci sensul obişnuit, aşa cum apare el foarte des în sociologie.

Organizarea sau structura unei activități constă în stabilirea unor modalități în care, în mod diferențiat, se realizează comportamentul participanților, în aşa fel încât prin conjugare să se realizeze funcția finală a sistemului. Unităților active li se acordă funcții diferențiate, adică statuturi şi roluri diferite, organizarea sau structura fiind deci totalitatea statuturilor şi rolurilor, aşa cum apar definite de sociologie şi antropologie.

Funcția unui element este deci contribuția sa specifică la realizarea finalităților sistemului din care face parte. Ea poate fi definită numai în raport cu structura din care

face parte, deci în contextul său structural. În afara acestui context structural, elementul nu mai funcţionează. Funcţia elementului este determinabilă structural, prin locul şi rolul elementului în respectiva structură. Acesta este cazul care stă la baza funcţionalismului de tip clasic: funcţia este subordonată structurii. În ultimul timp, apare tot mai insistentă evidenţierea relaţiei de determinare funcţională a structurii, emanciparea analizei funcţionale de analiza structurală (M. Burckley) [14-241]. Când luăm în consideraţie sistemul activităţii ca atare, atunci structura, organizarea acesteia apare ca determinată funcţional. Cerinţa funcţională apare ca *anterioară şi independentă* de structura activităţii care o satisface. Considerând că funcţia nu este legată univoc de o anumită structură, se poate evita o altă eroare teoretică fundamentală, caracteristică funcţionalismului clasic („postulatul necesităţii" cum o numeşte Merton) şi care constă în afirmarea unei legături organice, indestructibile între o funcţie şi structura care o îndeplineşte. Acest postulat implică ideea unei structuri necesare şi iramplasabile [40-8-83]. Dimpotrivă, aşa cum consideră Merton, o funcţie poate fi satisfăcută de structuri (sau elemente) interşanjabile - *echivalente funcţionale* sau *substitute funcţionale* [40-83]. La Bertalanffy, acest lucru apare sub denumirea de *proprietate a echifinalităţii* - proprietatea fiecărei funcţii de a fi satisfăcută de o mulţime de structuri echivalente [29].

POSIBILUL COMPORTAMENTAL-INSTRUMENTAL

Cerinţa funcţională finală nu indică deci o anumită modalitate de organizare a activităţii. Ea impune doar o singură condiţie: să fie funcţională pentru ea. Modul concret de organizare depinde de posibilul comportamental al colectivităţii active incidentat de respectiva cerinţă funcţională. Organizarea activităţilor social-umane este o construcţie în posibilul comportamental, tot aşa cum produsele materiale sunt construcţii în posibilul natural. Cerinţa funcţională constitutivă induce o activitate organizată în interiorul unui posibil comportamental dat, determinîndu-i doar orientarea sa generală.

Pentru a determina modul de organizare a unei activităţi social-umane, trebuie analizată deci structura posibilului comportamental în care aceasta se constituie.

În primul rînd, posibilul comportamental este determinat de caracteristicile biopsihice ale omului, ca unitate activă elementară a oricărei activităţi: tipuri de acţiuni posibile, viteză de acţiune, forţă fizică, capacitate de percepere, de gândire etc.

În al doilea rînd, posibilul comportamental nu are o structură exclusiv biopsihică, ci şi instrumentală. Comportamentul uman este un *comportament instrumental*, realizându-se de-a lungul instrumentelor social-culturale existente la un moment dat - instrumente materiale, spirituale, social-instituţionale (maşini, cunoştinţe, instituţii etc). *Posibilul comportamental-instrumental* mai trebuie completat şi cu condiţiile naturale de desfăşurare a activităţii - chimice, fizice, biologice, cosmice.

Dacă posibilităţile biopsihice ale omului, cât şi factorii naturali ai mediului sunt aproximativ constanţi, variind între limite suficient de înguste, instrumentele acţiunii sunt extrem de mobile. Mobilitatea, în principiu, fără limită a instrumentelor, face ca şi posibilul comportamental - instrumental să varieze nelimitat. Treptat, instrumentele devin factorul determinant al posibilului comportamental-instrumental. Prin faptul instrumentalizării sale, activitatea umană devine subiectul unei rapide istorii, incomparabil mai rapide decât cea care caracterizează organizarea biologicului. În acest sens, Marx spune că instrumentul devine motorul istoriei. Specia umană îşi mută dezvoltarea din planul puţin promiţător al biologicului, în planul instrumentului.

După cum se poate observa cu uşurinţă, această teză este o generalizare a unei cunoscute idei a lui Marx. Analizând activitatea economică, Marx conchide că modul ei de organizare (relaţiile de producţie) depinde de caracterul forţelor de producţie. Forţele de producţie sunt compuse din forţa de muncă (posibilul comportamental pur) şi mijloacele de producţie (instrumentele acţiunii). Conceptul de „forţe de producţie", formulat de Marx, coincide, pentru cazul particular al activităţii productive, cu conceptul enunţat aici de posibil comportamental-instrumental, pentru orice tip de activitate social-umană.

Structura posibilului comportamental-instrumental determină mulţimea organizărilor echivalente funcţional în raport cu o cerinţă funcţională oarecare. Considerând constantă cerinţa funcţională constitutivă, modalităţile de organizare vor fi în funcţie de structura posibilului comportamental - instrumental existent la un moment dat. Dacă luăm şi acest factor constant, se poate determina mulţimea modurilor de organizare echivalente funcţional. Deci, echivalentele funcţionale sunt de două tipuri: a) mulţimea echivalentelor funcţionale determinate în cadrul aceluiaşi posibil comportamental - instrumental şi b) mulţimea mult mai puţin definibilă a echivalentelor funcţionale indiferent de posibilul comportamental-instrumental. Aceasta distincţie este deosebit de utilă atunci când se discută problema selecţionării modurilor de organizare: se ia în consideraţie numai mulţimea variantelor conţinute într-un posibil comportamental - instrumental dat, sau se ia în consideraţie o mulţime mai largă, în care intră şi variantele de organizare obţinute prin modificări ale complexului comportamental - instrumental.

Omul construieşte sistemele sale de activitate nu arbitrar, ci în cadrul complex al situaţiilor sale de viaţă, social-naturale. El aici inventează, din elementele existente şi de-a lungul posibilităţilor implicate în acestea. Invenţia, creaţia, are loc prin decantarea unor soluţii posibile. Şi deci, din analiza situaţiilor în care se constituie activităţile pot fi determinate soluţiile posibile şi probabile.

CERINŢE FUNCŢIONALE LATERALE ŞI FUNCŢII LATERALE

O activitate oarecare nu se desfăşoară însă *in vitro*, ci *in vivo*, adică într-un complex mediu social-uman, întretăindu-se cu o mulţime de alte activităţi. Procesele comportamentale care o constituie nu au semnificaţii funcţionale numai pentru cerinţa funcţională finală, ci şi pentru alte sisteme care intersectează sistemul dat. Semnificaţiile funcţionale pentru aceste sisteme constituie *funcţiile laterale*. O activitate productivă, de exemplu, pe lângă funcţia sa finală (realizarea unui produs) are o mulţime de funcţii pentru sistemele pe care le intersectează (pentru cerinţele funcţionale ale acestor sisteme) - pentru activităţile altor întreprinderi, pentru personalităţile participanţilor, pentru viaţa lor de familie etc. Datorită acestor semnificaţii funcţionale laterale, este firesc ca sistemele intersectate să dezvolte o serie de cerinţe funcţionale care să preseze asupra respectivei activităţi - *cerinţe funcţionale laterale*. Deci o activitate se constituie într-un spaţiu funcţional orientat nu numai de cerinţe funcţionale finale, ci şi de cerinţe funcţionale laterale. Ea trebuie să ţină seama de ambele serii de cerinţe funcţionale.

Pentru a putea determina modul de organizare al unei activităţi într-un spaţiu determinat de mai multe necesităţi, este nevoie mai întâi a defini relaţia dintre două cerinţe funcţionale. Să numim *punct de incidenţă* între o cerinţă funcţionala şi un spaţiu comportamental, punctul în care există pentru respectiva cerinţă funcţională un proces comportamental cu o valoare funcţională oarecare, într-un punct al unui spaţiu

comportamental pot avea puncte de incidență doua sau mai multe cerințe funcționale. Acest caz prezintă pentru teoria organizării un interes cu totul special. Între cerințele funcționale care au puncte de incidență comune, sunt posibile următoarele tipuri de relații: *convergente*, în cazul în care procesele comportamentale induse de ele au valori funcționale pozitive pentru toate cerințele funcționale care incidenteaza spațiul comportamental în respectivul punct (sunt reciproc funcționale); *divergente,* când procesele induse au valori funcționale negative pentru celelalte cerințe funcționale (sunt reciproc disfuncționale); *paralele*, când procesele comportamentale induse au o valoare funcțională neutra pentru celelalte cerințe funcționale (sunt reciproc neutre funcțional).

După cum reiese din chiar modul în care au fost definite, relațiile de convergență, divergență şi paralelitate nu decurg în mod nemijlocit din natura cerințelor funcționale în cauză, ci sunt în funcție de procesele comportamentale induse de ele. La nivelul proceselor comportamentale se stabilesc relațiile dintre cerințele funcționale, deci ele vor depinde de modul de organizare al activităților de satisfacere a respectivelor cerințe funcționale. Luând în considerație proprietatea echifinalității, decurge următoarea concluzie: dacă un proces comportamental care satisface o anumită cerință funcțională este înlocuit cu un echivalent funcțional al său, este posibil ca prin această substituție să se modifice relația dintre cerințele funcționale care îl intersectau. Două cerințe funcționale care sunt într-o anumită relație la nivelul unui proces comportamental pot fi deci, într-o altă relație la nivelul echivalentului funcțional al acestuia. Aici interesează în mod deosebit următorul caz particular: *două cerințe funcționale divergente pot, în principiu, să fie transformate în convergente sau paralele, cautând echivalente funcționale adecvate.* Aceasta este o teoremă esențială pentru explicarea modificărilor organizaționale.

Cazurile de transformare a relațiilor de divergență în relații de convergență sunt cazuri limită. În realitate avem foarte des de-a face cu substituții funcționale care micşorează divergența sau care măresc convergența.

Să aplicăm acum definiția generală a relațiilor dintre cerințe funcționale la relațiile dintre cerințele funcționale finale şi laterale ale unei activități oarecare. Între aceste cerințe funcționale vor exista, conform definiției, trei tipuri de relații: convergente, divergente şi paralele. Procesele comportamentale induse de cerința funcțională finală vor fi, în raport cu cerințele funcționale laterale, funcționale, disfuncționale sau neutre funcțional. Cerințele laterale convergente vor tinde să întărească respectivul sistem, în timp ce cerințele funcționale laterale divergente vor fi o sursă continuă de tensiuni, de perturbări, slăbind, din această cauză sistemul. Pentru a evita tensiunile care decurg din raporturile de divergență, există posibilitatea ca aceste relații să fie înlocuite cu relații de convergență, paralelitate, sau, cel puțin, să se micşoreze divergența, prin substituții funcționale adecvate.

Se poate spune în concluzie că cerințele funcționale laterale vor supune sistemul la o continua presiune pentru înlocuirea proceselor comportamentale disfuncționale sau acceptarea unora funcționale în raport cu ele. La rândul său sistemul unei activități va selecta organizarea sa nu numai în funcție de cerințele funcționale finale, ci şi, într-o oarecare măsură, în funcție de cerințele funcționale laterale. Din mulțimea modalităților organizaționale cu valoare funcțională pozitivă pentru sistem, vor fi selectate nu neapărat cele cu o eficiență funcțională maximă, ci cele care, satisfăcătoare din punctul de vedere al funcționalității lor aici, vor prezenta o funcționalitate pozitivă şi pentru cerințele funcționale laterale, fiind, în general, excluse modalitățile înalt disfuncționale pentru cerințele funcționale laterale, care ar crea conflicte puternice. Aceasta este, evident, o tendință. În alt limbaj, acest lucru este exprimat în felul următor: pentru atingerea unui scop, nu orice mijloc este acceptabil; valoarea mijloacelor nu decurge numai din raportul lor cu realizarea scopului, ci şi din alte considerente.

Cerințele funcționale laterale sunt în fond cerințe ale altor sisteme, cu care respectivul sistem se întretaie, integrându-se şi adaptându-se reciproc, în acest mod, sistemul particular se integrează într-un sistem mai larg - *sistemul social*, care, pentru el, apare ca „context structural", cum îl denumeşte Merton [40-104]. Contextul structural impune restricții structurale fiecărui sistem component. Atunci când se pune problema înlocuirii unui mod de organizare trebuie să se țină seama de toate funcțiile sale, atât de cele finale, cât şi de cele laterale [40-136-137].

În concluzie, se poate spune că *modul de organizare al unei activități se constituie într-un posibil comportamental - instrumental existent la un moment dat, orientat de cerințele funcționale finale şi condiționat de cerințele funcționale laterale (contextul său structural).*

NIVELUL DE CUNOAŞTERE

Până acum a fost descris cadrul obiectiv determinant al modului de organizare al unei activități social-umane - cerințe funcționale şi posibil comportamental-instrumental. Trebuie luat însă în considerație şi faptul că organizarea unei activități este produsul reflexiei umane asupra cadrului obiectiv, purtând deci amprenta acesteia. Indivizii nu acționează în situația obiectivă pur şi simplu, ci în situația aşa cum este ea percepută subiectiv, în funcție de semnificațiile pe care ei reuşesc să le desprindă şi să le formuleze. Modul de organizare al unei activități depinde deci, într-o măsură semnificativă, de instrumentele cognitive cu care oamenii iau cunoştința de situația lor şi cu care decupează în posibilul comportamental - instrumental soluțiile organizaționale. Corespondența dintre modul de organizare şi cadrul obiectiv determinant se realizează prin intermediul variabilei cognitive, parțial dependente de situația obiectivă, parțial independentă. Variabila cognitiva este parțial independentă, în sensul că evoluția cunoaşterii îşi are liniile sale proprii de desfăşurare, relativ autonome. Diferitele ei etape sunt caracterizate de anumite structuri, moduri de gândire specifice.

Variabila cognitivă este însă şi puternic dependentă de cadrul obiectiv al activității: pe de o parte, cerințele funcționale presează asupra conştiinței în sensul găsirii unei expresii cât mai adecvate, pe de altă parte, modurile de organizare şi semnificațiile lor sunt mereu experimentate, supuse unei continue confruntări şi corectări practice. Importanța diferitelor moduri de reflexie, caracteristice etapei de dezvoltare a cunoaşterii în general, sau determinate de o serie de structuri sociale mai generale, va fi mereu limitată de experiență. Sunt puncte în care experiența impune evidențele sale, forțând sistemele de gândire să se corecteze, să renunțe la consecvența lor logică, modelându-se exigențelor concrete impuse de situație.

Se poate considera, ca şi Marx, că instrumentele cognitive fac parte din instrumentele acționale, în general, de care omenirea dispune Ia un moment dat, aflându-se în relații de dependență reciprocă cu acestea. În acest sens ele pot fi considerate ca făcând parte din ceea ce aici a fost desemnat cu termenul de posibil comportamental-instrumental.

Cu cât nivelul de cunoaştere va fi mai înalt, cu atât organizarea activității va avea un grad mai mare de adecvare în raport cu cadrul obiectiv, deci, variabila cognitivă îşi va micşora, în aceeaşi măsură, contribuția sa independentă. La un nivel scăzut de cunoaştere, variabila cognitivă joacă un rol sporit, ea venind cu determinismul său propriu al cărui efect este, în fapt, scăderea adecvării organizării produse la cadrul ei obiectiv.

Antropologia culturală (etnologia) a pus această problema în mod explicit: diferențele de organizare a vieții sociale la diferitele colectivități aflate pe aceeaşi treaptă de dezvoltare istorică, sau pe trepte diferite, sunt explicabile numai prin diferențe de condiții obiective, sau şi prin tipuri de gândire diferite? Problema pusă cu vigoare de Levy-Bruhl, trecută în indiferență un anumit timp, a fost readusă în discuție de Cl. Levi-Strauss [34]. În analizele sale, Levi-Strauss a evidențiat importanța structurilor de semnificație specifice unor anumite nivele de cunoaştere pentru modul de organizare a diferitelor activități social-umane.

La un alt nivel, problema rolului factorului cognitiv în constituirea organizării a fost pusă în termeni deosebit de clari de către teoria organizației: soluțiile organizaționale pe care indivizii le formulează, în procesul activității lor, la nivelul conştiinței comune, practice, sunt ele cele mai bune? Intervenția unei analize ştiințifice, riguroase, poate să ducă la formularea de soluții mai bune decât cele pe care oamenii le construiesc spontan? Şi dacă da, care este diferența dintre soluțiile organizaționale constituite la nivelul conştiinței comune şi cele produse de către ştiință? Formularea acestei probleme se datoreşte lui Simon şi March [38]: într-o situație de comportare există o mulțime de soluții posibil de formulat, de la cele mai inadecvate, până la cele mai adecvate. Între soluțiile cele mai inadecvate, care duc la insuccesul imediat şi evident, şi soluția cea mai bună, *soluția optimă*, există o mulțime de soluții suficient de bune, *satisfăcătoare*. Dacă soluția optimă este conformă cu criteriile maxime de eficiență posibile în condițiile date, soluțiile satisfăcătoare corespund unor criterii minime de eficiență. Adecvarea unei soluții poate varia, deci, de la un minim care o face satisfăcătoare, la un maxim, caracterizat prin eficiența cea mai ridicată. Un subiect care ar dispune de o cunoaştere perfectă ar putea să formuleze complet mulțimea soluțiilor posibile, să determine precis valoarea fiecăreia dintre ele, ajungând prin aceasta în posesia soluției optime. O asemenea cunoaştere nu este posibilă, însă, la nivelul conştiinței comune. Aici, pe baza experienței practice acumulate, indivizii pot, cel mai adesea, evita soluțiile neadecvate, insatisfăcatoare, dar, de asemenea, se pot ridica, doar cu titlul de excepție, la formularea soluțiilor optime. Cu cât problema va fi mai complexă, cu atât va fi mai puțin probabilă formularea, la acest nivel cognitiv, a soluției optime. De regulă, oamenii se opresc la prima soluție satisfăcătoare formulată, sau aleg, conform unor aprecieri valorice, ele însele aproximative, între cele câteva soluții pe care au reuşit să le degajeze. Având loc în condițiile unei cunoaşteri incomplete, se poate spune deci că modurile de organizare pe care oamenii le-au formulat până acum nu au fost decât rareori cele mai bune posibile, în condițiile date. De-abia în ultimul timp, pe baza dezvoltării unor tehnici raționale de decizie şi a unei cunoaşteri saturate, s-a putut asigura formularea, pentru situații mai simple, a soluțiilor optime.

FORMELE SUBIECTIVE ALE ORGANIZĂRII ACTIVITĂȚILOR SOCIAL-UMANE

După ce a fost prezentat cadrul obiectiv determinant al organizării activităților social-umane, este necesară o prezentare sumară a unor forme subiective în care organizarea se fixează. Subiectivitatea nu este aici considerată ca reflectare, cunoaştere, ci ca element structural-funcțional al activității însăşi. Datorită rolului subiectivității în constituirea comportamentului, organizarea activității va trebui, în vederea realizării sale prin intermediul comportamentelor (acțiunilor) unităților active, sa ia forme subiective

adecvate.

I. *Formele subiective ale cerinței funcționale*. Pentru ca o cerință funcțională să declanşeze o activitate orientată spre satisfacerea sa, ea trebuie să fie percepută într-un fel sau altul de către oamenii care vor organiza şi realiza prin comportamentul lor respectiva activitate. Prima formă în care o cerința funcțională este percepută este, după cum am văzut, *necesitatea*. Necesitatea nu este un mod de conştientizare, ca atare, a cerinței funcționale, ci o percepere difuză a ei, însoțită de o orientare către satisfacere, realizare. Necesitatea apare ca nevoie a ceva, sau de ceva, care trebuie satisfăcută, deci ca o tensiune. De multe ori necesitatea se confundă cu obiectul sau cu activitatea care o satisface.

De aceea se poate considera că o cerință funcțională va fi, mai devreme sau mai târziu, înregistrată, percepută, *ca necesitate*, de către indivizii participanți la activitatea care a produs respectiva cerință funcțională. Ea apare ca necesitate numai pentru indivizii antrenați aici. Indivizii care nu sunt legați de respectiva activitate o pot „şti", dar nu o pot „simți". Diferența este foarte importantă. Satisfacerea unei cerințe funcționale este în funcție de faptul dacă ea este resimțită ca necesitate, dacă este *conştientizată* ca necesitate. Atât psihologia, cât şi sociologia au demonstrat de altfel faptul că conştientizarea unei cerințe funcționale (necesități) determină o creştere substanțială a presiunii sale asupra comportamentului. Cerința funcțională exercită deci o presiune asupra subiectivității în sensul înregistrării sale ca necesitate şi al conştientizării acesteia.

Simpla necesitate nu duce încă la o activitate de satisfacere a ei. Pentru aceasta, necesitatea trebuie să ia forma *scopurilor*, a *obiectivelor*. Pe de o parte, scopul exprimă o orientare pozitivă comportamentală spre realizarea unei necesități pe de altă parte, el tinde să traducă necesitatea în limbajul comportamentului, al activității, al produselor acesteia. Necesitatea de hrană - scopul de a obține hrană etc. De obicei scopul exprimă mai clar ce trebuie făcut pentru satisfacerea unei necesități. Necesitatea şi scopul sunt deci forme subiective care, din puncte diferite, se referă la acelaşi lucru. De aceea, este şi foarte greu de făcut o distincție între ele. Cerința funcțională finală a unui sistem tinde să ia forma scopurilor la nivelul subiectivității colectivității active.

Prin faptul că scopurile au un rol important în organizarea activității, ele trebuie, într-o măsură oarecare, să aproximeze funcția, adică, trebuie să fie suficient de adecvate încât să orienteze activitatea spre realizarea funcției, iar nu să o deturneze în altă direcție. Pentru o activitate care îşi realizează satisfăcător funcțiile, se poate postula un grad suficient de concordanță între scop şi funcție. Aceasta concordanța nu trebuie însă înțeleasă într-un sens cognitiv, de tip reflectoriu. Participanții la o activitate nu este necesar să vadă, de-a lungul scopului, funcția. Scopul indică doar o stare sau un obiectiv de atins prin activitate, fundat pe o atitudine pozitivă, fără a indica de ce trebuie realizate acestea, adică la ce cerința funcțională corespund. Procesul de elaborare a scopurilor pe baza experienței cerinței funcționale nu este de obicei *conştient*, ci *spontan.* Oamenii simt difuz cerința funcțională ca necesitate, fără a o formula neapărat conceptual. Ei construiesc comportamente care s-o satisfacă şi experimentează eficacitatea, funcționalitatea acestora, dar nu ca atare, ci difuz, ca satisfăcătoare sau nesatisfăcătoare. Scopul se constituie însă la nivelul conştientului, fiind deci determinat şi de structura acestuia. El se va exprima în formele şi în limbajul conştiinței, al cunoaşterii existente aici, va constitui un element al ideologiei. Încadrat în orizontul teoretic existent, va primi aici explicații, motivații etc. Contextul explicativ în care scopurile se înscriu la nivelul conştientului pot fi din cele mai false în raport cu adevăratele rațiuni ale acestuia, de factură mitologică sau speculativ-filosofică. El poate să sugereze cu totul alte funcții, în spatele scopurilor, decât cele care în realitate au stat la baza formulării lor, constituind, deci, adesea, un mediu opac, care maschează, până la denaturare, realitatea. În structura

sa, care nu este neapărat vizibilă la suprafaţă, scopul trebuie însă să redea suficient de adecvat chemarea cerinţei funcţionale către activitate. Un scop, chiar îmbrăcat într-o formă conştient falsă, rămîne deci adecvat funcţiilor sale. Funcţia scopului nu este de ordin explicativ, ci constă în orientarea activităţii. Această dublă semnificaţie, paradoxală, a conţinuturilor conştiinţei a fost pusă cu forţă de Marx. Analizînd ideologia, el a demonstrat faptul că nu există nici o contradicţie între conţinutul său necesar, determinat, funcţional şi forma explicativă pe care o îmbracă şi care poate fi complet eronată. Într-o formulare paradoxală, s-ar putea spune că conştiinţa nu este întotdeauna conştientă de conţinuturile sale, putând fi însă fals conştientă, adică presupunând alte conţinuturi decît cele reale. În esenţă, aceeaşi schema explicativă apare şi la Freud: impulsurile inconştiente se exprimă în formele conştientului, fără ca această exprimare sa fie de forma reflectării adecvate. Subiectul nu este adesea conştient de conţinuturile inconştiente care sunt exprimate, dar totodată şi mascate, de formele luate la nivelul conştiinţei.

Experienţa spontană a cerinţelor funcţionale, care a stat la baza constituirii scopurilor, va verifica în permanenţă adecvarea funcţională a acestora, corectându-le, modificându-le, sau schimbându-le, în concordanţă cu modificările obiective ale cerinţelor funcţionale.

Opacitatea scopurilor în raport cu raţiunile care stau de baza lor a fost recunoscută la nivelul teoriilor sociale. Adesea sociologii au renunţat la posibilitatea principială de a determina integral scopurile pe care oamenii le elaborează, luîndu-le ca date (Weber, Parsons). Marx a schiţat o metodă ştiinţifică de determinare a scopurilor, prin deducerea lor din structura situaţiilor social-umane obiective. După ce analizează structura societăţii bazate pe proprietate privată, el evidenţiază conţinutul funcţional al scopurilor, intereselor, idealurilor claselor şi grupurilor sociale aparţinând acestei societăţi. Ca exemplificare mă voi servi de o analiză succintă pe care Marx o face în legătură cu proletariatul: „Nu este vorba - spune Marx - de aceea ce cutare sau cutare proletar sau chiar întregul proletariat *consideră* că este scopul său în momentul de faţă. Este vorba de *ceea ce* proletariatul este în realitate şi de ceea ce va fi el istoriceşte nevoit să facă în virtutea acestei *existenţe*. Ţinta şi acţiunea sa istorică îi sunt dinainte trasate, în modul cel mai limpede şi irevocabil de propriile sale condiţii de viaţă, precum şi de întreaga organizare a societăţii burgheze contemporane” [3-401. Reluând ideea lui Marx, Mer-ton demonstrează, la rândul său, necesitatea de a se recurge la două serii de categorii pentru lichidarea confuziei dintre motive şi funcţii [40].

Se pot prezenta multe exemple de activităţi în care scopurile indică la suprafaţă în mod eronat funcţiile reale ale activităţilor pe care le orientează. Poate cel mai tipic exemplu este acela al activităţii religioase. Funcţiile sociale şi psihice ale acestei activităţi nu îşi găsesc (şi Marx a demonstrat şi de ce nu îşi pot găsi) o expresie adecvată la nivelul scopurilor explicit formulate. Dacă contextul explicativ, în care apar scopurile formulate, este mistificator, aceasta nu înseamnă că scopurile înseşi nu sunt adecvate funcţional.

Activitatea artistică prezintă o altă situaţie. Ea se constituie în jurul unor cerinţe funcţionale psihosociale încă destul de puţin cunoscute. Atât creatorul, cât şi consumatorul de artă pot să se înşele în ceea ce priveşte motivele activităţii lor sau pot, pur şi simplu, să nu se gândească la ele. O nouă experienţă umană poate crea un nou tip de artă, fără ca nici teoreticianul şi nici artistul însuşi să aibă (înainte, cât şi după) o conştiinţă adecvată în ceea ce priveşte sensul activităţii artistice. Acesta este un caz în care cerinţele funcţionale reglează activitatea mai mult nemijlocit decât prin intermediul scopurilor. Cazul este însă mai general. Este o aparenţă, provenită dintr-un vechi mod de a concepe lucrurile, faptul că activităţile oamenilor sunt reglate numai prin scopurile şi obiectivele formulate conştient. În fapt, activitatea este reglată continuu de cerinţele funcţionale prin intermediul experienţei difuze, spontane a acestora, mijlocită, nu în toate

cazurile, de scopuri.

Pornind de la ideea că necesitățile, obiectivele, scopurile sunt o expresie suficient de adecvată a cerințelor funcționale, în analiza activităților se poate face abstracție de această verigă intermediară, constituită de experiențele şi formele subiective, considerându-se relația directă cerință funcțională - activitate. Activitatea, deşi constituită dintr-o mulțime de acțiuni în determinarea cărora ponderea subiectivului este apreciabilă, poate fi totuşi determinată într-un cadru obiectiv. O astfel de definire face posibilă o analiză suficient de exactă, între limite destul de largi, evitându-se nu numai a se lua subiectivul ca punct de plecare, dar, mai mult, facându-se şi abstracție de rolul său, ca verigă intermediară.

2. *Sistemul valorico-normativ*. S-a definit organizarea unei activități ca fiind compusă dintr-o mulțime de modalități de comportare care concură la realizarea funcției finale. Pentru că aceste modalități comportamentale nu sunt date în configurația naturală a unităților active, deci nu apar ca manifestări spontane comportamentale, ci sunt impuse dinafară, ele trebuie să ia o formă adecvată oricărui proces de transmitere, de comunicare. Ele sunt transmise comportamentului de către conştiința individului. Deci, ele îşi vor găsi aici o formulare proprie: imagini, scheme abstracte de acțiune, reguli, prescripții etc. În această formă ele sunt transmise de la individ la individ, de la generație la generație, sunt însuşite, învățate. Este ceea ce antropologia culturală a denumit ca „model cultural de comportare" (*cultural pattern*). Modelele comportamentale sunt fixate în moravuri, tradiții, obiceiuri, legi, statute, regulamente etc.

Atât scopurile, obiectivele, cât şi modalitățile comportamentale de realizare a lor, nefiind tendințe spontane ale comportamentului unităților active, pentru a se impune comportamentului, îmbracă o formă specifică: pe de o parte, ele apar ca bune, de dorit, necesare etc, adică ca *valori*, iar pe de altă parte, ca fiind obligatorii, ca trebuind, deci ca *norme* [20]. Valoarea subiectivă a modelelor comportamentale este o formă transformată a valorii lor funcționale, este modul de exprimare a valorii funcționale la nivelul conştiinței colectivității active. Acelaşi lucru se poate spune şi despre caracterul normativ al modelelor comportamentale. Ținând seama de dublul caracter valoric şi normativ pe care îl prezintă formularea organizării unei activități la nivelul conştiinței, aceasta poate fi denumită, pe scurt, *sistem valorico-normativ. Sistemul valorico-normativ al unei activități se defineşte deci ca expresia subiectivă, valorizată şi normativă, a modului de organizare a respectivei activități.*

Fiecare activitate social-umană (economică, politică, artistică, ştiințifică, familială etc.) îşi are propriul sistem valorico-normativ, a cărui funcție este promovarea organizării respectivei activități, funcțională în condițiile date.

La nivelul valorico-normativ nu sunt exprimate numai scopurile şi modalitățile comportamentale de realizare a lor, dar şi necesitățile, care stau la baza scopurilor. Nu este suficient ca o necesitate sa fie recunoscută conştient ca necesitate, ci trebuie ca să i se asocieze şi o atitudine valorică pozitivă şi o normare a realizării sale. Prin această recunoaştere la nivelul sistemului valorico-normativ, o necesitate, şi deci prin intermediul său, cerința funcțională, îşi sporeşte presiunea asupra comportamentului. Se poate afirma că o cerință funcțională presează nu numai în sensul conştientizării, ci şi al acceptării şi promovării sale valorico-normative.

Sistemul valorico-normativ al unei activități, pentru a funcționa în reglementarea activității, trebuie să existe într-o formă acționândă în subiectivitatea participanților. El ia aici forma unei conştiințe speciale, valorizatoare şi normativă - *conştiința normativă* a respectivei activități. Există o conştiință normativă a activității politice, juridice, familiale, ştiințifice, care promovează comportamentele funcționale ale respectivei activități. Ea este conştiința colectivității active (a unui grup, clase, colectivități, națiuni, a omenirii etc.) şi

deci şi conştiinţa indivizilor, în calitatea lor de unităţi active, de participanţi la respectiva activitate.

În conştiinţele indivizilor există sectoare care rezultă din însuşirea sistemelor normative ale activităţilor la care ei participă. Fiecare dintre aceste sectoare ale conştiinţei reprezintă punctul de vedere nu al individului, ci al activităţii generale la care individul participă şi pe care acesta şi-1 însuşeşte, într-o măsură mai mare sau mai mică. Se spune, în acest caz, că individul are conştiinţă naţională, de clasă, de elev, de om de ştiinţă, de cetăţean etc, sau, dimpotrivă, este lipsit de conştiinţă de ..... În acelaşi sens se poate vorbi şi despre conştiinţa colectivităţii active în ansamblu: muncitorii din cutare ţară, în cutare moment istoric, au sau nu o conştiinţă de clasă, au sau nu o conştiinţă naţională etc.

Sistemul valorico-normativ este în fapt expresia subiectivă a funcţionalităţii unei organizări. El poate, la nivelul conştiinţei, să primească, la fel ca în cazul particular al scopurilor, cele mai diferite explicaţii, începând cu cele adevărate şi terminând cu cele mai fantastice, fără ca funcţionarea sa să fie stînjenită.

II. RELAȚIILE DINTRE SISTEMELE ACTIVITĂȚILOR SOCIAL-UMANE. SISTEMUL SOCIAL

TIPURILE RELAȚIILOR DINTRE SISTEMELE ACTIVITĂȚILOR SOCIAL-UMANE

În cap. 1 a fost analizată organizarea unei activități social-umane. Dar fiecare activitate este strâns legată de o mulțime de alte activități. Se pune deci problema analizei relațiilor dintre activități. De pe poziția sistemului conceptual formulat aici se pot desprinde două tipuri distincte de asemenea relații. Am văzut că o activitate se organizează într-un spațiu funcțional compus din cerințe funcționale finale şi laterale. Amândouă aceste categorii de cerințe funcționale îşi au originea în sistemele altor activități. Apare aici o relație fundamentală de tip funcțional între sistemele activităților: pe de o parte, cerințele funcționale ale altor sisteme, iar pe de altă parte, răspunsul funcțional al sistemului în cauză la aceste cerințe.

1. *Determinarea funcțională constitutivă*. Sistemul unei activități este constituit în jurul unei cerințe funcționale, iar aceasta este produsul unui alt sistem. Prin cerințele sale funcționale deci, un sistem *determină funcțional* sistemele constituite în jurul acestora. Sistemul determinat funcțional poate face parte ca subsistem din sistemul determinant. Este cazul tuturor subsistemelor care se dezvoltă printr-o diferențiere funcțională. De exemplu, o întreprindere productivă nu este compusă numai dintr-un sistem de producție, ci dezvoltă în cadrul ei şi o activitate de selectare şi formare a personalului uman necesar, o activitate de cercetare științifică legată de perfecționarea producției, o activitate de sondare a pieței şi de comercializare a produselor etc. Toate aceste activități apar ca subsisteme ale întreprinderii. Sunt însă numeroase alte cazuri în care sistemul determinat funcțional nu face parte, ca subsistem, din sistemul determinant, ci este exterior acestuia. Analiza organizării unei activități nu poate să se facă deci fără analiza sistemului care a determinat-o funcțional. Numai la nivelul acestuia din urmă se pot scoate în evidență conținutul cerinței funcționale constitutive şi modificarea sa în timp.

Inversul relației de determinare funcțională este relația de *satisfacere funcțională*. Satisfăcând cerința sa funcțională constitutivă, un sistem devine semnificativ pentru sistemul care i-a determinat, putând să-1 modifice. Avem de-a face, deci, şi invers, cu o determinare funcțională, dar de alt tip. Activitatea de cercetare științifică este determinată funcțional, în mare măsură, de activitatea de producție. Dacă activitatea de producție este, prin cerințele sale funcționale, responsabilă în mare măsură de orientarea activității de cercetare, prin rezultatele sale, ştiința duce la modificarea producției, modificând posibilul comportamental-instrumental în care aceasta se constituie.

Această dublă relație de determinare funcțională şi de satisfacere funcțională între două sisteme de activități este relația esențială, implicată în teoria lui Marx, asupra

sistemului social. Făcând inventarul principalelor sisteme de activitate care compun societatea, Marx le leagă una de alta prin relații de determinare și satisfacere funcțională. Ca punct de plecare în constituirea sistemului social, Marx indică sistemul biologic [2-16]. La nivelul speciilor neumane, sistemul biologic este saturat funcțional. Necesitățile sale sunt satisfăcute printr-o activitate biologică. La un moment dat însă, fie din cauza unor condiții care nu mai făceau posibilă o satisfacere suficientă a nevoilor prin activitatea biologica, fie poate pentru că, într-un anumit punct al evoluției sale, se putea perfecționa mai ușor prin asimilarea unor unelte materiale, decât printr-o modificare a sa de tip pur biologic, fie din amândouă cauzele, activitatea biologică de satisfacere a necesităților a fost treptat înlocuită cu o activitate de cu totul alt tip - activitatea de producție a bunurilor necesare [5]. Apariția acestui nou tip de activitate a fost de natură a da naștere la o mulțime de alte activități, care nu mai erau de tip biologic, ci social-uman. Pe ea s-a constituit întregul sistem social. Caracteristic activității de producție este faptul că ea include o mulțime de cerințe funcționale care urmează a fi satisfăcute de alte activități. Pentru a produce bunuri, este nevoie de unelte. De aici, o activitate de producere a mijloacelor de producție. Pentru a produce este nevoie de cunoaștere și de aici apariția unui gen de activitate specific, a cărei finalitate este obținerea de cunoștințe (activitate de cunoaștere). Producția a stabilit relații între oameni, i-a făcut să trăiască și să acționeze împreună. De aici o serie de necesități de reglementare a relațiilor dintre oameni - activitățiii politice, juridice, morale etc. Toate aceste activități au modificat, la rândul lor, nevoile oamenilor, le-au creat noi nevoi, rnodificând, în consecință, activitățile de satisfacere a nevoilor umane, determinînd, indirect, apariția unor noi activități care să satisfacă nevoile apărute. Așa a apărut arta, religia, activitățile de recreere și relaxare etc. Modificarea activității biologice prin introducerea instrumentelor a fost deci de natură a produce o multiplicare enormă a activităților, ca rezultat al multiplicării necesităților. Fiecare activitate se constituie determinată funcțional de alte activități, determinând la rândul său apariția a noi necesități și deci a noi activități. Această caracteristică a activității umane este considerată ca fundamentală de către Marx: „prima necesitate satisfăcută, acțiunea satisfacerii și instrumentele dobândite pentru această satisfacere duc la noi necesități, iar această creere de noi necesități este primul act istoric” [2-29].

Se creează aici o imagine genetică a constituirii sistemului social - fiecare element se constituie din altul, constituind, la rândul său, alte elemente. Multiplicarea aceasta a activităților, una din alta, duce la constituirea unui nou sistem, pe baza celui biologic, a sistemului social. Constituirea sistemului social merge în sensul completării sale cu toate activitățile necesare funcționării sale, tinzând spre o stare de completitudine funcțională. Analiza sistemului social, consideră Marx, trebuie să pornească de la activitățile fundamentale. De aici, într-o manieră genetică, pot fi considerate toate celelalte activități, ca determinate funcțional. Schematic, această analiză este expusă atât în *Ideologia germană*, cât și, mai cristalizat, în *Prefață la contribuții la critica economiei politice*. Relațiile dintre activitatea productivă și activitățile politică, juridică, morală, religioasă etc. sunt, în teoria lui Marx, relații de determinare funcțională.

2. *Determinarea (condiționarea) funcțională laterală*. Un sistem interferează, se întretaie cu o mulțime de alte sisteme, manifestându-și cerințe funcționale reciproce. Aceste semnificații funcționale laterale sunt de natură a modifica sistemele, atât din punctul de vedere al organizării, cât și al funcționării lor. Ca atare, are loc un continuu proces de adaptare și integrare reciprocă, cât și de perturbare reciprocă. Fiecare sistem trebuie să țină seama, este nevoit sa țină seama, de sistemele cu care interferează. Analiza sa, pentru a fi completă, va trebui să ia deci în considerație condiționările (sau determinările) laterale. Această relație va fi analizată mai pe larg în capitolele următoare.

SISTEMUL SOCIAL

Apare ca totalitate a activităților social-umane legate prin relații reciproce de determinare şi condiționare funcțională. Pe de o parte, fiecare sistem de activitate se constituie în vederea satisfacerii unor cerințe funcționale apărute în alte activități. Conceperea unei analize funcționale genetice deschide posibilitatea unei determinări concrete a funcțiilor fiecărui sistem component, evitând, pe de altă parte, căutarea cerințelor funcționale într-o societate unitară, constantă şi abstractă aşa cum încearcă Parsons. O cerință funcțională este determinabilă în sistemul concret organizat care a produs-o, variind împreună cu acesta. Pe de altă parte, activitățile astfel constituite se adaptează şi se integrează reciproc, prin cerințe funcționale laterale. Sistemul social apare ca un rezultat al constituirii genetice a diferitelor sisteme de activități şi al integrării lor reciproce. Apare aici o altă imagine a sistemului social decât cea constituită la nivelul funcționalismului clasic. Atât în sistemele particulare, cât şi în sistemul social global, funcția de menținere, de integrare şi acomodare a elementelor este secundară. Funcțiile finale, iar nu cele laterale, sunt determinante. Schimbarea se explică firesc, de astă dată: modificările unei activități determină, prin intermediul cerințelor lor funcționale schimbări în activitățile constituite în jurul acestora. Schimbările astfel determinate se transmit, prin acelaşi mecanism, mai departe la alte activități, modificându-se întreg sistemul până la urmă. Schimbările esențiale se pot petrece în ultimă instanță numai de la sistemele determinante funcțional la sistemele determinate. Adică aşa cum a demonstrat Marx, modificările activității productive sunt de natură a produce modificări structurale şi în celelalte activități, în cele suprastructurale în primul rînd.

Locul fiecărui sistem particular în sistemul de ansamblu este determinat de funcțiile sale finale, fiecare având relațiile sale funcționale specifice cu sistemele învecinate - contexte structurale proprii, de care analiza trebuie să țină seama. Dacă se analizează, de exemplu, structura activității de producție pe o perioadă destul de lungă, nu mai este nevoie să se ia în considerație activitățile suprastructurale, împreună cu care constituie sistemul social. Pe termen lung, la un nivel suficient de înalt de abstracție, ea nu depinde structural de instituțiile politice, morale, religioase, influența lor putându-se neglija în acest caz. Dacă se analizează însă formele ei mai concrete, într-un moment definit, este necesar să se ia în considerație întregul său context structural, care este responsabil de o serie de particularități ale organizării. Cu totul altul este însă cazul activității politice. Dacă se urmăreşte obținerea unei structuri fundamentale a organizării politice într-o anumită perioadă, a unei anumite colectivități, nu se poate face abstracție de organizarea activității de producție (de modul de producție, în terminologia lui Marx), care îi determină funcțiile şi structura.

De-abia după determinarea structurii sistemului social prin funcțiile finale ale fiecărei activități în parte, trebuie să se ia în considerație adaptările lor reciproce. Desfăşurarea diferitelor activități impune, în virtutea interferenței lor continue, un anumit grad de integrare şi adaptare reciprocă, în vederea menținerii interacțiunii sociale, a coeziunii grupului, colectivității. Această condiție este însă foarte abstractă, neputând determina orientarea şi organizarea fiecărei activități în parte, ca element al întregului integrat. Ea impune doar o serie de condiții structurilor existente deja, provenite din necesitatea coexistenței lor.

Am evidențiat aici câteva dintre implicațiile sistemului de concepte propus pentru descrierea sistemului social doar pentru a deschide analizei această perspectivă globală, dar nu voi mai insista asupra ei, scopul lucrării de față fiind analiza organizării şi

funcționării nu a sistemului social în ansamblu, ci a elementelor sale componente, deci a activităților social-umane.

SISTEMUL VALORICO-NORMATIV AL SOCIETĂȚII

În organizarea activităților social-umane asistăm, deci la o dublă tendință, care numai parțial are același sens. Pe de o parte, fiecare activitate tinde să se organizeze în așa fel încât să poată realiza într-o modalitate cât mai adecvată propriilor sale finalități (funcțiile finale), instrumentul organizării fiind constituirea unui sistem valorico-normativ propriu, iar pe de altă parte, tendința de integrare a pluralității de activități social-umane, de adaptare și ajustare reciprocă, în așa fel încît să formeze un sistem social cât mai coerent posibil (condiționarea funcțională laterală). Instrumentul acestei tendințe către organizarea întregului ansamblu de activități, deci a sistemului social, este *sistemul valorico-normativ al societății*. Modalitățile de organizare ale fiecărei activități sunt reevaluate din punctul de vedere al întregului social. Deci, la nivelul societății asistăm la o tendință de integrare reciprocă nu numai a activităților social-umane, ci și a sistemelor valorico-normative ale acestora, într-un sistem valorico-normativ unic, general. În ce măsură această integrare, atât la nivelul activităților reale, cât și la acela al sistemelor lor valorico-normative, este posibilă, până la ce punct și în ce modalități, voi încerca să schițez în altă parte.

SISTEMUL SOCIAL ȘI SISTEMUL PERSONALITĂȚII

Pentru analiza de față este necesar a schița care este raportul dintre sistemul social și sistemul personalității. Individul intră în toate sistemele de activitate ca unitate activă elementară, de comportamentul său depinzând realizarea acestora, problema esențială pentru fiecare sistem de activitate este aceea a participării indivizilor, în formele prescrise de modul de organizare.

Există două tipuri relativ distincte de cerințe funcționale: cerințe funcționale sociale, ale unor sisteme sociale, și cerințe funcționale ale indivizilor, ca sisteme. Desigur, și aceste cerințe funcționale sunt, în mai mică sau mai mare măsură, de proveniență socială, în sensul că personalitatea, care le-a produs, este ea însăși, parțial, un produs social, dar, determinate social, ele sunt distincte de cerințele funcționale ale sistemelor sociale propriu-zise. Cerințe, ca hrană, sex, securitate, prestigiu, activitate, realizare, relaxare etc., sunt specifice indivizilor. Deși aceste necesități individuale sunt cel mai adesea puse ca necesități sociale de satisfăcut, constituind finalitatea unor activități sociale, totuși, satisfacerea lor propriu-zisă nu se realizează în mod automat, în cadrul activităților sociale, fără a mai fi nevoie de activități speciale ale individului. Unele, prin însuși specificul lor, nu pot avea loc decât prin activitatea specială a individului, în orice caz, societatea este astfel organizată, și ar fi greu de conceput în actualele condiții un alt tip de organizare, încât nevoile individuale, în majoritatea lor, nu constituie în mod nemijlocit obiectivul activităților sociale, fără ca individul însuși, prin activitatea sa, să intervină, adică cel puțin să obțină, să câștige, bunurile produse de societate necesare

acestei satisfaceri. Individul este acela care trebuie să se îngrijească în primul rând de satisfacerea nevoilor sale. Marx considera că societatea comunistă va constitui un tip de organizare socială în care, pe baza condițiilor materiale avute la dispoziție, nevoile elementare individuale vor fi satisfăcute într-un mod nemijlocit de către societate, ele nemai constituind obiectivul unor activități speciale de obținere, ci doar de consum. Acest tip de organizare nu desființează granița dintre societate şi personalitate, ci scoate doar din sarcina individului o serie de activități elementare, creând disponibilități pentru altele. De fapt, dezvoltarea societății marchează o scoatere treptată din sfera sistemului personalității a activităților de obținere a bunurilor necesare. Pentru morala tradițională, adică pentru morala care mai funcționa încă în chip dominant în secolul trecut, prelungindu-se în bună măsură şi în secolul nostru, datoria morală cea mai puternică a individului era asigurarea existenței familiei sale şi, pe cât posibil, a prosperității sale. În fața acestei datorii, toate celelalte treceau pe un plan secundar (Fourastie) [22]. Chiar dacă în momentul de față acest imperativ nu mai are prioritate în raport cu altele, el continuă încă să organizeze, în bună măsură, activitatea individului.

Pe baza acestei distincții se poate delimita um sistem de activități ale fiecărui individ, orientate spre satisfacerea cerințelor sale funcționale (nevoilor sale). Acest grup de activități formează nucleul a ceea ce a fost numit *personalitate*, sau *sistem al personalității* [44; 48]. Pe de altă parte, aşa cum a demonstrat Marx, o serie de finalități sociale apar şi în sistemul personalității, însuşite ca proprii finalități. Diviziunea muncii, spune el, nu este numai sursa contradicției dintre interesul individului izolat sau al familiei izolate, şi interesul comun al tuturor indivizilor aflați în relații reciproce. Interesul comun nu există numai ca exterioritate, ci apare dat pentru fiecare ca dependența reciprocă [2-33]. Individul îşi însuşeşte ca finalități proprii o serie de finalități supraindividuale, prin mecanisme complexe de interiorizare, destul de puțin cercetate încă. În acest fel, sistemul personalității se deschide puternic către sistemul social, suprapunându-se parțial cu acesta, ca orientare funcțională. Ca participant la toate activitățile sociale, individul îşi va însuşi într-o măsură mai mică sau mai mare, finalitățile acestora. Sistemul personalității este compus deci dintr-o pluralitate de activități ale individului, orientate atât spre satisfacerea propriilor necesitați, cât şi spre satisfacerea unor finalități sociale. Desigur, orientarea sa este determinată în cea mai mare măsură însă de necesitățile individuale, a căror satisfacere condiționează în bună măsură participarea la activități sociale. Personalitatea, ca orice sistem de activități, *se organizează* în spațiul unor cerințe funcționale, în posibilul comportamental-instrumental existent la un moment dat. Tipurile de personalitate pot fi descrise ca moduri de organizare a activităților individului, în condițiile social-individuale date.

În mare măsură, sistemul personalității se suprapune sistemului social, pentru ca fiecare element al activităților sociale este produs al comportamentului individual. Ele sunt împletite strâns, coincid în multe puncte, dar se şi deosebesc, neputând fi reduse unul la celălalt. Disputa dintre cei care puneau pe individ în centrul universului social, reducând necesitățile sociale la suma necesităților individuale, şi cei care reduceau individul la simplu element funcțional al societății (sociologizare a relației) se datoreşte aici unor interpretări unilaterale. Dacă prima nu reținea organismul social cu structurile şi necesitățile sale specifice, cea de-a doua era opacă la necesitățile individuale şi la activitățile de satisfacere a lor, ireductibile la cele sociale. Chiar daca ele se suprapun parțial, optica individului nu coincide cu optica organizării sociale. Dacă sistemul social este centrat în primul rând pe cerințele sale funcționale specifice, sistemul personalității tinde să fie centrat mai mult pe necesitățile sale individuale. Apare aici un decalaj care este sursa tensiunilor şi conflictelor dintre indivizi şi sistemele sociale la care ei participă. Această tensiune apare atât la nivel general, cât şi la nivel particular. Orice activitate

socială particulară interferează cu sistemele personalităţii indivizilor participanţi. Raportul dintre cele două sisteme (social şi personal) este într-un sens îngust, un raport tipic de relaţie funcţională laterală, al cărui caz general îl voi analiza pe larg în cele ce urmează.

Interferenţa, şi cu aceasta relaţii funcţionale laterale, între sistemele a două activităţi apare deci în două mari cazuri: a) raportul dintre o activitate socială şi sistemele personalităţilor care constituie unităţile sale active şi b) relaţiile dintre două activităţi, fie ambele sociale, fie ambele individuale.

III. ORGANIZAREA ACTIVITĂȚILOR SOCIAL-UMANE ÎN SPAȚII FUNCȚIONALE PARȚIAL DIVERGENTE

SPAȚIUL FUNCȚIONAL PARȚIAL DIVERGENT

Dacă sistemul unei activități social-umane s-ar constitui numai în spațiul funcțional al cerinței sale funcționale finale, în acest caz, pe de o parte, organizarea sa reală ar putea fi, în principiu, organizarea cea mai eficientă, iar pe de altă parte, ea s-ar realiza fără obstacole. Asupra comportamentului nu ar acționa decât o singură cerință funcțională, neexistând surse ale altor tipuri de comportamente, decât cele incluse în organizarea dată a activității. Dar nu acesta este cazul. Orice activitate social-umană este întretăiată de o mulțime de cerințe funcționale laterale. Mulțimea cerințelor funcționale laterale poate fi împărțită în trei clase, în raport cu relațiile lor cu cerința funcțională finală: (a) Clasa cerințelor funcționale convergente cu cerința funcțională finală, (b) clasa cerințelor funcționale laterale paralele şi c) clasa cerințelor funcționale laterale divergente în raport cu cerința funcțională finală. În condițiile unui sistem suficient de complex, de tipul sistemelor social-umane, este cu totul improbabil ca una dintre aceste trei clase de cerințe funcționale laterale să fie vidă. Dacă clasa cerințelor funcționale laterale convergente şi a celor paralele nu creează nici un obstacol în calea formulării celui mai eficient sistem de organizare şi a realizării sale comportamentale, ci mai mult îl poate susține chiar, nu acelaşi lucru se poate spune despre ultima clasa, cea a cerințelor funcționale laterale divergente. Existența acestei clase creează dificultăți pentru sistem. Şi cum este improbabil ca o activitate social-umană să se constituie într-un spațiu funcțional complet convergent, ci de regulă *parțial divergent*, adică conținând o serie de cerințe funcționale laterale divergente, acest tip de probleme va fi general.

Pentru evitarea unor eventuale neînțelegeri sunt necesare câteva lamuriri suplimentare în legatură cu afirmația că spațiile funcționale au aproape fără excepție un grad oarecare de divergență. Se ştie că, pornind de la o completă neînțelegere a concepției marxiste, unii ideologi burghezi au formulat următoarea critică: marxiştii sunt dialecticieni inconsecvenți deoarece ei consideră că în socialism nu vor mai exista contradicții; contradicția fiind izvorul mişcării, aceasta ar însemna că societatea socialistă ar fi concepută ca o stare de perfecțiune imobilă, care exclude mişcarea, dezvoltarea ulterioară; cu socialismul, deci, dezvoltarea societații ar înceta. O asemenea interpretare vulgară a fost întotdeauna respinsă de marxişti. În documentele P.C.R. se subliniază adesea inconsistența unei asemenea imagini a societății socialiste, idilică şi, în ultimă instanță, demobilizatoare. Socialismul nu este o societate în care automat şi irevocabil perfecțiunea să fie asigurată, ci constituie orânduirea care îl face pe om stăpânul propriei sale vieți socializate, cum se exprima Marx. Este societatea în care omul conştient de posibilitățile, dar şi de imposibilitățile temporale de realizare a idealurilor sale, acționează bărbăteşte luptând continuu cu dificultățile existente. „Desigur - afirmă tovarăşul Nicolae Ceauşescu - victoria socialismului, exproprierea expropriatorilor şi instaurarea proprietății

socialiste au schimbat baza vieții materiale, au înlăturat inegalitatea economică şi politică de clasă au creat temelia dreptății sociale. Prin aceasta nu am soluționat însă ansamblul problemelor sociale pe care le implică înfăptuirea plenară a principiilor socialismului şi comunismului. De aceea se impune să acționăm în continuare pentru perfecționarea organizării societății, a raporturilor socialiste de producție şi a relațiilor dintre oameni, să aplicăm cu consecvență, în toate domeniile vieții sociale, principiile echității socialiste" [10-35]. Şi în alt loc: „Se pune întrebarea, dacă în socialism se mai manifestă contradicții, dacă acestea pot deveni antagoniste. Pentru a da un raspuns cât mai apropiat de adevăr, trebuie să pornim de la realitățile concrete din țara noastră. Viața a demonstrat nu o dată că şi în condițiile socialismului există şi se dezvoltă contradicții că – dacă nu sunt sesizate în mod conştient pentru depăşirea lor – ele pot deveni antagoniste, pot duce chiar la ciocniri" [10-33].

Un spațiu funcțional complet convergent este un spațiu funcțional lipsit de contradicții, de tensiuni, şi deci şi de mişcare. Un spațiu mort, în care dezvoltarea a ajuns la capătul său, adică la perfecțiune. Spațiile funcționale reale prezintă mereu un grad anumit de divergență, sursă a contradicțiilor, a tensiunilor creatoare de dezvoltare. Ceea ce caracterizează societatea socialistă este faptul că există o anumită *convergență funcțională fundamentală* asigurată de proprietatea socialistă şi manifestată printr-o convergență a intereselor fundamentale ale întregii colectivități. Aceasta convergență fundamentală nu exclude însă câtuşi de puțin un anumit grad de divergență funcțională în alte planuri. Mai mult decât atât. Ultimele documente de partid pun în evidență faptul că este deosebit de necesar a se studia în mod sistematic contradicțiile specifice societății socialiste contemporane, în vederea descoperirii mijloacelor celor mai adecvate şi mai eficace de soluționare a lor. Nesoluționarea la timp şi cu metodele cele mai potrivite a contradicțiilor existente în anumite sfere ale vieții sociale le ascut, putându-le transforma chiar în contradicții antagoniste. „În întreaga sa activitate - apreciază Nicolae Ceauşescu - partidul nostru ține seama de legile obiective ale dialecticii, faptul că societatea, inclusiv societatea socialistă, se dezvoltă prin înfruntarea dintre vechi şi nou - care constituie însuşi factorul motor al progresului... Ignorarea sau subaprecierea faptului că în societatea socialistă există contradicții, nesocotirea necesității de a acționa pentru soluționarea lor judicioasă duc la agravarea acestora, contradicțiile putând lua forme antagoniste, evoluând chiar pînă la apariția unor conflicte sociale. Pornind de la teza marxistă că făurirea socialismului este rodul activității conştiente, datoria partidului este de a studia şi înțelege la timp toate contradicțiile ce se manifestă în societate, de a acționa cu hotărâre pentru eliminarea fenomenelor negative din viața socială. Totodată, partidul trebuie să studieze şi să înțeleagă tendințele şi fenomenele noi, să creeze condițiile politice, economice, organizatorice necesare promovării noului, astfel ca legile dialectice să se manifeste nu stihinic, ci în mod organizat, pe baza unei activități conştiente" [6-49-50]. Cu numeroase prilejuri, secretarul general al Partidului a cerut cercetătorilor din domeniul ştiințelor sociale să studieze cu atenție şi responsabilitate fenomenele societății noastre, să poată explica şi prevede evoluția pozitivă sau negativă a unor procese sociale, să depisteze cauzele cât şi metodele cele mai eficiente de soluționare a lor [9-24]. De modul în care va fi îndeplinită această sarcină depinde într-o oarecare măsură activitatea practică de învingere a dificultăților, de perfecționare continuă a societății noastre. „Numai astfel vom putea evita apariția unor fenomene negative în societatea noastră şi, totodată, vom asigura ca acele contradicții care se manifestă să nu se poată amplifica, să nu poată duce la conflicte sociale" [8-14].

Agravarea contradicțiilor datorată nesoluționării lor la timp sau a folosirii unor metode inadecvate este manifestarea, în limbajul utilizat aici, a creşterii gradului de divergență a respectivului spațiu funcțional.

Mai trebuie ţinut seama de încă un aspect. Aici nu este cercetat sistemul social global, ci sistemul abstract al unei activităţi social-umane oarecare, indiferent de întinderea şi de importanţa sa în cadrul societăţii. Este vorba aici de toate sistemele parţiale componente ale vieţii sociale, inclusiv cele mai concrete: sistemul „profesor x - elevi y, u, z", „părintele x - copilul său", „soţul Y - soţia sa" etc. Şi la fel cu orice sistem si acestea prezintă grade diferite de convergenţă/divergenţă funcţională, începînd cu situaţia de dominare masivă a convergenţei şi sfârşind cu stările de divergenţă disruptivă. O teorie a organizării sociale, dacă vrea să fie eficientă trebuie să ia în consideraţie toate cazurile existente sau doar posibile, prezente sau trecute. Să analizeze contradicţiile şi tensiunile, sursele şi evoluţia lor, eficienţa diferitelor metode de soluţionare a lor.

Să continuăm analiza noastră.

Dat fiind faptul că cerinţele funcţionale laterale tind să inducă în sistemul unei activităţi procese comportamentale orientate către satisfacerea lor, acţiunea cerinţelor funcţionale laterale divergente asupra sistemului poate fi formulată în următorii termeni: (a) vor presa în sensul *blocării* proceselor comportamentale induse de cerinţa funcţională finală, dar disfuncţionale în raport cu ele şi (b) vor tinde să inducă în sistem procese comportamentale care, prin definiţie, vor fi disfuncţionale în raport cu acesta. Cerinţele funcţionale laterale divergente vor avea, deci, o acţiune *perturbatoare* asupra sistemului. Iar despre sistemul organizat într-un astfel de spaţiu funcţional parţial divergent se poate afirma că va fi un sistem supus continuu perturbărilor, *un sistem perturbat.*

Existenţa cerinţelor funcţionale laterale divergente va fi o sursă continuă de perturbări, de tensiuni pentru respectivul sistem, acţionând în sensul dezorganizării sale.
Se poate de asemenea considera că sistemul unei activităţi *tinde spontan către atingerea unei eficienţe maxime* şi deci către eliminarea proceselor perturbatoare, a tensiunilor generate de existenţa acestora. Reacţia sistemului faţă de acţiunea perturbatoare a cerinţelor funcţionale laterale divergente poate îmbrăca două forme. Sistemul, altfel spus, poate folosi două metode.

METODELE DE ELIMINARE A PROCESELOR PERTURBATOARE

Prima metoda de eliminare a proceselor perturbatoare este *metoda transformării*. Pe scurt, conţinutul acestei metode este următorul: conform proprietăţii echifinalităţii, cerinţa funcţională finală poate fi satisfăcută de o mulţime de modalităţi comportamentale, care sunt echivalente funcţional. Echivalentele funcţionale nu prezintă însă toate aceeaşi eficientă în raport cu funcţia de realizat, ci grade diferite de eficienţă. De aceea, o cerinţă funcţională va tinde să inducă comportamentul care prezintă eficienţa funcţională maximă. Dacă însă aceasta este puternic disfuncţională pentru o cerinţă funcţională laterală, creând la nivelul ei o relaţie de divergenţă, pentru a evita conflictul, sistemul poate să aleagă un echivalent funcţional, poate mai puţin eficient în sine, dar mai puţin disfuncţional pentru cerinţa funcţională laterală, evitând astfel tensiunile. Prin substituţii funcţionale convenabile, divergenţa spaţiului funcţional poate fi micşorată, adesea însă cu preţul unei micşorări a eficienţei.

Raportarea sistemului unei activităţi la cerinţele funcţionale în spaţiul căruia se organizează este diferită. El este orientat către promovarea cerintelor funcţionale care l-au constituit. Cerinţele funcţionale laterale îi sînt exterioare; prin însăşi construcţia sa, el nu le are de satisfăcut. Aici se găseşte limita principială a oricărui sistem de organizare. Pentru el nu exista decât cerinţele funcţionale care i-au fost puse ca finale prin

construcţie. Pe celelalte tinde să le ignore. Conflictul care apare între un sistem şi o cerinţă funcţională laterală are un rol motor. El forţează sistemul sa facă ceea ce, prin construcţia sa, nu era capabil să facă din proprie iniţiativă, şi anume să ia în consideraţie şi satisfacerea acestor cerinţe funcţionale. Transformările organizaţionale în sensul înlocuirii modurilor de comportare excesiv de frus-trante pentru cerinţele funcţionale laterale, sistemul le face deci mai mult sub presiunea tensiunilor şi a perturbărilor. Conflictul este în acest sens modalitatea de a satisface o cerinţă funcţională neluată în consideraţie de un sistem oarecare. Iar în perspectiva sistemului social, fiecare sistem particular se adaptează la sistemele cu care se învecinează, scade gradul de divergenţă dintre ele, nu atât datorită unei supraorganizări, care ar interveni, ci mai mult printr-o reglare locală pentru a evita tensiunile, conflictele şi perturbările.

Căutarea de modalităţi de organizare adecvate, care să elimine pe cât posibil divergenţele funcţionale, nu depinde exclusiv de cunoaştere, de inventivitatea organizatorului, ci are loc în cadrul limitat al posibilului comportamental-instrumental existent la un moment dat. Ideal ar fi să se excludă prin transformări organizaţionale în mod complet divergenţa funcţională. Dar acest lucru nu este posibil la un moment dat. La nivelul unui anumit posibil comportamental-instrumental nu este, de regulă, posibilă eliminarea completă a divergenţei, el conţinând contradicţii şi divergenţe insurmontabile. Numai modificări ulterioare ale posibilului comportamental-instrumental ar fi de natură a le face şi pe acestea rezolvabile. Există mai multe cazuri: sau modul de organizare convenabil din punctul de vedere al relaţiei dintre cerinţele funcţionale are o eficienţă aşa de scăzută, încât îl face inacceptabil, sau are un *cost* prea ridicat. Toate aceste împrejurări fac ca la un moment dat, metoda transformării să nu poată decât reduce într-o oarecare măsura divergenţa funcţională, dar nu s-o elimine complet. *Se poate considera de aceea că spaţiile funcţionale ale activităţilor social-umane, după ce s-au produs transformările posibile cerute de necesitatea de evitare a conflictelor şi tensiunilor, rămân totuşi într-un anumit grad divergente.* Activităţile social-umane, constituite mereu în spaţii parţial divergente, vor avea în continuare de înfruntat perturbări. Împotriva acestor perturbări, care nu mai pot fi evitate prin metoda transformării, este folosită o altă metodă: metoda normativă.

BAZA ŞI CONŢINUTUL METODEI NORMATIVE

Sistemele activităţilor social-umane au un specific care le deosebeşte de celelalte tipuri de sisteme. Criticând asimilarea lor cu sistemele biologice, Katz şi Karm evidenţiau următoarea caracteristică: elementele sistemelor social-umane nu sunt entităţi materiale; ele sunt „mai de grabă structuri de evenimente sau de întâmplări, decât părţi fizice” (29-31). În limbajul definit aici, elementele componente ale acestor sisteme sunt comportamente, acţiuni, produse de unităţile active - de oameni, în primul rând, de grupuri, clase, colectivităţi, instituţii etc. Modalităţile de comportare care constituie tiparele organizaţionale în care se toarnă comportamentul unităţilor active pentru a deveni elemente ale sistemelor de activităţi nu sunt date ca tendinţe spontane, predispoziţii naturale ale comportamentului, ci sunt cumva exterioare, introduse dinafară. Aceleaşi unităţi active, indivizii umani, în primul rând, pot participa la o infinitate de activităţi, comportamentul lor putându-se turna într-o infinitate de forme organizaţionale. Cu excepţia unor comportamente mai mult de ordin biologic care se realizează reflex, modelele în care se realizează reflex, modelele în care se toarnă comportamentul social-

uman sunt produse social-culturale, variabile, transmise, învățate, însuşite sau impuse, fără a fi legate organic de autorul lor. Specific individului uman este, după cum spunea Ralea, să introducă între el şi acțiunea sa un moment de discontinuitate, să-şi amine, întârzie acțiunea şi, aş adăuga, să ş-o înlocuiască cu o alta, dintr-o mulțime de alternative posibile. În acest plan, istoria apare în primul rând ca istorie a formelor social-culturale, iar nu a indivizilor, care în ceea ce priveşte structura lor fiziologică adică în ceea ce ramâne după sepărarea formației lor social-culturale, sunt relativ aceiaşi.

Indivizii pot deci alege comportamentul lor, adică pot să se comporte în modalitățile prescrise, de sistem sau în modalități contrare. Şi dacă orice proces apărut în sistemul unei activități este fie comportament al indivizilor participanți, fie rezultat, consecință a acestuia, el depinde indefinit de individ, de conştiința, voința, dorința sa. Promovarea proceselor funcționale cât şi eliminarea proceselor disfuncționale, perturbatoare, pot avea loc prin apelul la unitățile active, la indivizi în primul rând, la conştiința şi voința lor. Pe această bază se constituie metoda normativă. Ea constă din modalități de a acționa asupra unităților active, a indivizilor în primul rând, în scopul de a-i determina să promoveze anumite comportamente şi să nu promoveze altele.

Apariția în sistemul unei activități a unui proces perturbator provoacă o reacție normativă. Aceasta este, de altfel, prima reacție a sistemului. Dacă procesul perturbator se manifestă sub forma blocării unor comportamente funcționale, sistemul recurge la elaborarea şi impunerea unei *norme pozitive* - este cerută comportarea care a început să nu se mai realizeze. Dacă procesul perturbator se manifestă sub forma unor comportamente disfuncționale, sistemul elaborează o *normă negativă* - sunt formulate modurile de comportare disfuncționale apărute şi se declanşează presiuni în sensul blocării, eliminării lor. Funcția sistemului valorico-normativ este tocmai aceasta: se stabileşte valoarea funcțională a diferitelor comportamente cerute de sistem, sau apărute în sistem datorită acțiunii cerințelor funcționale laterale şi sunt cerute normativ cele funcționale şi interzise cele disfuncționale. De aceea, sistemul valorico-normativ conține atât valori şi norme pozitive, cât şi valori şi norme negative.

ACTIVITATEA NORMATIVĂ

Pentru apărarea sistemului de perturbări prin metoda normativă este necesară dezvoltarea unei activități speciale, o *activitate normativă* sau de *control normativ (social)*, cum este denumită curent în sociologia contemporană, sau activitate de menținere (mecanisme de menținere), în teoria organizației. Activitatea normativă mobilizează forțele de care sistemul dispune pentru a combate tendințele disfuncționale. „... elementele variabile ale sistemului social nu sunt ținute la un loc de vreun dat biologic ... pentru a menține organizația sunt introduse multe mecanisme de control. O mare parte din energia organizațiilor trebuie pusă în scopul controlului, pentru a reduce variabilitatea comportamentului uman şi a produce moduri stabile de comportare" (Katz şi Kahn) [29-34]. Specific organizării social-umane este faptul că activitatea normativă apare ca una dintre cele mai importante activități ale sistemului social. Ea face parte, de asemenea, ca element component din fiecare sistem particular. Fiecare activitate are mecanismele sale de control normativ. Există unele instituții specializate în realizarea funcțiilor activității normative: sistemul juridic, presa, şcoala etc.

Se poate defini, deci, *activitatea normativă ca acea activitate care are ca finalitate determinarea unităților active, participante la o activitate oarecare, de a realiza*

modalitățile organizationale prescrise aici. Ca orice activitate, activitatea normativă se constituie în jurul unei cerințe funcționale - aceea de a menține comportamentele unităților participante în formele organizaționale date -, iar organizarea ei are loc în posibilul comportamental-instrumental existent. Formele sale vor fi deci în funcție de posibilitățile existente la un moment dat de a acționa asupra unităților active pentru a le determina să acționeze în formele prescrise normativ.

Activitatea normativă poate fi răspândită difuz în masa sistemului, în cazul unui grad mai scăzut de organizare şi diferențiere funcțională, sau se poate concentra în activități speciale, având organisme, mecanisme diferențiate, în cadrul sistemelor cu un grad ridicat de organizare. Un sat, un grup informal de distracție etc. sunt sisteme cu un grad scăzut de organizare, implicând o nediferențiere suficientă a tuturor funcțiilor, deci nici a celor normative, în timp ce o întreprindere modernă, o armată, un partid etc. au activități şi mecanisme de control normativ diferențiate.

FUNCȚIONALITATE ŞI NORMALITATE. PROBLEMELE ORGANIZAȚIONALE

În sistemul unei activități, procesele comportamentale pot fi considerate fie la nivelul *funcționalității,* fie la nivelul *normalității*. La nivelul funcționalității sunt considerate semnificațiile unui proces comportamental pentru cerințele funcționale finale ale respectivului sistem - procesele comportamentale sunt aici funcționale, disfuncționale sau neutre funcțional. La nivelul normalității sunt considerate semnificațiile proceselor comportamentale pentru cerințele sistemului valorico-normativ al respectivei activități. Aici, ele apar ca *normale sau anormale, deviante.*

Aceste două perspective din care poate fi judecat comportamentul sunt în mare măsură suprapuse. Funcționalitatea stă la baza normalității, aceasta din urmă fiind de fapt un mod de promovare a funcționalității. Această coincidență dispare în anumite cazuri speciale, despre care voi mai vorbi. Dacă funcționalitatea vizează semnificațiile adânci, ascunse ale comportamentelor, care nu sunt date neapărat la nivelul conştiinței participanților, decât în relativ puține cazuri şi atunci incomplet, normalitatea, prin însuşi specificul său, este dată la nivelul conştiinței participanților. Normalitatea se constituie prin chiar realizarea în conştiință a concordanței sau a discordanței comportamentului cu cerințele sistemului valorico-normativ.

Constituirea unei activități normative în cadrul sistemelor activităților social-umane determină apariția a încă unui tip de semnificație funcțională a comportamentelor. Pe lângă semnificația lor funcțională pentru cerințele funcționale finale, *funcționalitate primară*, comportamentele manifestă şi o semnificație funcțională pentru finalitatea subsistemului activității normative - *funcționalitate derivată*. Comportamentele care nu concordă cu cerințele sistemului valorico-normativ apar ca disfuncționale din două puncte de vedere: disfuncționale primar, în raport cu cerințele funcționale finale ale sistemului, fiind neconcordante cu cerințele valorico-normative care le promovează pe acestea, şi disfuncționale secundar, în raport cu cerințele funcționale finale ale subsistemului normativ. Cele două funcționalități coincid în principiu. Sunt însă cazuri în care ele nu coincid - cazurile în care cerințele valorico-normative nu mai corespund cerințelor funcționale finale ale sistemului. În aceste condiții, un comportament normal, deci cu o funcționalitate pozitivă derivată, primar apare ca disfuncțional. Şi invers, un comportament anormal, disfuncțional în raport cu sistemul normativ, poate avea o

funcționalitate pozitivă în raport cu cerințele funcționale finale ale sistemului. Această discordanță apare în special în perioadele de transformare, în care transformările spațiului funcțional nu s-au convertit încă în transformări valorico-normative. Desigur că o disfuncționalitate derivată, prin faptul că este perturbatoare în raport cu un subsistem al sistemului, devine prin aceasta şi o disfuncționalitate primară, între anumite limite.

Apariția unor procese perturbatoare în cadrul unui sistem creează, după cum s-a văzut, tensiuni organizaționale, constituind pentru sistem tot atâtea probleme - *probleme organizaționale* sau, cum sunt adesea numite în literatura sociologică, *probleme sociale*, într-un sens mai larg. Datorită importanței pentru acțiune a acestor probleme organizaționale (sociale), în ultimul timp a apărut o întreagă literatură ştiințifică, tinzând să se constituie într-o disciplină specială, a cărei sarcină este să stabilească structura problemelor, natura şi conținutul lor, cât şi modalitățile de rezolvare a lor (41;21). O problemă organizațională poate fi latentă, în cazul în care ea nu este formulată la nivelul conştiinței sistemului ca problemă de rezolvat, adică în măsura în care perturbările funcționale care o definesc nu au devenit îngrijorătoare pentru sistem şi deci acesta nu ia măsuri speciale. În măsura în care însă aceste perturbări capătă importanța pentru sistem, deci în măsura în care ele se conştientizează ca problemă de rezolvat, problema organizațională devine din latentă, *manifestă*.

Problemele organizaționale se manifestă în primul rând sub forma unor perturbări funcționale, deci ca scădere a eficacității activității perturbate. De obicei, ele iau totodată şi forma unor procese anormale, deviante, adică apar ca încălcări ale cerințelor valorico-normative. În acest sens, Merton şi Nisbet defineau problemele sociale ca o scadere a gradului de realizare a cerințelor normative, ca apariție a unui decalaj între norme şi comportarea reală (41). În sistemul de concepte propus aici, definirea problemelor organizationale (sociale) se poate realiza la un nivel mai profund, la nivelul funcționalității, nivelul formalității fiind superficial, derivat. Mai mult, adesea procesele perturbatoare care apar în sistemul unei activități şi care constituie o problemă de rezolvat nu iau totodată şi forma unor procese anormale, deviante. Ele nu încalcă nici o normă. Sunt cazurile în care deşi perturbatoare în raport cu sistemul dat, respectivele procese comportamentale, din cauza valorii pe care ele o iau în alte sisteme nu pot fi valorizate şi normate negativ. Neputând fi excluse normativ, aceste procese perturbatoare sunt contracarate prin alte mijloace decât cele normative.

COMPORTAMENTUL DEVIANT

În cadrul schemei conceptuale propuse aici este posibilă o determinare mai profundă a comportamentului deviant (anormal). La nivelul conştiinței comune, comportamentul deviant apare ca fiind acel comportament aflat în discordanță cu valorile şi normele unui sistem oarecare. Raportarea la norme nu este o determinare, ci mai mult un criteriu simplu de clasare. Ea nu explicitează cauzele comportamentului deviant, ci doar îl discriminează de comportamentul normal. Considerând sistemul valorico-normativ ca expresie a cerințelor funcționale finale ale unei activități şi considerând de asemenea că orice comportament este determinat de o cerință funcțională oarecare, procesele comportamentale neconforme cu exigențele sistemului valorico-normativ vor fi induse de cerințele funcționale laterale divergente. *Comportamentul deviant poate fi deci definit ca fiind comportamentul indus într-un sistem de către cerințele funcționale laterale divergențe şi care este în discordanță cu cerințele sistemului valorico-normativ.*

Comportamentul deviant se poate deci determina întotdeauna la intersecția unor cerințe funcționale divergente.

Explicarea comportamentului deviant (anormal) trebuie să pornească, deci, de la analiza spațiului funcțional în care se organizează la un moment dat sistemul unei activități. Considerând totalitatea cerințelor funcționale în spațiul cărora se constituie o activitate, cât şi relațiile dintre aceste cerințe funcționale, aşa cum se realizează ele la nivelul respectivei organizări, devine posibilă formularea tipurilor de comportament normal şi anormal (deviant) care vor apărea în respectivul sistem.

Dacă se ia în considerație, de exemplu, sistemul familial, se pot determina în principiu cerințele funcționale multiple care acționează asupra comportamentelor constituie aici, formulându-se tipurile de comportament normal şi anormal, începând cu cele de ordin social şi moral şi sfârşind cu cele de ordin psihofiziologic, patologic. Aceleaşi tipuri de devieri se vor regăsi în toate comunitățile în care vor exista aproximativ aceleaşi cerințe funcționale şi deci şi aceleaşi forme de organizare a relațiilor dintre sexe. Sau, într-o societate bazată pe proprietate privată, se pot prevedea principalele tipuri de comportamente deviante, anormale specifice acestui tip de organizare: furt, concurență violentă, înşelătorie etc. Folosirea unui sistem de sancțiuni la comportamentelor deviante conține totodată tendințe spre tipuri specifice de deviație - ascundere, disimulare, minciună, inducere în eroare etc.

De fapt, o asemenea tratare a comportamentului deviant este caracteristică teoriilor contemporane. Poate cea mai simplă şi clară analiză de acest gen este cea făcută de R. K. Merton. Folosind o formulare a lui Plant, Merton consideră comportamentul deviant ca o „reacție normală a oamenilor normali plasați în condiții anormale” [40-44]. Comportamentul deviant apare ca o modalitate interzisă normativ de a satisface anumite cerințe funcționale, anumite necesități, sau ca reacții la o asemenea situație de imposibilitate. Câştigul poate fi un scop al indivizilor determinat funcțional de o anumită organizare a societății. Dar societatea nu recunoaşte ca normale decât anumite modalități de câştig, pe altele apreciindu-le ca anormale, deviante (furt, înşelătorie etc.). Acelaşi lucru se întîmplă şi cu necesitățile de ordin sexual. Recunoscute ca reale, societatea acceptă la un moment dat ca normale numai anumite modalități de satisfacere a lor, respingând ca anormale pe altele (viol, adulter etc.). Indivizii care din diferite cauze nu pot să-şi satisfacă necesitățile în modalitățile comportamentale normale (eşec, lipsa de posibilități etc.) sunt împinşi către modalități comportamentale anormale. Dezamăgirile, descurajările, frustrările determină în planul personalității căderea frânelor normative, a prestigiului şi valorii normelor, ducând adesea la optarea pentru folosirea mijloacelor celor mai eficace, existente, indiferent de valoarea normativă pe care societatea le-a asociat-o. Semnificativă este, pentru aceasta, analiza făcută de Merton unor tipuri de comportamente deviante existente în societatea americană [40]. Scopul de a reuşi în viață nu este pentru american, remarcă Merton, numai o aspirație individuală ci el apare totodată ca o normă, ca o valoare propagată, cerută cu multă insistență de către sistemul valorico-normativ al societății. Pe de altă parte, însă, mijloacele legale ale reuşitei sunt mult mai rare şi mai puțin eficace decât aspirațiile. Din acest decalaj între scopul reuşitei sociale, puternic stimulat normativ şi lipsa mijloacelor legale pentru realizarea sa în proporție de masă, sunt extrase principalele tipuri de comportament normal şi deviant. Comportamentul normal este aspirația puternică către reuşita şi acțiunea energică, cu mijloacele normale, legale, în vederea realizării acestei aspirații. Tot din această situație structurală pot fi determinate însă şi tipurile de comportament deviant: a) se tinde spre reuşită, dar se folosesc mijloacele cele mai eficace, indiferent de valoarea, de legalitatea sau ilegalitatea lor; b) renunțarea la reuşită, dar fixarea pe mijloacele legale ineficace, *ritualism*, cum denumeşte autorul acest tip de deviație; c) renunțarea atât la reuşită, cât şi

la folosirea mijloacelor normale, legale (retretism); d) renunțarea la ambele cerințe normative (atât la scopuri, cât şi la mijloacele normale), dar pentru a pune o nouă ordine socială, care să elimine această contradicție (revoluționarism).

Acest mod de a trata problema comportamentului deviant împinge analiza în afara subiectului. Indiferent de intențiile participanților, de voința şi dorința lor inițială, ei sunt supuşi, prin însuşi faptul existenței lor sociale şi umane, la presiunea unui complex de cerințe funcționale şi deci la anumite tipuri de comportamente deviante şi nu la altele. Variația unor factori determinanți ai situației lor sociale şi umane va duce la o variație predictibilă în proporția de deviații de un anumit tip. Continuând analiza tipurilor de comportament deviant, expusă mai sus, Merton evidențiază faptul că diferitele grupuri sociale ale societății americane, datorită condițiilor lor sociale diferite, vor manifesta deviații comportamentale în proporții semnificativ diferite.

Pe aceasta bază se pot determina relații probabilistice între variația unor factori şi cantitatea de comportamente deviante, conştiința şi voința oamenilor fiind considerate ele însele ca determinate de condițiile de viață.

Marx a schițat o teorie sociologica a comportamentului deviant mergând tocmai pe linia unei asemenea analize funcțional-structurale a cadrelor obiective ale vieții social-umane. Comportamentul indivizilor, atât cel normal, cât şi cel deviant, nu este, în teoria sa, în funcție de conştiință, ci, în ultimă instanță, de condițiile reale de viață, Şi deci, numai schimbarea acestor condiții poate duce la eliminarea unor comportamente deviante, într-o măsură semnificativă. Pe aceeaşi linie se plasează şi concepția lui Cl. Levi-Strauss. El consideră comportamentul anormal, inclusiv cel psihopatologic, ca rezultat al caracterului incomplet integrat şi contradictoriu al oricărui sistem social, ca rezultat al „contradicțiilor şi lacunelor structurii sociale” [36-XXI].

Se degajă de aici o concluzie importantă, şi anume că dacă comportamentul deviant nu este rezultatul exclusiv şi în primul rând al forțelor personale, conştiință, voință etc, ci al unei configurații obiective care stă şi la baza organizării personalității, are loc o adevărată răsturnare nu numai în modul de explicație, dar şi în atitudinea socială față de el, în metodele folosite pentru combaterea sa. L. Frank considera că societatea, iar nu individul, este „bolnavul de vindecat”. Devierile de la norme, crimele, dezordinile mentale, dezorganizarea familiei, delincvența juvenilă, prostituția etc.trebuie privite „nu ca slăbiciuni, perversități, patologii indviduale, ci ca reacții umane la dezintegrarea culturii” [23-51-52]. De aici, el conclude un nou tip de responsabilitate. Pe lângă responsabilitatea pe care fiecare trebuie s-o manifeste pentru actele sale, el trebuie să manifeste şi o „responsabilitate culturală”, o responsabilitate față de modul de organizare socială şi umană a vieții sale şi a colectivității din care face parte, ca sursă a patologiilor social-umane.

Pentru situațiile sale contradictorii, consideră L. Wilkins, sistemul - capitalist - îl foloseşte pe individ ca „țap ispăşitor”. „A privi o crimă ca un păcat individual, apăra sistemul social de critică” [62-79]. Pe aceeaşi linie se înscrie şi raționamentul lui L. Frank: „Această teză a depravării şi a perversității individuale ne dă un sentiment confortabil că totul este bun din punct de vedere social, dar că anumiți indivizi au violat legile şi obiceiurile pe care toți oamenii decenți le susțin” [23-51].

ATITUDINEA LA NIVELUL SISTEMULUI VALORICO-NORMATIV FAȚĂ DE CERINȚELE FUNCȚIONALE DIVERGENTE

Deşi sistemul valorico-normativ tinde să exprime în mod direct numai cerința funcțională finală a sistemului, pentru a evita tensiunile provenite din conflictul cu cerințele funcționale laterale, el, aşa după cum am văzut, este nevoit să accepte într-o oarecare măsură şi exigențele lor. Prin acceptarea unor substitute funcționale potrivite, el reuşeşte să elimine într-o oarecare măsură divergența, conflictul cu cerințele funcționale laterale. Se pune în continuare problema atitudinii pe care sistemul valorico-normativ o ia fața de cerințele funcționale laterale ramase divergente, sau, altfel spus, cum apare exprimat la nivelul său conflictul, divergența dintre cerința funcțională finală şi cerințele funcționale laterale. În general se constituie următoarele tipuri de atitudine:

1. *Ignorarea şi negarea cerinţelor funcționale laterale divergente*. S-a văzut că presiunea unei cerințe funcționale este întărită de conştientizarea ei sub forma unei necesitați recunoscute ca existentă şi ca trebuind să fie satisfăcută. Asupra conştientizării unei cerințe funcționale poate însă să acționeze sistemul valorico-normativ. La nivelul acestuia existența unei necesități poate fi ignorată, neluată în considerație. Mai mult, se poate constitui aici o atitudine valorică negativă față de ea, pornind de la negarea explicită a existenței sale şi sfârşind cu sacrificarea ei în favoarea altor necesități, considerate ca fiind superioare, prioritare. O asemenea atitudine evident va fi de natură a micşora presiunea respectivei cerințe funcționale, fără însă a putea s-o excludă definitiv. Ignorată sau negată, cerința funcțională va continua să preseze asupra sistemului, inducând procese comportamentale disfuncționale.

Funcția negării sau a ignorării unei cerințe funcționale laterale divergente la nivelul sistemului valorico-normativ nu se reduce numai la diminuarea acțiunii acesteia, ci ea constă, în primul rând, în rezolvarea situației conflictuale de la nivelul sistemului valorico-normativ rezultată din acceptarea a două cerințe funcționale divergente. Recunoaşterea unei cerințe funcționale implică recunoaşterea ca justificată, ca necesară, şi a modalității de comportare care o satisface. Dacă s-ar recunoaşte deci existența cerințelor funcționale divergente, cu greu s-ar mai putea interzice comportamentele care le satisfac şi care sunt perturbatoare pentru sistemul respectiv. Nu ar fi deci posibilă normarea negativă. Nerecunoaşterea necesitaților laterale divergente este modul cel mai simplu de a elimina conflictul, contradicția la nivelul sistemului valorico-normativ. Prin ea, comportamentele perturbatoare sunt considerate ca neavând o bază şi în consecință eliminate.

Pentru a lămuri mai bine lucrurile să luăm un exemplu. Tendința spre îmbogățire, folosirea unor mijloace violente, imorale adesea, pentru a spori averea sunt comportamente considerate ca având o valoare negativă, mai mult sau mai puțin accentuat, în aproape toate sistemele morale. Această atitudine negativă se sprijinea pe ideea implicată că tendința de acumulare a bogăției nu are o bază obiectivă, nu răspunde la o cerință obiectivă, ci reprezintă, mai degrabă, o manifestare deviantă personală. Analizând organizarea bazată pe proprietate privată, Marx a demonstrat însă ca tendința de îmbogățire cu orice preț este forma subiectivă, comportamentală a unei cerințe funcționale obiective în orânduirile bazate pe exploatare. Ea stă, în fond, la baza dezvoltării societății capitaliste, în acest fel devine explicabil de ce, cu tot blamul moral, ea s-a manifestat cu atâta putere.

2. *Stabilirea de priorități şi de condiții*. Atunci cînd nu este posibil nici a se

ignora, nici o se nega existența unei cerințe funcționale (necesități) divergente, pentru a evita contradicția la nivelul formal al sistemului valorico-normativ provenită din acceptarea simultană a ambelor, se pot folosi alte metode. Este cazul unor necesități care presează cu putere asupra luării lor în considerație, fiind promovate de alte sisteme valorico-normative. Poate cele mai evidente cazuri de acest fel sunt necesitățile de ordin personal: foamea, nevoia sexuală etc.

Metoda cea mai răspîndită este acceptarea *condiționată* a satisfacerii necesităților divergente. Sunt interzise numai modalitățile de satisfacere care sunt disfuncționale, adică la nivelul cărora respectiva cerință funcțională apare ca divergentă, fiind acceptate numai acele modalități, la nivelul cărora raportul este de convergență, de paralelitate sau, cel puțin, de divergență minimă. Sunt deci selectate şi acceptate numai modurile de realizare care să nu creeze contradicții între cerințe - selectarea mijloacelor pentru realizarea scopurilor admise. Dacă la un moment dat, nu exista o astfel de posibilitate acceptată, existând ca posibile numai mijloace neaccentate, necesitatea va fi sacrificată. Este deci o acceptare condiționată a satisfacerii respectivei necesități: numai cu condiția de a folosi mijloacele comportamentale care nu sunt disfuncționale pentru sistem. Astfel, la nivelul comportamentelor acceptate, contradicția dintre necesități este eliminată. Ea continuă să existe, nerecunoscută, la nivelul comportamentelor excluse, care sunt adesea singurele modalități posibile de satisfacere. Şi pentru că fiecare necesitate apare pentru altele ca laterală şi pentru că modurile echivalente funcțional de satisfacere a lor sunt suficient de numeroase încât unele dintre ele să apară ca disfuncționale pentru alte necesitați, aproape toate necesitățile, oricât de importante ar fi ele, sunt acceptate condiționat, adică numai în limitele unor mijloace, la nivelul altora fiind excluse. Chiar şi în cazul deosebit de puternic al cerinței de apărare a unei colectivități împotriva agresiunii altei colectivități (cazurile de război), sunt unele mijloace de apărare care, cel puțin la nivel valoric, nu sunt acceptate, chiar dacă ele sunt eficace. În acest fel, într-o modalitate indirectă, se poate suprima, sau limita substanțial, satisfacerea unor necesități, în aşa fel încât să se reducă simțitor tensiunile şi conflictele provenite din tendințele nelimitate de satisfacere a tuturor necesitaților ce acționează la un moment dat asupra comportamentului. Prin această modalitate, practic, unele necesități pot fi interzise complet, mijloacele legal admise - nefiind existente în anumite condiții. Formal, necesitatea este recunoscută şi acceptată, satisfacerii ei, neacordându-i-se nici o posibilitate eficientă.

Se utilizează adesea şi metoda *priorității*. În acest caz nu este necesar să se opereze o discriminare valorică între diferitele modalități de satisfacere. Se porneşte de la o alta împrejurare: deseori, divergența a două necesitați la nivelul unui mod de comportare este doar situațională. Sunt situații în care două necesități, altfel convergente sau paralele, să apară ca divergente. O asemenea contradicție situațională poate fi recunoscută la nivelul formal al sistemului valorico-normativ, fiind soluționată prin stabilirea unor *priorități* sau *preferențialitați*. În caz de divergență, satisfacerea unei necesitați este considerată ca fiind mai importantă decât satisfacerea celeilalte, fiind cerută promovarea sa prioritară. Pentru faptul că prioritatea apare ca fiind numai situațională, necerând sacrificarea totală a celeilalte necesități, ea este suportabilă.

Ca şi în cazul precedent, aproape toate necesitățile sunt acceptate sub rezerva unei priorități posibil de intervenit, adică cu condiția ca modul său de a fi satisfăcută să nu fie concurat de o necesitate considerată a fi mai valoroasă. Sistemele valorico-normative iau aspectul unor ierarhii de valori, în care raporturile posibile divergente dintre două necesitați sunt rezolvate prin stabilirea de priorități. Este cazul priorităților stabilite între cerințele activității profesionale şi cele ale familiei, dintre cerințele diferitelor roluri egal acceptate, dintre diferitele datorii etc.

Un caz special al priorității apare în sistemele *plurifuncționale*. Când avem de-a

face cu sisteme *monofuncționale* (constituite în jurul unei singure cerințe funcționale finale) prioritatea intervine în raportul dintre cerința funcțională finală şi cerințele funcționale laterale. Dacă sistemul se constituie în jurul mai multor cerințe funcționale finale (plurifuncțional), acestea nefiind în principiu convergente în toate situațiile, la nivelul valoric-normativ vor fi stabilite priorități în favoarea celor considerate a fi mai importante. Familia este un exemplu de activitate plurifuncțională. Desigur că şi ea poate fi descompusă în mai multe activități elementare, monofunctionale, dar care sunt aşa de strâns întrepătrunse, încât uneori este mai convenabil să o considerăm o singură activitate, complexă, plurifuncțională. Apar aici necesități de ordin biologic, necesități ale speciei şi ale societății (reproducere, creştere şi socializare a materialului uman produs), necesități psihice personale etc. Toate acestea necesități dau naştere unei activități complexe care formează viața de familie. Divergențele care apar între cerințele acestor necesități sunt soluționate printr-un sistem de priorități, mai mult sau mai puțin clar formulat. În unele condiții, de exemplu, necesitățile legate de creşterea copiilor pot fi considerate prioritar în raport cu necesitățile biopsihice personale.

IV. MODALITĂȚILE NORMĂRII

Activitățile sociale se caracterizează prin faptul că se realizează prin participarea unor unități, în primul rând indivizi umani, dar şi grupuri, clase, colectivități etc. care au autonomia lor, având finalități proprii, care nu coincid neapărat cu cele ale sistemului la care participă. Participarea la activitatea mai generală nu este dată natural şi imediat în orientarea unităților active. La acest nivel se pune problema raportului dintre mai multe sisteme de activități, dar într-o forma particulară, şi anume a raportului dintre sistemul unei activități şi sistemele de activități ale unităților active, care participă aici. *Participarea este deci o relație particulară între mai multe sisteme.* Şi pentru că participarea nu se realizează integral spontan, se pune problema modalităților prin care un sistem oarecare determină unitățile active să participe în formele prescrise. Am văzut că activitatea sistemului de realizare a acestei cerințe este *activitatea normativă*. Normarea nu se exercită asupra comportamentului în general, ci asupra sistemelor care acționează, a sistemelor participante. Activitatea normativă este în realitate o presiune, o influență exercitată de un sistem asupra altor sisteme pentru a le determina pe acestea să devină unități participante, adică să acționeze într-un mod sau altul. Modalitățile presiunii normative depind de raportul specific dintre sistemele respective, de natura sistemelor, de tipurile de dependență reală sau posibilă dintre ele, adică, folosind terminologia sugerată aici, de posibilul comportamental-instrumental al sistemului care normează.

Pentru că relația de participare cea mai semnificativă, elementară totodată, este aceea între un sistem de activitate oarecare şi indivizii umani, sistemele de personalitate, în analiza ce urmează va fi expus în mod special acest caz. În organismul animal sau în sistemul unei maşini, elementul participant este dependent de sistemul general, finalitatea sa este determinată în primul rând de programul stabilit de sistemul la care participă. Indivizii umani sunt ei înşişi sisteme autonome, cu finalități proprii, deci centre de acțiune decizând după criterii proprii, care nu coincid neapărat cu cele ale sistemului. Pentru a participa în formele stabilite, ei trebuie convinşi, interesați, constirânşi, adică supuşi unei activități speciale, normative, a cărui finalitate este tocmai realizarea participării. Sistemelor sociale li se pun o serie de probleme în această privință, care pot fi rezumate la următoarele două aspecte generale: 1) cum să determine pe indivizi să participe la diferitele activități sociale şi 2) cum să-i determine să realizeze comportamental modalitățile prescrise valorico-normativ de respectiva activitate.

Participarea se poate realiza prin câteva modalități generale. Să le analizăm pe scurt.

DETERMINAREA UNITĂȚILOR ACTIVE DE A ACCEPTA CA PROPRII FINALITĂȚI. FINALITĂȚILE SISTEMULUI GENERAL

Acceptarea finalităților generale ca finalități proprii implică atât acceptarea participării, cât şi acceptarea comportării în formele prescrise, adecvate realizării acestora. În fond o asemenea acceptare înseamnă considerarea finalităților generale ca valoroase şi deci ca necesare şi pentru sistemele particulare ale participanților. Care sunt motivele pentru care indivizii cu propriile lor necesități acceptă să acționezeîn vederea unor necesități care nu sunt nemijlocit ale lor este poate problema cea mai dezbătută în istoria eticii. Marx a sugerat o rezolvare acestei probleme. Necesitățile individuale şi cele sociale nu sunt serii complet independente, nici chiar în societățile bazate pe proprietatea privată, în care lucrurile par a fi astfel. Dacă, în mod nemijlocit, necesitățile individuale nu sunt satisfăcute prin însuşi actul satisfacerii necesităților sociale, fiind necesare activități speciale pentru aceasta, mai mult, dacă adesea între ele apar contradicții şi incompatibilități (realizarea unora limitând realizarea celorlalte), mijlocit, relația dintre ele există. Până la urmă, satisfacerea necesitaților individuale este condiționată de satisfacerea necesităților sociale. Dar pentru că necesitățile sociale nu sunt legate nemijlocit de necesitățile individuale, ele nu se vor impune imediat şi spontan la nivelul unei experiențe superficiale a indivizilor. Pentru că sunt, prin relații mai complexe, mijlocite, legate de necesitățile indivizilor, ele vor trebui să apară ca necesități, ca valori în cadrul experienței individuale, dar la niveluri mai profunde ale acesteia. Dacă primul nivel al experienței, cel imediat, care determină orientarea spontană a comportamentului, relevă necesitățile individuale, o experiența mai profundă, care include cunoaştere şi înțelegere, evidențiază şi impune ca valoroase şi necesitățile sociale, mai generale. Doar la suprafața experienței, într-o primă fază a sa, cerințele funcționale sociale, generale apar ca opuse cerințelor individuale. Consumându-se însă primele tendințe spontane imediate, apar dificultăți, procese perturbatoare, inclusiv pentru necesitățile individuale, relevând prin aceasta o serie de exigențe mai generale de care trebuie să se țină seama. Experiența necesităților dezvăluite prin consumarea primelor tendințe stă la baza acceptării, ca valoroase, ca necesare, a cerințelor funcționale generale, sociale. Dar mereu primele tendințe ale comportamentului, tendințele sale spontane nu vor coincide cu cerințele sociale generale.

Din aceste considerente rezultă însă o concluzie fundamentală pentru organizarea participării. Datorită naturii sociale a individului, relației mijlocite, dar existente, între necesitățile individuale şi cele sociale, experiența individuală, la diferitele ei niveluri, evidențiază ca necesare, şi deci ca valoroase pentru individ, atât necesitățile individuale, cât şi necesitățile sociale. Însuşirea finalităților generale ca proprii finalități se fundează pe straturile profunde ale experienței individuale. Problema care se pune aici este dublă: 1) a facilita accesul la experiența cerințelor funcționale generale, sociale şi 2) a crea o inversare a preferențialității (priorității) spontane. Prima tendință a comportamentului individual spontan este a acorda prioritate necesităților individuale. Problema este de a inversa prioritatea, adică a da prioritate necesităților sociale, generale, fața de cele individuale, aceasta fiind o condiție absolut necesară realizării participării.

Pentru ca tipul de experiență care evidențiază cerințele funcționale generale este cu predominanță fundat pe cunoaştere, înțelegere, instrumentele folosite pentru a fi provocată vor fi tot de natură intelectuală. Sistemul general caută sa convingă, să explice, să argumenteze participanților necesitatea finalităților sale. Acest tip special de convingere se numeşte în mod curent propagandă. Pe baza înțelegerii şi a acceptării

cerințelor funcționale generale ca necesare, ca valoroase, finalitățile acestora se interiorizează, devin finalități proprii ale participanților. Sistemul valorico-normativ al activității generale nu mai apare ca exterior participanților, ci este *interiorizat,* cerințele sale devenind cerințe valorice şi normative proprii. Controlul devine autocontrol, autoimpunere.

Apar aici două tipuri de cazuri distincte care determină modalități ale activității normative diferite: necesitățile generale se leagă de necesitățile individuale ale tuturor membrilor colectivității active într-un mod aproximativ identic, sau ele se leagă în mod diferit.

Primul caz, un caz limita mai mult, în care necesitățile generale tind să apară într-un mod identic în experiențele tuturor indivizilor participanți este de natură a crea o atitudine în principiu omogenă față de finalitățile generale şi deci şi față de promovarea valorico-normativă a acestora. Membrii unui grup social sau ai unei clase, față de poziția pe care o ocupă într-un sistem social dat, față de diferite procese care afectează existența lor ca atare, tind să aibă, o atitudine identică. Membrii unei comunități vor tinde de exemplu sa aibă o atitudine identică față de cerința apărării respectivei comunități de agresiunea unei alte comunități.

De obicei însă în situația fiecărui individ participant apar o mulțime de deosebiri care tind să creeze diferențe corespunzătoare în raportările față de una şi aceiaşi finalitate, cerință generală, şi deci apar şi diferențe în experiența şi atitudinea valorică față de acestea. Deci cazul existent în mod real este acela al unei experiențe neomogene a finalităților generale. Acest caz este şi el de două tipuri, deosebit de interesante în raport cu modalitatea de organizare a activității normative.

a. Una şi aceeaşi finalitate generală are pentru diferiții indivizi, în general, aceeaşi valoare, însă este legată în mod diferit de necesitățile lor, apare deci diferit în experiența pe care o au. În funcție de poziția individului în sistemul social respectiv, în funcție de caracteristicile sale personale, experiența unei finalități generale va fi diferită. Un sistem social nu este omogen. În diferitele sale puncte, deci în diferitele poziții pe care le oferă indivizilor, experiența finalităților generale nu este identică şi, împreună cu aceasta, nici experiența diferitelor modalități comportamentale normate. Deținerea unei funcții, a unui rol special în comunitate produce o experiență specifică, mult mai accentuată a finalităților şi a normelor în care prin însăşi respectiva poziție individul este mai interesat. Profesorul, moralistul, conducătorul sunt în general mai sensibili decât masa membrilor participanți la activitățile pe care ei le organizează în vederea realizării finalităților şi a modalităților comportamentale normate aici. Un şef, de exemplu, va fi mult mai sensibil la lipsa de disciplină, de conştiinciozitate, de pricepere a membrilor grupului pe care îl conduce, decât aceştia. Subordonatul va fi în schimb mai sensibil la o serie de comportamente care îl ating mai direct - atitudinea şefului (nedreptate, favoritism, aroganță, atitudine nedemocratică etc). Toate aceste comportamente au aceiaşi valoare, negativă sau pozitivă, pentru toți, numai că prin poziția lor diferită, unii sunt mai sensibili la unele comportamente, iar alții, la altele. Aprecierea unui elev care nu învață va fi sensibil diferită dacă ea vine din partea profesorului sau a unui alt coleg. Schimbarea poziției poate duce la răsturnări de atitudine, determinate tocmai de modificarea experienței finalităților şi a valorilor fundate pe aceasta a diferitelor comportamente. Nu este rar cazul, de exemplu, ca un student leneş şi indisciplinat să devină un profesor extrem de sever.

O asemenea răsturnare apare, excelent descrisă, într-unul din romanele lui Maurrois (Climate). Întregul roman este construit tocmai pe o asemenea răsturnare de experiența şi deci şi de atitudine. Philippe, gelos şi dependent fața de Odile, nu poate înțelege tendințele de independență şi flirturile acesteia. Apoi, în relațiile cu Isabelle, el ia

de astă dată locul lui Odile. Acum, comportamentul său, pe care înainte îl blamase la Odile, îi pare natural, de înțeles, normal, în timp ce atitudinea Isabellei, care fusese mai înainte a sa, i se pare de neînțeles. Răsturnarea este perfectă. O asemenea răsturnare de atitudine am constatat-o reprodusă în alt plan, într-o discuție în jurul acestui roman cu un grup de eleve. Inițial, grupul, relativ omogen, compus din eleve cu o pronunțată tendință spre independent, apreciau, ca mod de a fi, pe Odile. La un moment dat, o elevă din grup s-a îndrăgostit de un băiat. Această nouă experiență a fost de natură a modifica atitudinea ei față de viață şi, în particular, față de eroinele acestui roman. A devenit, în discuțiile cu colegele, o apărătoare a Isabellei, declarând că nu o poate înțelege pe Odile. Modificarea de optică a fost aşa de bruscă, încât chiar eleva însăşi a devenit conştientă de ea si de cauza care a determinat-o.

Se pot cita o mulțime de exemple care să evidențieze cum diferențele în ceea ce priveşte experiența unor finalități şi a unor norme generează atitudini diferite. Situația individuală, istoria personală au în această privință mari influențe, producând experiențe valorice diferite şi deci şi atitudini diferite. Un copil care traieşte consecințele negative ale unei familii destrămate poate fi împins către un puternic ideal de familie armonioasă. Cel care a suferit o nedreptate este mult mai sensibil la normele unui comportament drept.

În general, deviantul, chiar dacă recunoaşte şi regretă devierea sa, nu poate avea o atitudine aspră față de alți devianți, ci va manifesta o tendință către înțelegere, indulgență, mult mai accentuate decât un nedeviant. Această atitudine mai îngăduitoare este în fapt un mecanism de autoaparare sau de consolare - „se întâmplă”.

Un caz special al acestei situații este acela în care finalitatea nu este absolut generală, ci legată mai mult de o poziție social-psihologică anumită. La un moment dat, mai mulți indivizi pot să fie interesați în finalități diferite, cu modalități comportamentale diferite, de asemenea, însă, în timp, ei pot fi când într-o poziție, când într-alta, adică să ocupe poziții virtual interşanjabile [49]. Pe rând, ei pot deveni când interesați în realizarea unei finalități, în respectarea unor norme comportamentale, când indiferenți, până la a avea interese chiar opuse. Poate cel mai simplu exemplu este cel al schimbului economic. Într-o societate bazată pe mica producție, fiecare individ este când cumpărător, când vânzător. Dacă vânzătorul, de exemplu, ar fi interesat în organizarea în aşa fel a actului vânzării încât el să aibă avantaje în dauna cumpărătorului, el devine însă în altă relație cumpărător, având aici interese cu totul contrare. Când pozițiile sunt intersanjabile, real sau virtual, reglementarea relațiilor dintre ele poate avea loc printr-un complex normativ acceptat de ambele părți, indivizii având o experiență aproximativ omogenă a situației. Simultan sau succesiv, real sau virtual, fiecare individ poate experimenta atât consecințele pozitive cât şi pe cele negative ale diferitelor comportamente, necesitatea unei finalități sau a alteia. Fiecare individ, în perspectiva plasării sale posibile în oricare dintre pozițiile existente în sistemul la care participă, este capabil să le înțeleagă pe toate dinăuntrul lor. Pe baza acestor experiențe succesive complementare, se realizează o experiență omogenă a finalităților multiple ale unui sistem. Toate normele de conviețuire socială şi umană, o mare parte din normele juridice sunt astfel de norme care exprimă punctul de vedere al unor poziții social-umane particulare, dar posibil de ocupat de fiecare individ.

Dar pentru că ocuparea de către fiecare individ a pozițiilor diferite dintr-un sistem nu se realizează în realitate decât parțial sau pentru că pur şi simplu această modificare nu se face încontinuu, intervine adesea fenomenul de neînțelegere a altor poziții decât cea proprie, sau de uitare, ştergere a experienței avute în alte poziții. Se pune de aceea problema accesului la experiența altuia, reconstruirea subiectivă, în afara situației reale a experienței reale a celorlalți care ocupă poziții diferie. Infiltrarea mentală în situația altuia şi încercarea de a trăi ca el aici, de a reproduce experiența sa valorică este denumită în mod curent empatie. Prin această formă mentală, artificială, de experiență se poate scăpa

de cercul impus de propria poziție. Pe de o parte, prin faptul căa ocupă o poziție particulară, fiecare este tentat în mod spontan să raporteze comportamentul său la semnificația complexă pe care o are pentru sine în situația sa, pe când, de altă parte, când percepe comportarea altuia, nu o mai apreciază în raport cu situația concretă a acestuia, cu interesele lui, ci mai mult în raport cu semnificațiile ei pentru sine sau cu semnificațiile ei pentru o normă abstractă. Şi invers, semnificațiile pentru altul ale comportamentelor sale tind să fie pentru el un dincolo, pe care nu-1 trăieşte, nu-1 experimentează, pe care eventual îl poate bănui, şti. S-a remarcat de aceea ca individul este tentat să găsească pentru sine mai mult decât pentru altul, în cazul aceleiaşi comportări, scuze, justificări, circumstanțe atenuante. Se spune „a vedea paiul din ochiul altuia, dar a nu vedea bârna din ochiul tău". Merton denumea această deformare provenită din experiența îngustă personală „alchimie morală”. Ca rezultat al unei asemenea alchimii, verbul *a fi ferm*, spune glu-mind Merron, va fi conjugat în felul următor:

„Eu sunt ferm
Tu eşti încăpățânat,
El este catâr”.

Cercetarile făcute în legatură cu aprecierea grupului de apartenență şi a grupurilor exterioare au evidențiat prezența unor asemenea mecanisme de constituire a aprecierii deosebite, în funcție de diferența situațiilor personale.

Empatia are funcția de a anula tocmai tendința spontană de constituire a unor aprecieri diferite în funcție de perspectiva personală. La bază, posibilitatea empatiei stă în faptul că destul de des individul ocupă succesiv sau simultan diferite poziții, alternează experiențele valorice, devenind conştient de importanța perspectivei asupra constituirii aprecierii. Faptul că fiecare este şi subiect al unei acțiuni, dar si obiect al ei, îi dă o experiență completă a semnificațiilor acesteia. Această experiență alternativă are un rol deosebit de mare în formarea atitudinilor valorice. De aceea, ea este folosită adesea în practica educativă, atât în cea spontană, cât şi în cea sistematică. Fiecare ştie din propria sa experiență cât de des este utilizată metoda pe care o găsim formulată în expresia: „să ştii şi tu ce înseamnă asta” şi care constă în punerea autorului unei acțiuni să suporte „pe propria-i piele” consecințele negative ale acesteia. Psiho- şi sociodrama modernă este în fapt tocmai o asemenea experiență: experiența a diferite poziții, situații, comportamente. Prin acest mod de experiență provocat artificial, fiecare reuseste să înțeleagă dinăuntru poziții care nu sunt în mod real ale lui, eliberându-se de îngustimea perspectivei sale: ca să fii bun soț trebuie să poți intra şi în rolul soției, în poziția ei; să vezi ce se simte, cum se experimentează aici, cum sunt resimțite aici diferitele atitudini şi comportamente ale tale. Pentru a fi bun vânzator, trebuie să ai experiența diferitelor atitudini ale vânzătorului, aşa cum le experimentează cumpărătorul etc. Literatura, arta în general, facilitează o asemenea experiență indirectă, introducând pe cititor în sfera vieții altuia, adică, furnizându-i informații despre ceea ce nu este vizibil în relațiile cotidiene: gânduri, sentimente, aprecieri, trăiri. Aceasta este un tip de experiență deosebită, „în posibil şi inactual", cum se exprima Piaget. Deci este vorba de o trăire nu în situația reală, ci în situația reprodusă mental. Desigur că reproducerea mentală a situațiilor, fiind fundată pe cunoaştere, este relativă. Ea are însă o proprietate remarcabilă. Pentru că este o reproducere mentală, ea se bucură de o independență relativă în raport cu situațiile reale. Situația ideală poate fi organizată într-un fel cât mai convenabil pentru realizarea unor obiective, a unor semnificații, excluzându-se interferențele şi accidentele caracteristice vieții reale care impiedică, complică, denaturează. Tendințele perturbatoare sunt eliminate, realizându-se un „joc secund mai pur", în care experiența valorică poate atinge un maxim de puritate, imposibil de realizat în viața reală. Această proprietate este folosită extrem de des în artă. Dar şi în acțiunea mai prozaică a educației. Sistemele valorico-

normative sunt însuşite pe baza experienţei mentale în cadre social-umane construite artificial, tot mental, care au proprietatea de a face experienţa valorică mai evidentă, decât situaţiile reale. Pe aceasta bază se constitute literatura moralizatoare. Literatura apare a fi nu numai un instrument de cunoaştere, dar şi de trăire, de experienţa valorică mai pură decât experienţa obţinută în viaţa reală şi, de aceea, mai semnificativă adesea.

O asemenea experienţă mentală, deşi mai pură, nu are totuşi forţa pe care o are trăirea reală. Experienţa personală reală este mai puternică nu numai decât experienţa mentală, dar şi decât informarea despre experienţa altora. Acest fapt a reieşit cu multă claritate dintr-o cercetare pe care am facut-o într-un mediu de elevi. Căutând sursele sentimentelor de demoralizare, de dezamăgire, am constatat că, cu foarte rare excepţii, toţi cei anchetaţi indicau o serie de experienţe cruciale personale, deşi probabilitatea ca astfel de experienţe negative să se întâmple nu numai fiecăruia personal, ci şi altora, din mediul lor de viaţă, este evident mai mare. Experienţele personale au totuşi o forţă mult mai mare, ele fiind de regulă cauzale dezamăgirilor, demoralizărilor. Cazurile de schimbări bruşte ale atitudinilor valorice ca rezultat al unor experienţe personale cruciale au fost întotdeauna printre temele favorite ale scriitorilor, pentru posibilităţile de analiză psihologică oferită. Romanul lui Tolstoi, *Învierea* este unul dintre cele mai cunoscute exemple.

Neomogenitatea experienţei unor finalităţi poate fi rezultatul şi al unei variaţii în timp a sistemului. La un moment dat, un sistem poate prezenta cu multa forţă în experienţa indivizilor o serie de finalităţi, o serie de semnificaţii funcţionale care stau la baza unor valori şi norme. Ei trăiesc nemijlocit şi intens situaţia care a făcut necesară respectiva normare. Prin aceasta finalităţile generale, cât şi expresia lor valorico-normativă, sunt organic integrate în experienţa lor personală. Evoluţia sistemului, modificarea condiţiilor sale, poate să reducă gradul în care finalităţile generale sunt prezente în experienţele inidividuale ale participanţilor. Adesea, ele dispărând o dată cu cadrele care le-au produs, dispar şi din experienţa indivizilor. Şi totuşi, aceste finalităţi pot persista încă un timp în conştiinţa indivizilor, nu datorită experienţei lor reale, ci mai mult datorită presiunii normative care le impune încă. În relaţiile dintre generaţii, aceasta deplasare apare frecvent. O serie de valori, care au fost prezente cu putere în experienţa generaţiei anterioare, slăbesc la noua generaţie, datorită faptului că ele nu îşi mai găsesc în experienţa acestora aceeaşi pondere şi forţă, aparând alte experienţe valorice impuse de noile condiţii de viaţă.

b. Există cazuri în care poziţile diferite, ocupate într-un sistem de către indivizi, nu sunt în principiu, sau practic, interşanjabile. Un individ nu poate, decât cu titlul de excepţie, să se găsească simultan sau succesiv în pluralitatea de poziţii existente la un moment dat. Ocupând o poziţie, el nu mai poate în principiu să ocupe în acelaşi timp şi o altă poziţie. În acest caz, experienţele valorice nu mai sunt omogene, ci diferite şi ele, experienţele complementare nemaiputând fi posibile. Exemple: poziţia de alb şi negru într-o comunitate caracterizată de prejudecăţi rasiale, capitalist şi muncitor, bogat şi sărac, bărbat şi femeie, ţară dezvoltată - ţară subdezvoltată etc. Experienţele indivizilor fiind diferite, ele vor funda atitudini valorice diferite. Un grup sau un individ poate accepta ordinea normativă revendicată de celălalt grup sau individ, printr-o înţelegere de alt tip, însă, decât cea din cazul poziţiilor reciproc interşanjabile. Această înţelegere este fundată pe cu totul alte raţiuni decât în primul caz. O poziţie acceptă într-o oarecare măsură punctul de vedere al celeilalte poziţii, nu pentru că ar fi valabil şi pentru ea, ci numai pentru a evita tensiunile, conflictele, ruperea relatiilor şi întreruperea cooperării dintre poziţii, pentru a evita împingerea adversarului într-o situaţie limită (disperare) care l-ar face primejdios. Constituirea şi acceptarea în aceste condiţii a unui sistem valorico-normativ comun nu se va face pe baza unei experienţe valorice omogene, identice, ci fie

prin impunere forțată, fie prin negociere. Impunerea sistemelor valorico-normative are loc prin lupta dintre poziții. Discuția dintre poziții, negocierea, se face în sensul stabilirii unor soluții care să satisfacă parțial interesele ambelor poziții. Reglementarea intereselor opuse prin discuție, negociere, tinde să devină modalitatea impusă normativ de solutionarea unor asemenea situații. Aceasta nu exclude însă ca în cazurile de impas al discuției să se recurgă la manifestări de forță. Când avem de-a face cu poziții antagonice, negocierea, soluția de compromis nu pot fi decât temporare. Proletariatul luptă împotriva organizării burgheze a societății, pentru impunerea unui nou mod de organizare socială favorabilă pentru el, dar nefavorabilă pentru burghezie, iar burghezia dacă acceptă unele revendicări ale proletariatului o face numai pentru a evita izbucnirile distructive, care ar pune în prirnejdie organizarea sa socială. Acelaşi lucru este valabil şi în multe cazuri ale relațiilor dintre țări etc. Acordul apare aici ca rezultat al unor cedări reciproce, respectarea unor cerințe ale poziției opuse fiind costul acceptării unor cerințe proprii.

ACCEPTAREA NORMATIV-VALORICĂ A FINALITĂȚILOR GENERALE

Acceptarea unor finalități şi a modalităților de comportare, implicate de acestea, de către unitățile active nu se bazează exclusiv pe experiența nemijlocită a valorii, a necesității lor. Prin activitatea sa normativă, sistemul poate presa direct asupra indivizilor să le accepte: „idealul oricărui tânăr trebuie să fie.. .", „fiecare trebuie să considere ca o datorie a sa . ..", ,,din convingere, iar nu din teama de pedeapsă, fiecare trebuie să facă.....” . La limită, semnificațiile funcționale care fundează valoarea unei ordini normative pot să nu mai apară în experiența fiecărui individ, ele fiind transmise acestuia gata valorizate. Sunt acceptate ca valori pentru că i se sugerează a fi astfel, pentru că însăşi considerarea lor ca valoroase, necesare este normată. K. Lewin remarcă faptul că normele se fixează ele însele ca valoare, declanşând un câmp propriu de forțe [33]. Normele se transformă într-un fel de deprindere socială, de obicei, cu forța lor de impunere, nemainecesitând neaparat o experiență funcțională specială, pentru a fi acceptate.

Trebuie remarcat apoi faptul că de obicei nu există o experiență funcțională pură, pe care să se intemeieze valorile şi normele acceptate. Experiența este ea însăşi orientată valoric. O dată constituite şi transmise valorile şi normele, situația reala începe să fie percepută într-un mod deosebit în raport cu momentul anterior. Inițial, o cerință funcțională poate fi percepută cu un anumit grad de necesitate, sau poate să nu fie de loc percepută, sau poate fi indiferentă. Pe măsura însă ce se constituie la nivel social o valorizare şi o normare a respectivei cerințe funcționale, situația reală începe ea însăşi să fie percepută diferit: este înregistrată mult mai clar, ca fiind mai necesară, mai valoroasă respectiva cerință funcțională, decât înainte. Mai mult, în experiența individuală, pe lângă semnificatiile funcționale ale diferitelor comportamente apare şi reacția de sancționare a sistemului general. În experiența funcțională pătrund şi semnificațiile funcționale derivate, reacția normativă, pozitivă sau negativă a activității normative. Adesea, tocmai aceasta experiență este hotărâtoare pentru acceptarea finalităților generale şi a sistemelor valorico-normative care le exprimă.

Cu experiența individuală se întâmplă un fenomen analog în mare masură cu cel descris de Merton sub denumirea de „predicție creatoare". Merton pornea de la teorema lui M. I. Thomas: „Când oamenii consideră anumite situații ca reale, ele sunt reale prin consecințele lor", explicând-o în felul următor: „oamenii reacționează nu numai la

caracteristicile obiective ale unei situații, ci de asemenea, şi uneori, mai ales, la semnificațiile pe care ei le dau acestor situații. Şi aceste semnificații, o dată date, determină comportamentul care rezultă de aici şi consecințele sale. Predicția creatoare debutează printr-o definiție *falsă*, provocând un comportament nou ce face *adevarată* concepția falsă la origine. Este deci profeția care se reali-zeaza pe ea însăşi" [40-140-143].

Când societatea spune că este rău să calci o normă, este rău într-adevăr şi prin sancțiunile asociate în mod sintetic nerespectării după cum spunea Durkheim. Faptul că neînsuşirea sistemului valorico-normativ are consecințe negative, rele, chiar pentru individ, este un asemenea tip de predicție creatoare, folosită ca metodă de activitatea normativă. În locul relației sintetice dintre faptă şi sancțiune, oamenii percep adesea o relație analitică, pentru că o realizează ei înşişi prin activitatea lor practică. S-ar putea spune în acest sens că, criminalul este criminal nu numai pentru că a ucis pe cineva, ci şi pentru că societatea, inclusiv el însuşi, îl etichetează astfel, se comportă față de el ca atare. Activitatea normativă nu foloseşte numai simpla presiune valorică şi normativă pentru a realiza participarea la activitățile mai generale, ci şi un sistem de sancțiuni, pozitive (recompense, satisfacții) şi negative (frustrări, pedepse).

CONDIȚIONAREA SATISFACERII NECESITĂȚILOR PERSONALE DE PARTICIPAREA LA ACTIVITĂȚILE SOCIALE

Este una dintre formele cele mai eficace de a determina participarea indivizilor la activități generale. La un nivel foarte general, se poate spune că, cel puțin până acum, societatea umană este organizată în aşa fel, încât individul obține mijloacele pentru satisfacerea necesităților sale condiționat de participarea la activitățile sociale generale. Metoda aceasta este folosită în special în organizarea participării la activitățile productive, participarea fiind principalş modalitate de asigurare a existenței. În societatea capitalistă mecanismul participării indivizilor la activitatea productivă implică sistemul vânzării forței de muncă. În societatea socialistă, participarea indivizilor la activitatea productivă se fundează pe principiul general - retribuția se face în funcție de cantitatea şi calitatea muncii (cointeresarea materială).

De obicei, pentru a obține participarea indivizilor la activitățile sociale sunt folosite toate grupurile de mijloace. În plus, intervine încă un factor individual. Psihologia contemporană sugerează ideea că nevoia de activitate este una dintre nevoile fundamentale ale individului. O activitate cu finalitate socială bine organizată este de natură, deci, să satisfacă în sine pe individul participant. Este ceea ce Marx numea plăcerea muncii, nevoia de a munci.

V. LIMITELE EF1CAC1TĂŢII METODEI NORMATIVE

Prin activitatea normativă se modifică sistemul de presiuni asupra spaţiului de constituire al unei activităţi: de pe o parte sunt întărite cerinţele funcţionale finale, adaugându-se noi presiuni în favoarea lor, de natură normativă (sancţiuni, condiţionare, presiune valorico-nonmativă); pe de altă parte, sunt slăbite cerinţele funcţionale laterale divergente. Activitatea normativă este necesară, dupa cum s-a văzut, numai în cazul unui sistem de activitate constituit într-un spaţiu funcţional incomplet convergent, funcţia sa fiind aceea de a nu permite apariţa de procese perturbatoare în circuitele sistemului. Problema, care se pune acum este următoarea: are metoda normativă o eficienţă satisfăcătoare? Cu alte cuvinte, poate un sistem constituit într-un spaţiu funcţional parţial divergent, folosind metoda normativă, să înlăture complet toate procesele perturbatoare, adică să fie un sistem normal? Pentru a raspunde la această întrebare trebuie analizate limitele eficacităţii activităţii normative si „costul" ei, adică efectele negative derivate, secundare, pe care folosirea sa le are asupra sistemului.

Trebuie făcute de la început câteva precizări necesare înţelegerii finalităţii acestui capitol. Deoarece o asemenea analiză nu a mai fost facută în literatura de specialitate, vor fi examinate pe larg limitele folosirii metodei normative şi consecinţele ei *posibile* disfuncţionale. Faptul că metoda normativă este o metodă necesară vietii social-umane, că ea constituie un instrument eficace de a face faţă marilor dificultăţi şi obstacole pe care omul şi societatea le au continuu de înfruntat, aceasta a fost demonstrată pe larg până acum. Dacă vrem însă să o aplicăm cu maximă eficienţă, este necesar să fim conştienţi de limitele în care este utilă, dincolo de care ea poate deveni de nefolosit, să cunoaştem consecintele sale disfuncţionale care pot apare în *anumite* condiţii. Intenţia capitolului este deci să realizeze un inventar cât mai complet al *tuturor tipurilor posibile,* nu neapărat şi actuale, de limite şi consecinţe disfuncţionale ale metodelor de tip normativ. Este evident că, în funcţie de o serie de alţi factori care nu sunt analizaţi aici, nu apar *toate* aceste tipuri de limite şi consecinţe în fiecare caz în parte, ci doar unele. Mai mult, pentru a le pune în evidenţă, ele sunt descrise în intensitatea lor *maximă (limită).* În realitate, intensitatea cu care ele apar variază larg în funcţie de: gradul de convergenţă/divergenţă al respectivului spaţiu funcţional, de importanţa necesităţii frustrate prin acţiunea normativă, de prezenţa unor mecanisme care amortizează (diminuează) acţiunea frustrantă şi consecinţele sale, de intensitatea utilizării metodelor normative, dupa cum şi de tipul acestora.

Într-un fel, acest capitol ar putea fi considerat, metaforic vorbind, ca fiind de „patologie" psihosocială. Analogia, întrucâtva forţată, implicată de acest termen ar putea totuşi contribui la o înţelegere mai exactă a semnificaţiilor sale. Cine citeşte un tratat de patologie umană nu va crede, evident, că omul este caracterizat prin totalitatea simptomelor patologice descrise acolo. Tipurile de asemenea manifestări sunt descrise doar ca tipuri limită, posibile. În realitate, ele pot exista sau nu în funcţie de o mulţime de împrejurări, multe dintre ele, datorită mijloacelor moderne de tratament, nemaiexistând în realitate de mult. Sau, există în grade mult mai atenuate. Acelaşi lucru trebuie gândit şi atunci când se citeşte acest capitol. Ceea ce ar putea surprinde este faptul că unele aspecte ale activităţii normative curente, în anumite condiţii particulare, pot avea consecinţe

disfuncționale neașteptate. Dacă am continua analogia propusă mai sus, acest fapt ar deveni şi el mai puţin surprinzător: aproape că nu există medicament care să nu aibă şi consecinţele sale secundare disfuncționale şi ca atare contraindicţiile sale.

Chiar societatea socialistă nu este scutită prin ea însăşi prin principiile ei fundamentale, de dificultăți, de contradicţii, de manifestări negative, ale vechiului. Tovarăşul N. Ceauşescu aprecia în această privință: „Lupta dintre vechi şi nou este generată în socialism atât de existența rămăşiţelor vechii orânduiri în gândire şi morală, în raporturile dintre oameni, cât şi de schimbările rapide ce au loc în societate, de faptul că conştiinţa rămâne în urma dezvoltării vieții materiale" [6-49]. Psihosociologul lucid şi responsabil nu trebuie să ignore potențele disfuncționale, ci, cunoscându-le, trebuie să propună soluții eficiente de evitare sau contracarare a lor. Aşa cum medicul va reuşi să asigure o existență umană tot mai sănătoasă, nu prin ignorarea izvorâtă dintr-o falsă pudoare a potențelor maladive, ci printr-o cunoaştere profundă a lor, tot aşa şi psihosociologul pentru a-şi aduce o contribuție eficientă la perfecţionarea noii orânduiri socialiste trebuie să analizeze cu toată responsabilitatea potențele disfuncționale, posibilitățile şi limitele diferitelor moduri de acţiune în vederea rezolvării problemelor social-umane. „Considerând că dezvăluirea neajunsurilor şi lipsurilor - spune tovarăşul Nicolae Ceauşescu - este o condiție a însăşi înlăturării lor, a mobilizării celor ce muncesc în direcția îmbunătățirii continue a muncii, partidul nostru scoate la iveală şi înfăţişează în mod deschis stările de lucruri negative din societate, acționează neîntrerupt pentru îndreptarea greşelilor, pentru perfecţionarea întregii noastre activități. [60-50]. Desigur, lucrarea de faţă nu-şi propune analiza unor procese sociale concrete ale realității noastre, ci constitute o încercare de analiză a unor mecanisme abstracte de funcţionare şi organizare a sistemelor de activitate social-umane. Aceste aspecte pot însă ajuta la înţelegerea unor probleme sociale concrete. Chiar dacă majoritatea efectelor disfuncționale, în forma lor limită, analizate aici, au devenit imposibile sau tot mai puţin probabile în condiţiile societății socialiste, ele prezintă o importanță deosebită pentru înțelegerea adecvată a unor procese sociale specifice societății capitaliste contemporane.

Metodele normative s-ar putea afirma că sunt metode ale stabilității organizaționale. Dezvoltarea societății are loc însă prin continui transformări şi perfecţionări organizaționale. Soluţionarea dificultăților este realizabilă în ultimă instanță numai prin metodele transformării. Desigur, conservarea modurilor de organizare nu are în ea însăşi nimic negativ. Dimpotrivă, când este vorba de moduri de organizare necesare, conservarea lor este o cerinţă legică obiectivă. Când însă conservarea se opune transformarilor devenite posibile şi necesare, deci când respectivul mod de organizare s-a învechit istoric, ea devine tot mai disfuncțională. *În aceste momente* metodele normative îşi evidențiază limitele lor fundamentale, încep să producă consecinţe disfuncționale în grade ridicate. Să nu uităm că toate sistemele sociale învechite au căutat să se mențină împotriva tendințelor progresiste transformatoare şi revoluționare, utilizând metode de control normativ.

Mai trebuie avut în vedere, în fine, încă un aspect. La nivelul microsistemelor social-umane particulare, datorită diferitelor cauze obiective şi subiective, mai mult sau mai puţin locale, este posibil ca la un moment dat să aibă loc o creştere a gradului de divergență a spațiului funcțional. Conflictele din cadrul unui colectiv de muncă, certuri şi neînţelegeri în cazul unei familii, etc. Chiar dacă în societatea socialistă agravarea unor tensiuni şi contradicţii locale este mai mult sau mai puţin întâmplătoare, în aceste cazuri, patologice psiho-social, tind să se manifeste unele caracteristici descrise aici.

Exemplele folosite sunt luate absolut arbitrar, având o valoare doar ilustrativă pentru diferitele tipuri de limite şi consecinţe disfuncţonale. Şi tocmai din aceasta cauză au fost alese nu cazurile cele mai frecvente, cele mai semnificative pentru realitatea

socială, ci cazuri limite, adesea excepțional, pentru a face mai clară analiza teoretică.

FRUSTRAREA NECESITĂȚILOR LATERALE DIVERGENTE

Limita fundamentală a eficienței metodei normative rezidă în faptul că prin ea nu sunt înlăturate necesitățile laterale divergente care produc procesele perturbatoare şi împotriva cărora activitatea normativă luptă, ci este doar blocată satisfacerea lor. Modul de acțune al metodei normative se bazează, deci, pe frustrarea necesităților laterale divergente.

Este necesar, de aceea, a se lua în considerate consecințele pe care frustrarea unei necesități laterale o are asupra sistemului unei activități. Frustrarea unei necesități, fie ea biologică, fie psihologică, sau socială, declanjează în sistemul activității o serie de procese de frustrare. În psihologie sunt cunoscute şi formulate diferite procese de frustrare fie a necesităților biopsihologice, fie a celor psihosociale, ca de exemplu, agresivitatea, regresiunea la stadiile inferioare ale evoluției, coborârea niveluiui de performanță, retragerea din situația care a produs frustrarea, apatia şi resemnarea rezultată după o frustrare prelungită etc. [56-383;32]. Reacțiile la frustrare constitute, de altfel, una dintre temele cele mai cercetate ale psihologiei moderne. Cu toate acestea ele sunt încă destul de puțin cunoscute, mai ales atunci când este vorba de necesitățile social-umane mai complexe. Mai mult cu titlu de exemplu să urmărim câteva dintre tezele cele mai cunoscute.

Un grup de cercetători de la Institutul de relații umane de la Yale, în frunte cu John Dollard, a emis în 1939 ipoteza agresiunii ca rezultat al frustrării (*frustration-aggression hypothesis*). Orice frustrare produce o tendință către agresiune şi invers, orice manifestare de agresivitate este un indice al unei frustrări anterioare [32-14]. Berkowitz (1962) extinde această ipoteză la viața socială: factori frustranți, ca depresiunile economice sau formele represive de guvernamânt, duc la agresivitate socială a unui grup împotriva altuia.

Freud a formulat ipoteza regresiunii ca rezultat al frustrării. Frustrarea produce o regresiune la modurile de comportare caracteristice stadiilor inițiale ale dezvoltării. Pe aceasta bază sunt explicate o serie de manifestări psihopatologice. În 1941, Barker, Dembo şi Lewin reiau această ipoteză, formulând-o în termeni mai riguroşi, supunând-o la o testare experimentală [32-19; 33].

În 1949, N. R. F. Maier evidențiază un alt efect al frustrării: fixarea unor comportamente, care nu se mai caracterizează prin nici o finalitate [32-19].

Deşi aproape de loc cercetată, se poate presupune că şi frustrarea cerințelor funcționale (necesităților) sociale declanşează o serie de procese de frustrare specifice, analoge, într-o oarecare măsură, celor produse de frustrările biopsihologice. Un sistem social poate frustra o parte a colectivității, o clasă socială, un grup social - clasele exploatate, minorități naționale, tinerii etc.

Una dintre primele analize ale unor frustrări sociale se datorează lui Engels. Cercetând situația clasei muncitoare din capitalism şi reliefând frustrările sociale la care este supusă, el a evidențiat câteva moduri esențiale de manifestare a acestor frustrări, începând cu nemulțumirea şi sfârşind cu revolta (4). Prima formă de manifestare a frustrării clasei muncitoare în sistemul capitalist este nemulțumirea. O reacție mai puternică este *revolta*, care poate îmbrăca, la rândul ei, o diversitate de forme. Forma cea

mai primitivă a revoltei este după părerea lui Engels, *infracțiunea* - încălcarea individuală mai mult sau mai puțin ostentativă a valorilor şi normelor sistemului, având funcția nu numai de a exprima protestul, ci constituind totodată şi un mod anormal de satisfacere a necesităților frustrate. Urmează apoi reacții colective de frustrare, mai mult sau mai puțin organizate, în care revolta se canalizează tot mai clar către o activitate de transformare a sistemului social frustrant: mişcarea antimaşinistă, lupta economică şi, în fine, lupta politică. Reacția spontană la o frustrare socială este de obicei negativă şi distructivă - nemulțumire, furie, agresivitate, ură, disperare, demoralizare, violență, distrugere. Este cazul unor răscoale țărăneşti, al violenței rasiale din America, al mişcărilor tineretului din țările occidentale etc. Ulterior, aceste mişcări sociale ca reacții la organizarea socială frustrantă pot lua forme pozitive, constructive, în cadrul unei lupte de transformare socială. Formele pe care le iau reacțiile la frustrările sociale sunt în general în funcție şi de posibilitățile existente la un moment dat. Dacă tendința de acțiune transformatoare a claselor şi a grupurilor sociale frustrate nu găseşte forme satisfacatoare de realizare, democratice şi paşnice, ea se va manifesta în forme violente. În cazul în care lipsesc modalitățile raţtionale de protest şi de acțiune transformatoare, fie pentru că sistemul existent împiedică formarea lor, fie pentru că grupurile frustrate nu au reuşit, din cauze subiective sau obiective (nu există condițiile istorice reale), să-şi formuleze modalități de acțiune transformatoare suficient de clare şi eficiente deci să opună organizării existente frustrante, o nouă organizare, frustrarea va tinde să se manifeste în forme iraționale, distructive. Încercările de raționalizare făcute de sistemul existent nu sunt, în acest caz, decât modalități de a-i readuce pe adversari în limitele organizării date, de a-i reintegra aici. Raționalitatea fiind aici modalitatea formelor organizaționale existente de a fi prezente în conştiință, modul lor rațional de a fi (Marx), apelul la rațiune apare în fond ca un apel la conformism, la integrare şi acceptare a sistemului frustrant, împotriva căruia este îndreptat protestul. Într-o formă speculativă, adesea imprecisă, H. Marcuse a reuşit să surprindă tocmai acest fapt. De aceea, apelurile la rațiune lansate de organizarea existentă nu sunt cel mai adesea acceptate, clasa frustrată simțind spontan substratul lor, adică impunerea acceptării frustrării.

În cazul în care clasa socială frustrată reuşeşte să-şi formuleze sub forma de proiect realizabil modalitățile organizaționale în care nevoile sale să fie satisfăcute, locul revoltei predominant negative este luat de activitatea revoluționară constructivă, conştient organizată. Este cazul, de exemplu, al clasei muncitoare.

Ținând seama de frustrarea acumulată, devin explicabile, atât în cazul reacțiilor de frustrare socială, cât şi individuală, reacțiile violente, disproporționat de puternice la prima vedere în raport cu situațiile care le-au produs.

Sunt acumulări de revoltă, de insatisfacție împotriva unui sistem, consecințe ale unor frustrări sistematice. În constiința comună aceste situații sunt surprinse în diferite expresii: imaginea paharului plin care dă afară dintr-o simplă picatură („s-a umplut paharul amărăciunii" "), „a ajuns până la gât", „a ajuns cuțitul la os", „situația a devenit insuportabilă (intolerabilă)" etc.

Necesitățile frustrate au proprietatea de a putea „;fi transferate la alte nivele, la care pot primi o satisfacere parțială - o compensație. Apar aşa-numitele *necesități de compensație*, provenite din transferul unor necesități frustrate. Necesitățile de compensație determină *activități (procese) de compensație*, care constau mai mult din eliminarea tensiunilor şi a altor consecințe negative, provenite din frustrare: alcool, droguri, activități sexuale etc. În perioadele de criză social-umană, caracterizate prin pierderea sensului activităților social-umane (adică, acestea nu mai sunt eficace pentru satisfacerea necesităților care le-au determinat, aparând o frustrare generală şi cronică), prin demoralizare, tensiuni, conflicte, insatisfacții etc. activitățile de compensare deşin un

loc deosebit de important. Activitățile de compensare pot îndeparta o anumită perioadă de timp tensiunile provenite din frustrare, dar nu pot elimina frustrările înseşi. Efectul lor este deci limitat. În perioadele în care activitățile social-umane devin cronic ineficiente, lucru care se manifestă la nivelul conştiinței ca o „criză de sens", apare tendința ca acest gol să fie umplut cu o serie de activități inferioare în raport cu celelalte, care pot furniza unele satisfacții. Cautarea soluțiilor în asemenea activități inferioare este, până la urmă, ineficientă. Asemenea satisfacții nu pot să compensezc frustrările masive pe care modul de viață le produce. Neputând prin ele însele să compenseze frustrările, activitățile compensatorii sunt supralicitate, sunt rafinate şi subtilizate excesiv, pentru a da maximum de randament, ajungând până la decadență, la forme anormale, deviante, devenind la rândul lor ele însele noi surse de insatisfacție, de frustrare.

O altă formă a reacției compensatorii este evaziunea în lumi ideale, mental construite, organizate în aşa fel încât să nu mai apară aici sursele de frustrare existente în lumea reală. Este refugiul în aşa-numitele „visuri de zi", în „țara de ieri", sau în „țara de mâine". [26] Lumea visului, a trăirilor mentale, are proprietatea de a elimina aspectele reale care produc insatisfacții, de a organiza viața, trăirea în afara legilor reale, numai după exigențele satisfacției. O asemenea reacție determină o puternică tendință de retragere din sistemul real frustrant, retragere imposibilă însă complet, şi afundarea în lumea subiectivă, până dincolo de limitele permise de cerințele vieții reale, în anormalitate deci. Caracteristică este tendința de a înlocui satisfacțiile reale cu satasfacții ireale, produse printr-o trăire nu reală, ci mentală.

Este interesantă în acest sens analiza pe care Adler o face personalității nevnotice [11]. Personalitatea nevrotică se caracterizează prin puternice tensiuni interne. Cu cât sunt însă mai puternice tensiunile interne, cu atât mai puternică devine necesitatea de a le elimina, de a le relaxa. La un moment dat această necesitate devine tiranică, subordonând toate celelalte necesități. Toate activităile devin, în mai mică sau în mai mare măsură, mijloace ale activității de eliminare a tensiunilor psihologice. Dacă activitatea individului normal este îndreptată în sensul realizării unor variate finalități, activitățile nevroticului sunt predominant îndreptate spre eliminarea tensiunilor psihice. Pentru nevrotic, modul ideal de organizare a activități sale, al vieții sale, ar fi acela care să-i înlăture tensiunile psihice. Dacă însă viața reală nu îi pune la dispoziție modalități de relaxare a tensiunilor sale interioare, idealul său de viață, de activitate ramâne irealizabil. Nevroticul se închide într-un cerc: nevroză -> ideal -> nerealizare -> decepție -> nevroză. Cu cât mai insatisfăcătoare îi sunt posibilitățile reale de activitate, cu atât nevroticul se va izola mai mult de viața reală, cautându-şi compensația în lumea sa ideală. Decepțiile experimentate în viața reală îi măresc nevroza, facându-1 să-şi ridice şi mai mult exigențele, care şi aşa erau nerealiste, ducându-1 spre un idealism tot mai rupt de realitate. Pentru a evita decepțiile, el se întoarce tot mai mult în sine, în lumea sa ideală, fără însă a putea să înlăture, prin aceasta, cauzele reale care generează continuu tensiuni. Construcția psihică reală, bazată pe principiul realității, activitățile umane reale, devin pentru nevrotic tot mai disfuncționale. Închiderea într-o lume construită mental, idelă ruptă de controlul realității, este pentru necesitatea care domină orientarea nevroticului mult mai funcțională decât viața reală. În acest sens Freud afirma că nevrozele au în societatea moderna rolul pe care, în societatea trecută, 1-au avut mănăstirile. Pentru o asemenea orientare, Adler dă un exemplu concludent: personalitatea nevroticului cere în relația de dragoste de la partener o personalitate, un comportament, care să satisfacă necesitatea de relaxare a tensiunilor sale psihice, cerință, până la urmă irealizabilă. Această cerință ia forma unui ideal de dragoste, insuficient de clar formulat tocmai datorită imposibilității sale de existență reală. De aici decurg dificultăți insurmontabile în adaptarea la relațiile reale.

Organizarea personalității nevroticului este un exemplu de constituire a unui

sistem de activitate care nu este capabil să realizeze funcţia în jurul căreia s-a constituit, înfundându-se tot mai mult în patologie. Se poate formula deci un caz mai general: organizarea şi funcţionarea sistemului activităţii care, la nivelul posibilului comportamental-instrumental existent şi al cerinţelor funcţionale laterale, nu îşi poate satisface într-un mod corespunzator funcţia sa finală. Printre altele este cazul tuturor activităţilor de compensaţie. Aceste activităţi nu sunt capabile prin însăşi natura lor, să-şi realizeze funcţiile constitutive. Ele încearcă să îndeparteze tensiunile şi procesele de frustrare fără a putea însă acţiona asupra cauzelor frustrării. Munca lui Sisif este imaginea metaforică a unui asemenea gen de activitate. Activitatea nevroticului nu este, în fapt, decât o activitate de compensare. Cercul în care se închide orice activitate de compensare se sparge numai prin înlăturarea cauzelor care au generat frustrarea. În cazul nevrozelor, înlăturarea cauzelor tensiunilor nervoase se realizează prin activitatea de vindecare a bolii. În plan social, această activitate de înlăturare a surselor frustrărilor este o activitate de transformare a modurilor de organizare a diverselor activităţi sociale în aşa fel încât respectiva frustrare să nu mai aibă loc.

În cea mai mare parte a lor, procesele de frustrare se propagă în sistemul de activitate care, prin activitatea sa normativă a produs frustrarea. Ca orice proces comportamental, ele pot fi aici funcţionale, neutre funcţional sau disfuncţionale. Se poate considera însă ca o teoremă generală faptul că *cea mai mare parte a proceselor de frustrare sunt, prin însăşi natura lor, disfuncţionale în raport cu orice sistem de activitate.* Afirmaţia apare ca evidentă din chiar simpla enumerare a unor asemenea procese de frustrare: agresivitate, apatie, dezinteres, scăderea nivelului de performanţă, retragere din sistem etc. Acest lucru este valabil şi pentru procesele de frustrare socială: astfel orice tip de proces de frustrare, începând cu apatia şi sfârşind cu revolta, apare ca disfuncţional, având ca efect dezorganizarea sau înlocuirea respectivului sistem. Unele procese de frustrare pot fi, în anumite condiţii, pentru anumite sisteme, funcţionale, parţial cel puţin. Pentru un sistem politic dictatorial, de exemplu, apatia politică rezultată din frustrarea produsă de propria sa funcţionare este în mare măsură funcţională.

Să numim procesele perturbatoare de frustrare, *procese perturbatoare secundare*, în raport cu procesele *perturbatoare primare*, produse de necesităţile laterale divergente, blocate normativ. Împotriva proceselor perturbatoare secundare sistemul poate lupta mai greu. În primul rând, ele sunt mult mai difuze decât cele primare. În al doilea rând, împotriva lor nu se poate lupta printr-o acţiune de transformare directă, ci indirectă, înlăturându-se cauzele care au dus la frustrarea necesitaţilor. Desigur că şi împotriva proceselor perturbatoare secundare sistemul tinde să ia măsuri normative de apărare, blocându-le, declanşând prin aceasta o altă serie de procese perturbatoare de frustrare, *terţiare.* Pe această cale, sistemul riscă să se angajeze indefinit.

Procesul indefinit de reacţie şi contrareacţie declanşat de activitatea normativă a sistemului creează procese psihosociale complexe, puţin sau de loc analizate încă, care pot fi înţelese în mod satisfacator numai la nivelul acestor mecanisme de satisfacere şi de frustrare a cerinţelor funcţionare sociale şi individuale.

Decurge de aici o concluzie importantă: prin reacţia normativă a sistemului faţă de un proces perturbator, chiar dacă această reacţie este complet încununată de succes, rezultatul nu mai poate fi restaurarea stării sistemului, aşa cum era ea înainte de apariţia procesului perturbator. În circuitele sale apar o serie de procese de frustrare datorate blocării necesităţilor laterale care au produs procesele perturbatoare în cauză. Se poate afirma, deci, că victoria într-un punct a unui sistem este platită întotdeauna cu apariţia în alte puncte ale sale a unor noi procese perturbatoare, procesele de frustrare. Cu cât sistemul va reacţiona mai puternic normativ împotriva proceselor perturbatoare primare, cu atât el se va expune mai mult altor procese perturbatoare (secundare de frustrare).

Aceasta este limita esențială a folosirii metodei normative.

ALTE EFECTE SECUNDARE PERTURBATOARE ALE METODEI NORMATIVE

Folosirea metodei normative mai poate produce în sistemul unei activități şi alte procese perturbatoare decât cele provenite din frustrarea necesităților laterale. Sunt o serie de efecte perturbatoare secundare provenite din chiar specificul activității normative. În cele ce urmează vor fi analizate sumar câteva dintre acestea.

1. După cum s-a vazut, condiționarea şi sancționarea sunt unele dintre instrumentele esențiale ale metodei normative. Lupta împotriva proceselor perturbatoare se face prin noi frustrări ale necesităților sistemelor participante: nesatisfacerea necesităților condiționate de comportamentul normal, pedepse, sancțiuni, care sunt, în fond, tot tipuri de frustrări. Pe lângă frustrarea necesităților laterale divergente, activitatea normativă produce deci încă un grup de frustrări, specifice pentru însuşi modul său de organizare şi funcționare. Activitatea normativă creeaza deci pentru unitățile participante o alternativă: optarea pentru satisfacerea necesităților divergente în raport cu finalitatea sistemului, sau a necesităților a căror frustrare este produsă prin reacția normativă a sistemului. Activitatea normativă a sistemului apare în aceasta măsură pentru participant ca o forță frustrantă.
2. Activitatea normativă normează modele de acțiune, de gândire, apreciere, simțire, sugerând faptul că ele ar fi manifestări fireşti, normale ale indivizilor. În realitate, acestea nu sunt însă manifestări spontane ale comportamentului. De aceea, indivizii ajung adesea la concluzia ca nu sunt tentați să acționeze, să gândească, să simtă „ceea ce trebuie să acționeze, să gâdească şi să simtă în asemenea situații": exaltare morală sau repulsie, remuşcare sau mândrie etc. Această constatare este de natură a crea probleme psihologice, evidențiind caracteristici anormale, deviante. Constatarea anormalității nu este numai tulburătoare pentru individ, dar, înregistrată la nivelul sistemului general, ea atrage sancțiuni. Pentru a elimina dificultațile, atât sociale, cât şi personale, individuale, care derivă de aici, apare o tendință de ascundere a devierii, de mimare, simulare a normalității, despre care M. Ralea afirmă că este una dintre caracteristicile cele mai importante ale vieții umane, care trebuie luată în considerare atunci când se analizează comportamentul şi atitudinile umane.

Literatura de psihopatologie, în special cea de factură psihanalitică, este plină de manifestari deviante care au la origine cenzurarea şi disimularea tedințelor inconştiente care intră în contradicție cu exigențele supraeului.

Tendințele de simulare iau o amploare deosebită atunci când sunt orientate spre evitarea sancțiunilor exterioare.

Sunt elaborate *tehnici de ascundere* a comportamenmlui deviant, prin micşorarea vizibilității din jurul său, blocarea canalelor de informație care ar putea face cunoscută devierea, evitarea controlului, disimulare, minciună, negare, ascundere, ştergerea urmelor, evitarea martorilor etc.; metode de apărare împotriva controlului - interzicerea şi sancționarea denunțării - norme antidenunț etc. Apar modalități de justificare şi de reinterpretare a faptelor, a semnificațiilor acestora. Complementar, se dezvoltă activități şi tehnici de cercetare şi descoperire, dintre cele mai complicate şi costisitoare. Adesea,

costul activității normative depășește cu mult pierderile determinate de procesele perturbatoare împotriva cărora ea este îndreptată. Reacțiile de apărare a deviantului pot veni fie din partea deviantului însuşi, fie din partea grupului primar din care face parte (familie, prieteni), fie din partea indivizilor care sunt şi ei împotriva sistemului general, sau au o atitudine indiferentă față de el.

Încălcarea normelor are loc în condiții sensibil deosebite de acelea în care se produce respectarea lor, şi anume în condiții de vizibilitate mult redusă. Din această cauză, activitatea normativă nu poate sancționa toate comportamentele deviante, succesul său fiind limitat de posibilitățile de descoperire a devierilor. Se poate spune, de aceea, că comportamentele mai vizibile, care pot fi mai greu ascunse, tind să fie mai conformiste, în timp ce comportamentele mai greu vizibile, sunt mai expuse devierii. Gradul scăzut de vizibilitate facilitează devierea. În general, într-o colectivitate în care vizibilitatea comportamentelor este mare, volumul devierilor va tinde să fie mai scăzut, în timp ce în colectivitățile care prezintă o vizibilitate redusă deviația tinde să fie mai mare, în măsura în care celelalte condiții sunt egale.

Tendința de simulare şi ascundere face ca activitatea normativă să cuprinda nu numai norme de comportare, ci şi un set special de norme care să înlăture simularea, ascunderea, minciuna - *norme de adecvare*. Încălcarea unei norme determină ca măsură de apărare simularea, ascunderea şi prin însuşi acest fapt, sunt încălcate şi normele de adecvare, norme care cer adecvarea întregului complex psihic la expresia sa comportamentală. O deviere, prin tendința de apărare pe care o generează, atrage deci după sine un alt grup de devieri, multiplicând prin aceasta perturbarea şi vinovăția. În acest sens, Tournier vorbea despre „încărcătura de culpabilitate asociată clandestinității" [59-9].

3. Activitatea normativă creează în colectivitate *relații de putere*, generatoare de tensiuni şi conflicte (Gouldner si Merton) [29-75-77]. Activitatea normativă se fundează pe instaurarea unei puteri de control şi sancțiune a membrilor colectivități. Alături de relațiile de cooperare, adesea în locul lor, apar relații de autoritate, de impunere, supunere, control, sancțiune. În cazul unui spațiu funcțional pronunțat divergent, între grupul care elaborează normele, care le controlează şi sancționează şi grupul controlat, se ivesc adesea tensiuni şi conflicte. La limită, relațiile de cooperare pot fi complet înlocuite cu relații de putere, de forță şi presiune. În afara tensiunilor şi a conflictelor, relațiile de putere implicate de activitatea normativă mai pot avea încă un efect disfuncțional: ele imprimă normelor un caracter de exterioritate în raport cu subiectul care urmează a le realiza. Apar ca o constrângere venită din exterior. Impunerea din exterior provoacă o frustrare specifică, cu toate consecințele sale (apatie, agresivitate, opoziție etc.): frustrarea cerinței unei funcționări autanome a unitäților active. March şi Simon evidențiază faptul că o asemenea impunere din exterior determină la participanți un proces mărit de evocare a alternativelor comnportamentale concurente soluției normate. Dimpotrivă, interiorizarea normelor este de natură a micşora tendința de evocare a posibilităților comportamentale alternative celor normate [38-531. Acelaşi lucru se realizează prin metoda *participării*: normele sunt interiorizate, autoimpuse, relațiile de putere diminuându-se semnificativ. Aceasta este cauza pentru care literatura occidentală de teorie a organizării este plină de dezideratul înlocuirii formelor exterioare, autoritare de control normativ, fundate pe relații explicite de putere, cu forme participative, a căror finalitate este interiorizarea sistemului valorico-normativ. Introducerea diferitelor modalități participative, începând cu informarea şi consultarea şi

sfârşind cu participarea la luarea deciziilor are ca rezultat în primul rând ameliorarea structurală a climatului uman, diminuarea semnificativă a tensiunilor şi frustrărilor. Rensis Likert apreciază în acest sens că modul de organizare al societății viitoare îl constituie tocmai un asemenea tip de organizare participativă 37]. Deşi a fost pus în evidență chiar de cercetători occidentali caracterul utopic al realizării unui asemenea mod de organizare în condițiile capitalismului, soluția propusă este simtomatică. Ea exprimă, pe de o parte, conştientizarea limitelor principale ale unui sistem de activitate fundat pe relații de putere, ca în cazul mai general al sistemelor fundate pe proprietate privată şi deci pe interese particulare de grup, iar pe de o altă parte, soluția acestor dificultăți şi limite este corect văzută într-o transformare completă a sistemului de participare. Acest lucru este posibil, aşa cum Marx prevăzuse, de abia în condițiile unei organizări socialiste, în care interiorizarea finalităților generale ale activităților de către unitățile participante se fundează pe o convergență fundamentală de interese.

Aceasta nu înseamnă însă ca prin introducerea unui stil participativ sunt eliminate complet relațiile de putere (disciplină, responsabilitate, sancțiuni, control etc.). În forme mai atenuate, mai scăzute, ele continuă să însoțească orice activitate normativă.

De aici şi poziția contradictorie a forului care controlează: pe de o parte, pentru a-şi realiza funcția sa, el trebuie să se manifeste ca putere, creând relații de putere, iar pe de altă parte, pentru a elimina consecințele negative ale unui asemenea act, el trebuie să diminueze pe cât posibil inserția sa exterioara şi forțată. Coeziunea colectivității cere excluderea relațiilor de putere. Aceasta cerință se fundeaza însă pe o situație ideală, şi anume pe situația în care sistemul valorico-normativ al activității este complet interiorizat de către unitățile participante. Tipic pentru aceasta este cazul abstract al grupului controlat de un for exterior. De exemplu, postura dificilă a educatorului (profesor, părinte): pe de o parte, el doreşte să se apropie de cei educați, să-i înțeleagă, să-i facă să se manifeste deschis, sincer, apropiat, adică să şteargă relațiile de putere dintre el şi cei pe care îi controlează, iar pe de altă parte, prin poziția şi funcția lui de controlor al comportamentului, de for care sancționează, poate creea în anumite condiții în rândul celor controlați tendințe de ascundere, simulare, solidarizare împotriva sa. Manifestarea puterii determină o serie de reacții de frustrare secundare, inclusiv dependență excesivă, caracterizată prin conformism şi simulare. Dimpotrivă, relaxarea puterii poate slăbi conformarea la norme, dar micşorează totodată frustrările, opozițiile, tendințele de simulare şi ascundere. Într-o clasă de elevi, de exemplu, se creează o anumită cooperare, coeziune, bazată în parte şi pe opoziția față de profesor, sau cel puțin pe crearea unei vizibilități mai scăzute în jurul comportamentelor în raport cu acesta. Apar elemente de apărare colectivă împotriva amestecului excesiv al profesorului. Intervenția severă a profesorului poate determina, fie mărirea solidarității, fie destrămarea ei, scăderea coeziunii şi a cooperării. Forțarea de către profesor a controlului (stimularea şi impunerea denunțării, ,,pârei") creează tensiuni între elevi, demoralizare, izolare, spargerea unității clasei, apariția de grupulețe cu puternice tendințe de izolare, opoziție şi ostilitate. Este, deci, extrem de disfuncțională pentru coeziunea clasei. În cursul unor cercetări, am găsit o clasă de elevi care menținea scindarea şi tensiunea creată cu 5 ani în urmă, tocmai cu ocazia unei asemenea intervenții energice lipsită de tact a profesorului.

4. Indiferent de conținutul normelor, care poate adesea varia începând cu un comportament şi sfârşind cu inversul său, situația însăşi de normal şi anormal este importantă prin consecințele pe care le are. Deviantul nu se defineşte prin faptul că a facut sau nu a facut o anumită acțiune, ci prin aceea că a încalcat o anumită normă. El este pus de către societate în situația de deviant, i se

asociază un statut de deviant. Postura de deviant, ca atare, indiferent de conținutul deviației, determină un anurnn fel de a fi tratat de către colectivitate, anumite aprecieri, atitudini, comportamente ale celorlalți față de el. Ca reacție la acțiunea sancționatoare a colectivității, deviantul tinde să se izoleze, să micșoreze punctele de contact cu ceilalți, ajungând până la reacții violente de apărare, contraatac, cerere de complicitate, corupere. Cooperarea social-umană cu deviantul, fiind ea însăși socializată și folosită ca recompensă pentru comportamentul normal, tinde să fie întreruptă. Se creeaza o stare de tensiune cu cei din jur, conflicte personale. Pot apare contrasancțiuni împotriva celor care sancționează și a celor care denunță. Prin însuși statutul său social, deviantul este scos din contextul cooperării și al colaborării colective în vederea realizării finalităților comune, este izolat de către ceilalți.

Sancționarea deviantului îi modifică structura personalității, îl pune în alte relații cu societatea, de așa maniera încât îi îngreuiază din acel moment adaptarea normală la viața socială, împingându-1 prin aceasta, cel mai adesea, către forme anormale, deviante de adaptare. Sancționarea, în acest caz, în loc să lichideze pe viitor devierea, o face inevitabilă. Analizând cauzele delincvenței juvenile din ultima perioadă de timp în Belgia, A. Racine evidențiază un caz interesant și anume: sancțiunea cu închisoarea face ca parinții să nu mai poată întreține și supraveghea copiii, descompune familia, creând prin aceasta un climat favorabil lărgirii delincvenței la tânara generație [52]. În general, creșterea numărului celor sancționați într-o colectivitate împiedică adaptarea lor normală la viața socială, creând noi dificultăți și surse de deviere. Într-un sistem oarecare există mereu o categorie de indivizi care, din anumite cauze de ordin biopsihologic și social, sunt mai predispuși la unele devieri, și deci la sancțiunile colectivității. Acest grup, atât înainte de sancționare, cât și după sancționare, creează prin însăși prezența sa probleme dificile pentru sistem. Dacă severitatea activității normative este mai scăzută, paradoxal, atât volumul acestui grup, cât și gradul de dificultați pe care el îl prezintă, vor fi substanțial diminuate.

În cazul sistemelor în care un număr mai mare de persoane este împins către deviere, aplicarea severă de sancțiuni poate duce la spargerea coeziunii, la constituirea de grupuri deviante care își organizează sisteme proprii de apărare, apar tensiuni și conflicte, adesea violente, putând duce la descompunerea respectivului sistem. Nedeclanșarea însă a activității normative slăbește la rândul său puterea normelor, accentuează tendințele de deviere și de dezorganizare, putând duce și ea la descompunerea sistemului. Din această cauză, sistemul este pus de fiecare dată în fața unei alegeri dificile.

Sa ilustram aceasta situație cu un exemplu discutat pe larg de Cicero [17]. Nu interesează aici soluția preconizată de el și nici aprecierea pe care o dă, ci formularea situației și a variantelor de soluționare. Scopul unei cetăți, considera Cicero, este asigurarea securității avutului fiecăruia. Cei care doresc să fie populari fac legi pentru a scoate pe proprietari din avutul lor sau pentru a ierta pe debitori de sumele împrumutate. Și lucrurile stăteau într-adevăr în acest fel, dar numai parțial. Sistemul proprietății private, bazat pe norme morale și juridice adecvate, duce la următoarea situație: ruinarea și înglodarea în datorii a unei mari mase de membrii ai colectivității. În cazul particular al Romei antice, în care proletarizarea era un fenomen negativ, situația nu mai avea ieșire decât prin distrugerea ei și reluarea ciclului de la început: iertarea datoriilor. Dar acest act șubrezește înseși bazele sistemului - normele legate de proprietatea privată și de circulația ei. Altfel, însă, se riscă să se declanșeze tulburări, răscoale etc., iar datoriile, practic, tot nu pot fi înapoiate în bună parte. Fiecare poziție are dreptatea sa. Sistemul real trebuie să găsească însă o soluție care să fie pe cât posibil cea mai convenabilă. În situația vizată de Cicero și în momentul în care el a acționat în calitatea sa de consul, soluția a fost

următoarea: Catilina avea ca prim punct în programul său politic anularea datoriilor; Cicero a înăbuşit conspirația lui Catilina şi a urmărit pe debitori. Rezultatul a fost, după câte afirmă Cicero, următorul: „Niciodată nu au existat datorii maimari şi, totuşi, niciodată nu s-au plătit mai bine şi mai uşor. Căci spulberându-se speranța înşelării, a urmat trebuinta de a achita datoriile." Cicero avea dreptate numai între anumite limite. În primul rând, el nu pomeneşte nimic despre cei care erau în imposibilitatea de a plăti. Apoi, acțiunea sa a avut rezultatul scontat doar pentru faptul că a avut loc într-un punct în care tensiunile provocate de o asemenea măsură nu au trecut peste un anumit prag critic, dincolo de care ar fi izbucnit consecințele mult mai disfuncționale decât încălcarea normalității.

5. În unele cazuri, metoda normativă devine şi o sursă secundară, derivată de conflicte. Dreptul, de exemplu, are printre altele şi funcția de a reglementa conflictele, împiedicându-le să ducă la dezlanțuiri disruptive. Dar, pe de altă parte, oferind o modalitate de realizare a conflietelor în forme legale, el tinde să înlăture alte modalități de rezolvare a lor în fazele inițiale, metodele bazate în special pe înțelegere. Dreptul a produs, ca o consecință secundară disfuncțională, procesomania.

Pentru că sancționarea deviației ia forma pedepsei, apare posibilitatea ca aceasta să fie folosită la alte niveluri conflictuale (în cele personale, cel mai adesea). Sancțiunea normativă poate deveni un mijloc legal de luptă în conflicte - răzbunare etc. Acuzația de deviație a devenit o insultă curent folosită în conflicte. Din aceasta cauză, se iau o serie de măsuri pentru a contracara acest fel de folosire a activității normative. Un exemplu este cel al calomniei: punerea în circulație a unei învinuiri, fără să se întemeieze prea riguros fondul ei, declanşează în opinia publică o reacție sancționatoare, de tipul discreditării, al retragerii încrederii şi cooperării, al izolării etc. Pentru apărarea împotriva calomniei se instituie o normă negativă, cu sancțiuni suficient de severe. De asemenea şi împotriva mărturiei false.

6. O altă consecință a folosirii metodei normative, evidențiată de A. M. Gouldner, decurge din faptul că aceasta constă cel mai adesea din stabilirea unor standarde minime acceptable ale comportamentului. Minimul de performanță comportamentală normat tinde să devină mod de comportare al majorității participanților. Are loc deci o tendință de regresiune a performanței la minimul acceptat normativ [29-76-77; 38]. Acest fenomen de regresiune a comportamentului la performanța minimă normată este semnalat de mulți. Încă Cicero îl formulase. El observă că există o accentuată tendință de scădere a performanței comportamentului de la nivelul normelor morale, mai exigente, dar mai slab întărite, la nivelul minim al exigențelor normelor juridice, care sunt însă mai puternic sancționate [17-186].

Se poate considera următoarea caracteristică generală a normării: dacă pentru diferitele nivele performanțiale ale unei activități se stabilesc exigențe normative, atunci normele care cer realizarea nivelului minim vor fi cele mai ferme; cu cât ne ridicam însă spre niveluri superioare de performanță, normele vor fi tot mai puțin ferme, în sensul că vor permite tot mai mult şi performanțe inferioare exigențelor lor. Dacă nu există stimulente deosebit de puternice pentru performanțe înalte, atunci comportamentul va tinde să regreseze la nivelul minim, formulat şi normat în modul cel mai ferm. Acest mod de organizare a normării, tocmai datorită slabei eficiente pe care o antrenează, tinde să fie tot mai mult înlocuit cu un altul: sunt stimulate la maximum performanțele superioare, nivelul minim fiind mai puțin întărit, sau chiar ramânând neformulat normativ. Cu alte cuvinte, în loc a se sancționa puternic negativ performanțele inferioare minimului admis, sunt sancționate puternic pozitiv performanțele ridicate. De cele mai multe ori se foloseşte

însă o combinaţie a celor două modalităţi.

7. Folosirea activităţii normative poate duce la o rigiditate disfuncţională a organizării. În condiţiile în care are de înfruntat puternice perturbări, sistemul poate să-şi deplaseze atenţia de la realizarea funcţiilor la realizarea normelor, adică la menţinerea sa. Şi cum cerinţele normale nu coincid perfect şi în principiu cu funcţiile de îndeplinit, această deplasare este disfuncţională. Adaptarea suplă la noile condiţii, căutarea unor formule cât mai eficiente pentru realizarea finalităţilor este înlocuită treptat cu conservarea rigidă a structurilor constituite. Aceasta tendinţă duce la diminuarea, până la excludere, a comportamentului novator, a adecvării la situaţiile concrete, având ca rezultat ceea ce se numeşte ritualism organizaţional". [29-75-77] Se poate considera deci că un sistem în măsura în care îşi transferă tot mai mult atenţia şi eforturile de la realizarea funcţiilor la menţinerea sa, devine tot mai închistat, mai ritualistic, mai rigid. În sfera proceselor sale cognitive, sistemul dezvoltă o tedinţă de opacitate la considerarea nivelului funcţionalităţii, a eficienţei funcţionale, perspectivă din care ar fi posibilă reformularea metodelor normative, şi se centrează pe nivelul normativ, din perspectiva căruia structura organizaţională existentă funcţionează ca postulat, ca punct de plecare nesupus discuţiei. Din punct de vedere cognitiv deci, complementar rigidităţii şi închistării, este specific dogmatismul conservator.

Merton oferă un exemplu extrem de clar al acestei tendinţe, al cauzelor şi al mecanismelor sale. Într-o întreprindere s-a observat că accentuarea activităţii normative, adică codificarea normativă amănunţită a comportamentului, intensificarea supravegherii şi a sancţiunii, în loc să ducă la scăderea nemulţumirilor clienţilor, a dus, dimpotrivă, la o creştere a lor. Explicaţia este următoarea: Funcţia de realizat de către personalul îintreprinderii era deservirea clienţilor, deci satisfacerea cerinţelor lor. Activitatea normativă a elaborat un sistem de prescripţii normative pentru diferitele tipuri de situaţii de rezolvat, întărindu-le prin control şi sancţiune. Întărirea controlului şi a sancţiiuni a determinat însă la personal o reacţie de apărare. Iar mijlocul cel mai eficace de apărare în această situaţie îl constituie cât mai fidela adecvare a comportamentului la normele impuse. Prin aceasta însă, atenţia se deplasează de la funcţia primară - satisfacerea cerinţelor clientului - la funcţia derivată - adecvarea la norme. Şi pentru că situaţiile reale sunt mai complexe decât cele prevăzute de sistemul normativ, cu cât comportamentul este mai fidel normelor, cu atât el este mai puţin adecvat rezolvării situaţiilor concrete. Conformismul la normă creşte, dar, paradoxal la prima vedere, creşte şi insatisfacţia clienţilor. [38]

Accentul pus pe activitatea normativă creeaza deci un conformism la normă, un conformism inerţial, specific tuturor sistemelor birocratice [40; 38], în serisul weberian al termenului, adică de sistem de activitate organizat raţional, pe baza de norme impersonale [61]. În sistemele organizate pe baza autorităţii personale (charismatic în terminologie weberiană), unde conducerea nu se face după normă, ci după voinţa conducătorului, apare un tip deosebit de conformism - conformismul la persoană. Nu norma, ci capriciul, voinţa şi dorinţa conducătorului tind să fie singurele norme de comportare aici. Apar strategii specifice de conformism - intrigă, linguşire etc.; „a fi în favor" este performanţa maximă - deosebite de cele ale conformismuiui birocratic, tipic normativ. Se constituie o structură psihocomportamentală specifică, atât conducătorului, cât şi participantului. Acest tip de conformism, tot mai exclus în sistemele organizaţionale moderne, se mai manifestă încă parţial, în diferitele fragmente ale relaţiilor organizaţionale.

Rigiditatea sistemelor organizaţionale, remarcată şi analizată în mai toate lucrările de teorie a organizaţiei, îşi poate găsi aici o explicaţie satisfăcătoare. În condiţiile în care

sistemul nu a rezorbit în el toate necesitățile care intersectează spațiul său, este de așteptat să apara în el o anumită cantitate de procese perturbatoare. Cu cât cantitatea de procese perturbatoare este mai mare şi cu cât sistemului îi este mai dificil să le elimine prin modificări interne, cu atât el va trebui să ia măsuri de ordin normativ mai intense, deplasându-şi treptat atenția şi eforturile de la realizarea funcțiilor sale finale la menținerea sa ca sistem, la impunerea ordinii sale normative. Sistemul va deveni tot mai normativ, mai rigid. Intensificarea activității normative lărgeşte sfera dificultaților şi prin aceasta creează necesitatea unei reintăriri suplimentare a ei. Sistemul intră astfel într-o reacție în cerc care îl duce rapid la rigiditate. Reacția normativă intensă este determinată, în mare masură, de lipsa unor mijloace de eliminare a perturbărilor de tipul transformării organizaționale. Cu cât însă se merge mai mult pe linia înlăturării normative a perturbărilor, în fapt sunt fixate tot mai mult structurile existente, micşorându-se posibilitatea, până la excludere, de adaptare suplă, prin modificări interne. Evident, uneori reacția de conservare a structurilor împotriva proceselor perturbatoare este singura posibilă, neexistând posibilități obiective, acceptabile, de transformare. Pe primul plan trec în acest caz mecanismele de menținere. Trebuie însă luată în considerație şi inerția specifică a activității normative. După cum observa Katz si Kahn, mecanismele de menținere sunt structurile cele mai conservatoare, mai refractare la transformare ale sistemului [29].

Desigur, forța normativă pe care sistemul o va desfăşura va depinde şi de cerința obiectivă sau de aprecierea subiectivă de eliminare a perturbărilor. Dacă nu există o cerință puternică de eliminare a proceselor perturbatoare, chiar în condițiile unei , perturbări mari, reacția normativă poate rămâne scăzută.

Mecanismele de control normativ nu pot face cel mai adesea ele însele distincția - datorită însăşi structurii şi funcției lor - între comportamentele deviante în sens absolut şi comportamentele novatoare, transformatoare. Acestea din urmă, în măsura în care contestă structura existentă, pot apare ca perturbatoare, deviante şi sunt tratate ca atare. Dacă nu sunt puse o serie de îngrădiri formale, activitatea normativă a unui sistem tinde să combată orice tendință de înnoire, de transformare. Prin aceasta, sunt agravate contradicțiile sistemului. Dificultățile nu sunt eliminate definitiv ci temporar, acumulându-se, la ele adaugându-se şi perturbările produse de activitatea normativă însăşi. Sistemul va recurge la transformare spărgând cercul vicios în care activitatea normativă tinde să-1 aducă, numai în momentul în care dificultățile au atins un nivel de netolerat, activitatea normativă însăşi ajungând la limitele eficienței sale, deci, atunci când izbucneşte conflictul sau când amenință să izbucnească un asemenea conflict. În acest caz, transformarile sunt acceptate mai mult sub presiunea conflictului. De regulă, prin această recurgere întârziată, numai sub presiune, la transformări organizaționale, se produc pierderi considerable. Aceasta este, de fapt, tendința spontană de funcționare a diverselor sisteme (până la nivel macroscopic): întâi se recurge la metoda normativă şi, pe masură ce apare evident că pe această cale situația nu se redresează, ci dimpotrivă se înrăutățește, se recurge la metoda transformării [66; 68].

Rigiditatea sistemului apare deci în condițiile în care modul de organizare a activității este astfel constituit, încât, la nivelul său, cerința funcțională finală a sistemului intră în relații tot mai divergente cu cerințele funcționale laterale, deci într-un spațiu funcțional înalt divergent. Rigiditatea unui sistem își găsește deci originea în atitudinea intransigentă față de cerințele funcționale laterale. Sunt cazuri excepționale în care nevoia de concentrare maximă pe funcția finală cere o renunțare la necesitățile laterale, impune deci o atitudine rigidă față de ele. Dincolo de aceste momente speciale, această atitudine rigidă devine inerție instituțională nejustificată, ritualism, imposibilitate subiectivă de transformare, fiind deci disfuncțională, în fond. În legatură cu aceasta se discuta mult

următoarea problemă: o organizare rigidă, caracterizată în general printr-un stil „autocratic" de conducere, este sau nu mai eficientă în raport cu funcția sa finală, decât o organizatie mai democratică, care acordă o largă acceptare necesităților laterale ale participanților, în primul rând. Răspunsul la întrebare este negativ. Numai în condiții speciale şi pe perioade suficient de scurte, o organizare autocratică, rigidă prezintă o eficiență mai ridicată.

Orice sistem care se îndepărtează într-o măsura prea mare de interesele participanților este înclinat către o atitudine rigidă, creând tensiuni şi conflicte între colectivitatea participantă şi grupul conducător [13].

LIMITA ABSOLUTĂ A ACTIVITĂȚII NORMATIVE

Există o limită absolută a eficienței metodei normative. Premisa pe care ea se fundează, şi anume faptul că, comportamentul depinde integral de conştiința şi voința autorului sau, este numai parțial adevarată. Eficiența sa absolută este realizabilă numai în măsura în care comportamentul individual poate fi considerat ca fiind exclusiv în funcție de conştiință şi voință.

Acceptarea acestei premise este fundamentală pentru constituirea activității normative. Din această cauză, ea se va regăsi, mai mult sau mai puțin explicit formulată, şi la baza tuturor teoriilor etice, care se constituie în prelungirea activităților normative reale, ca forme transformate la nivel teoretic ale acestora. Din această perspectivă devin inteligibile o serie de structuri teoretice specifice eticii, care nu pot fi înțelese corect atâta timp cât sunt tratate ca simple teorii explicative, având doar funcții cognitive. Semnificațiile lor pot fi determinate numai prin considerarea lor ca modele teoretice cu funcții practice la nivelul activității normative reale.

Pentru a ilustra acest fapt, voi analiza pe scurt structura fundamentală a câtorva teorii etice reprezentative.

Modelul teoretic kantian [28] este unul dintre cele mai reprezentative pentru exprimarea acestei structuri. La Kant, personalitatea este ruptă în două: pe de o parte, existența empirică a indivizilor, supusă necesităților, reprezentând sediul tendințelor spontane ale comportamentului, iar pe de altă parte, conştiința, conținând legea morală. Comportamentul uman provine din înfruntarea acestor tendințe diferite, adesea cotradictorii. Pentru ca conştiința să poată promova normele sale, este nevoie de o presupoziție fundamentală, care la Kant apare sub forma unui postulat al rațiunii practice - libertatea. Voința este autonomă, adică este liberă de lanțul determinărilor empirice (libertatea în sens negativ), iar pe de altă parte, ea poate promova cerințele legii morale (libertatea în sens pozitiv). Cu alte cuvinte, pentru acceptarea posibilității activității morale este nevoie de dublul postulat al libertății: omul să poată sa nu se comporte aşa cum tendințele, necesitățile sale spontane îi impun şi să poată realiza cerințele normelor morale. Pe baza acestui model teoretic, Kant putea accepta posibilitatea moralei, a comportării morale, adică a faptului că normele morale pot determina integral comportamentul. Voința apare ca elementul cheie al întregului mecanism, iar autonomia sa este garanția funcționării acestuia. Etica kantiană este o etică aspră, prin rigorismul său, prin faptul că în general nu acceptă nici o justificare pentru comportamentul anormal, deviant. În principiu, omul poate, prin voința sa, să acționeze normal, moral. Depinde numai de el s-o facă. Nerealizarea normelor se datoreşte purei slăbiciuni individuale.

Măreția imaginii omului astfel constituită este totodata şi marea slăbiciune a eticii kantiene.

Aproximativ pe aceeaşi linie se înscrie şi modelul eticii stoice. El porneşte de la distincția fundamentală între ceea ce depinde de voința individului şi ceea ce nu depinde de ea. Tot ceea ce depinde de voință, adică comportamentul, poate în principiu realiza normalitatea. Comportamentul anormal, deviant, nu îşi poate găsi nici aici altă explicație decât în voința individuală.

O asemenea teorie etică nu putea fi populară într-o societate în care normele morale sunt foarte adesea încălcate. Ea nu putea sta la baza viziunii etice populare. Este greu de acceptat, şi disfuncțional în primul rând, că deviația, deşi se întâmplă foarte des, nu are nici o justificare, că indivizii sunt singurii vinovați.

Modelul teoretic al eticii creştine era din acest punct de vedere mult mai acceptabil. El se fundează pe aceeaşi structură a personalității: pe de o parte, tendințele spontane ale individului, iar pe de altă parte, conştiința sa morală care, prin intermediul voinței, poate să se impună, în principiu, comportamentului. Deosebirea esențială vine de-abia în momentul în care omul, cu natura sa empirică (corpul) şi cu conştiința şi voința sa (sufletul), nu mai este considerat într-un mod aşa de înalt. În principiu, voința poate să impună orice comportării, dar şi forțele contrarii sunt puternice (păcatul, ispita). Omul, cu tentațiile şi voința sa, este o ființă umilă, imperfectă. Natura umană este slabă, supusă păcatului (devierii). Păcatul nu mai este evitabil, ci, într-o oarecare masură, este şi inevitabil. Este în firea oamenilor de a păcătui. Anormalitatea, păcatul, apasă ca o predestinare asupra omenirii, ca mod de pedepsire a păcatului originar. Greşeala, ispita, păcatul, sunt omeneşti, de aceea, practic inevitabile. În acest cadru, deviația îşi găseşte o oarecare explicație, justificare. Ispita îşi află determinarea în însăşi imperfecțiunea lumii şi a omului. Diavolul şi însuşi Dumnezeu îl ispitesc adesea pe sărmanul om. În fața ispitei, omul este slab. El se roagă la Dumnezeu nu numai să-1 ajute să-şi înfrângă ispita, dar şi să-l ferească de ispită, mai mult, „să nu-1 ducă pe el în ispită". De aici, inversarea planurilor. Etica creştină nu este atât o etică a voinței, cât, paradoxal, una a păcatului. Ea cheamă nu numai la efortul voinței pentru o comportare normală, ci, mai mult, şi la ispaşirea păcatului, la caință. Este deci o etică nu a prevenirii deviației, ci a înlăturării prin mecanisme specifice a consecințelor devierii, în planul activității normative, asupra personalității. Pocăința, căința, iertarea sunt aici mult mai importante decât voința şi rezistența. Ea dezvoltă tehnici de redresare *după* deviație - recunoaşterea greşelilor, spovedania, căința, iertarea etc., aproape inexistente în eticile rigoriste. Între rigorismul extrem şi justificarea ca implacabilă a deviației însoțită de apelul la căință, se întinde întreaga etică creştină.

O orientare spre social a eticii a dus la elaborarea unei alte variante a acestei scheme - raportul dintre interesele generate şi cele individuale -, care, în simplificarea pe care o operează, nu poate depăşi dificultatea. Generalul ar reprezenta aici ordinea necesară, ideală, fiind cristalizat în normele de comportare ale colectivității. Interesele individuale pot să fie sau nu opuse acestora. Morala cere ca interesele individuale să fie subordonate intereselor generale, sociale, iar deviația provine din neacordarea priorității interesului general în raport cu cel individual. Şi de această dată, cauza devierii se plasează la nivelul individului, depinzând de conştiință şi de voința lui. Se presupune faptul că funcționarea normală a vieții individului se realizează prin stricta realizare a „intereselor generale". Schema teoretică pe care acest model se fundează este însă unilaterală.

Din aceste modele teoretice se poate cu uşurință degaja o structură comună tuturor teoriilor etice, caracterizată prin următoarele trăsături: Punctul de plecare este personalitatea înțeleasă dihotomic - pe de o parte, tendințele ei naturale, spontane,

indiferent cum le-am numi (determinări empirice, înclinații, slăbiciuni, tentații, ispite, interese personale etc.), iar pe de altă parte, sistemul valorico-normativ promovat de conştiința normativă, morală în primul rând, indiferent de ce natura este el (de ordin pur rațional, supranatural sau social). Comportamentul se constituie la intersecția lor. Modul de a determina comportamentul de către conştiința este dat de existența unui mecanism special - voința. Dupa cât se vede, în această schemă accentul nu cade nici pe natura şi conținutul tendințelor empirice, nici pe natura şi conținutul sistemului valorico-normativ. Caracterizate printr-un conținut mai mult evident empiric, la nivelul experienței social-umane cotidiene, decât determinate teoretic, ele puteau să primească mai multe explicării, fără ca acestea să aibă o valoare prea mare pentru funcționalitatea modelului. Ramâne de asemenea nedeterminată, complet inedeterminată, intensitatea diferită a „presiunilor pe care fiecare dintre aceste elemente le exercită la un moment dat, asupra comportamentului. Ceea ce interesa era faptul ca normele să fie promovate indiferent de presiunea tendințelor antinormale, prin solicitarea conştiinței şi a voinței. Funcția acestui discurs este mai mult de a sprijini activitatea voinței de impunere a cerințelor normale, *indiferent* de presiunile contrare.

Pornind de la punctul de vedere al normei de promovat, se consideră că norma reprezintă într-un mod necondiționat *ceea ce trebuie, ceea ce este necesar*, pe când tendințele contrare normei apar ca necesare, ca întâmplătoare, accidentale, ele putând deci fi nerealizate. Funcționarea optimă a vieții sociale, cât şi a celei individuale este identificată în întregime cu realizarea completă a exigențelor sistemului normativ. Respectarea sau nerespectarea normelor este transferată în întregime în sfera individului, fiind explicată prin slăbiciunea de caracter, de voință, necunoaştere sau rea intenție. În acest model teoretic, voința este elementul central determinant. Formarea morală a individului merge pe linia dezvoltării conştiintei sale normative şi a voinței, pe linia sporirii ponderei lor în constituirea comportamentului. Idealul de atins în această perspectivă este o conştiință morală înaltă însoțită de o voință puternică, capabilă să determine integral comportamentul.

Problema care se pune acum este următoarea: pentru ca activitatea normativă să aibă o eficiență completă este necesar ca personalitatea indivizilor umani să aibă structura descrisă mai sus. Are deci psihicul uman organizarea care ar permite o eficiență completă a activității normative?

Psihicul a fost organul cel mai mult transformat prin trecerea la viața socială. El a trebuit să organizeze, pornind de la structura şi posibilitățile sale, noi mecanisme necesare vieții sociale. Până la om, organizarea activității biologice se constituia ca virtualitate, ca predispoziție comportamentală, formând cu aceasta un corp compact şi avându-şi sediul în instinct şi în reflex. Între comportamentul real şi virtualitățile comportamentale există un determinism strict, lipsit de alternativă. La om, între proiectul de comportare şi comportarea morală există o discontinuitate, un interval în care îşi fac loc reflexia şi alegerea. Un proiect comportamental poate fi comportat sau nu. Simpla sa prezență şi necesitatea cu care este cerut nu mai asigură automat realizarea. Inițial, modalitățile de comportare existau sub formă de instinct sau de deprindere fixată în cursul acțiunii. Apoi, ele au devenit deprinderi însuşite în interacțiunea socială, deprinderi sociale. Complicarea formelor de viață şi de activitate a creat o situație specială: apar tendințe divergente tot mai frecvent. Individul nu mai este în situația de a mai realiza un singur mod de comportare, împotriva unor rezistente difuze, ci se găseşte de cele mai multe ori în fața mai multor altenative formulate, fiecare cu rațiunea sa. Psihologic apare o situație nouă, prefigurată doar în psihicul animal – situația de alegere. Aceasta presupune posibilitatea unei detaşări, parțiale cel puțin, de diferitele alternative de comportare şi de cerințele care le impun, adică *libertatea*. Kant intuise foarte bine această situație în ceea ce numea el

libertatea în sens negativ. Apoi, apare necesitatea constituirii unei forțe psihice speciale a cărei funcție este să impună, împotriva multiplelor presiuni, comportamentul ales. Aceasta forță psihică care la început apărea exclusiv sub forma obişnuinței individuale şi colective, a reflexului, va fi dezvoltată în mod special, devenind substratul psihologic al activității normative – *voința*. Eliberarea comportării de cerințele multiple care se exercită asupra sa a fost deci impusă de noile condiții. Ea nu este un simplu postulat teoretic, ci o premisă cerută funcțional de noua situație, fiind ea însăşi obiect al unei norme speciale. Omul a învățat, a fost educat şi s-a autoeducat să se elibereze de presiunile spontane care se exercită asupra comportamentului, adică sa fie liber. Din punct de vedere psihologic, libertatea în acest sens se fundează pe o serie de frâne şi blocaje psihice, refulări etc.

Schema teoretică, fundată pe autonomia voinței şi pe posibilitatea de realizare integrală a exigențelor conştiinței normative, stă la baza tuturor încercărilor de definire a libertății. Ducând la limită acest model, stoicii şi mai târziu existențialiştii aveau dreptate. La limita realizării modelului de personalitate normat, apărea ca un caz ideal „înțeleptul", în sensul filosofiei antice, „omul autentic", absolut liber în fața posibilităților sale de a alege.

În fapt, acest model de organizare a psihicului uman nu are o existență reală decât tot la limită, deci parțială. El nu este atât o realitate, cât o cerință funcțională fundamentală a activității normative, care ia, el însuşi, forma unei norme. Şi în cazul oricărei norme, trebuie să vedem care sunt condițiile şi limitele realizări sale. Într-o situație concretă, psihicul uman poate lua această structură, dar aceasta nu este valabilă pentru toate situațiile. Sunt momente în care apare o polarizare în personalitate, pe de o parte, tendințele spontane ale comportamentului, iar pe de altă parte, conştiința normativă. La limită, în această situație de alegere, individul *poate* să acționeze împotriva tendințelor sale empirice, chiar şi împotriva celor mai naturale şi mai puternice.

În realitate, psihologic, omul nu este niciodată complet liber în raport cu presiunile care se exercită asupra comportamentului său. Puterea voinței sale este limitată.

Există comportamente deviante în producerea cărora voința nu are nici un rol, sau are un rol foarte mic. Pentru ca un individ să opteze, să dorească, să vrea să se comporte într-un mod normal, el trebuie mai întâi *să poată* să se comporte astfel, adică să aibă capacitatea de a se comporta conform cerințelor sistemului normativ sau conform propriei opțiuni. O cauză importantă deci a comportamentului anormal (deviant) este *incapacitatea*. După împrejurări, incapacitatea poate fi de mai multe tipuri: 1) o incapacitate maladivă, patologică, provenită din deficiențe biopsihologice şi care face imposibilă satisfacerea cerințelor normative; 2) o incapacitate provenită din deficiențe de formare, de socializare, de învățare, de însuşire a modalităților, tehnicilor, abilităților comportamentale cerute într-o situație anumită; 3) incapacități provenite din lipsa mijloacelor reale, materiale şi sociale de realizare a cerințelor.

Incapacitatea are la rândul ei grade diferite, putând fi relativă la anumite cerințe, sau totală. În primul caz ea nu dă posibilitatea realizării unor funcții, a unor cerințe speciale, nestânjenind realizarea altora şi, în special, desfăşurarea unei vieți în conditii medii. În al doilea caz, ea îngreunează, până la a face imposibilă, viața şi activitatea umană normală.

Întreaga cultură este construită pe baza funcționării normale a organismului în general (pe o normalitate biosomatică), pe media posibilităților sale fizice şi psihice. Cei ale caror capacități biopsihice se plasează sub un minim cerut de viața socială sunt considerați ca biologic anormali [16].

Bolile somatice pot în unele cazuri să determine anomalii în comportamentul social. În acest sens, T.Parsons considera că „sănătatea somatică este, sociologic definită, starea de capacitate optimă pentru performanța efectivă a sarcinilor valorizate" [47-262].

Astfel de boli pot determina imposibilitatea momentană sau definitivă de îndeplinire a unor funcții sociale mai mult sau mai puțin importante. Există însă şi maladii psihice propriu-zise, a căror existență însăşi este de natură a deregla funcționarea psihicului în activitatea sa de elaborare şi promovare a comportamentelor [16]. Construcția psihicului uman într-o manieră necesară vieții sociale are loc pe o bază biofiziologică. Anormalitățile psihice pot preveni nu numai din deranjamente somatice, ci foarte adesea şi din deranjamente psihosociale, psihicul uman fiind atât o construcție biologică, cât şi una socială. Psihologia şi sociologia contemporană au evidențiat o serie de cauze sociale care stau la baza maladiilor psihice [21 cap. 14; 36]. Acestea sunt deasemenea cauze care fac ca psihicul să funcționeze într-o manieră contrară (deci anormală) modului asteptat şi normat totodată de către scietate. În acest caz, el devine o sursă importantă de comportamente deviante.

Capacitățile necesare realizării diferitelor exigențe ale sistemului normativ nu sunt aceleaşi nici din punctul de vedere al formării lor socio-culturale. Parsons opera o distincție între roluri şi sarcini (în general cerințele de comportare speciale) şi sistemul de norme propriu-zis [48-268-270]. Rolurile şi sarcinile cer un comportament specializat, complex elaborat, tehnici de comportare care presupun o învățare specială şi aptitudini: rolul şi sarcinile unui inginer, medic, artist etc. Spre deosebire de roluri şi sarcini, normele de comportare sunt mai puțin specializate. Ele nu cer aptitudini deosebite şi nici o învățare specială. În ceea ce priveşte normele se presupune ca fiecare individ să fie capabil să le realizeze. Şi de aceea, realizarea lor este considerată a depinde de conştiinta indivizilor, în mod exclusiv. Se presupune, în principiu, că normele morale şi juridice pot fi respectate de toți indivizii respectivei colectivități. Normele exprimă deci condiții, nu tehnice, ci sociale, mult mai simple, ale comportamentului. Un inginer trebuie să fie interesat de munca sa, loial față de întreprindere, să nu facă abuzuri în funcția sa etc. Aceste exigențe nu intra în rolul său de inginer şi nici sarcinile sale, ci fac mai mult parte din morala generală sau profesională.

Rolurile sunt în mare masură *performanțiale,* adică includ un minim sub care realizarea lor devine inacceptabilă şi un maxim, la care realizarea lor devine deosebită, remarcabilă. Performanța de rol depinde de înzestrarea fizică şi intelectuală, înăscută şi dobândită. Normele nu sunt, în linii generale, performanțiale. În măsura în care sunt totuşi, performanțele lor sunt incluse în sistemul normativ, sunt normate şi valorizate. Într-un grad mai mic şi normele cer o anumită învățare, pregătire, implicând deci capacități care pot fi formate în grade diferite.

Modelul teoretic descries mai înainte presupunea capacitățile necesare acțiunii ca fiind date. În realitate, după cum s-a văzut, ele pot să nu existe într-o măsură satisfăcătoare. Activitatea normativă are în privința capacităților o atitudine oarecum contradictorie: deşi ea consideră în general capacitatile ca date, parțial le supune şi pe ale normării. Societatea trebuie să modeleze biologic şi psihologic pe indivizi într-o modalitate convenabilă pentru realizarea exigențelor sale, adică să le formeze capacități comportamentale adecvate. Ea cere însă şi individului să facă acest lucru, adică să-şi modeleze capacitățile sale. Caapacitățile depind într-o oarecare măsură de voință, atât în perspectiva formării cât şi a folosirii lor: învățare, deprindere, antrenamente, efort etc. Posibilul comportamental devine el însuşi obiect al normării. De exemplu, „să nu trădezi în ciuda oricăror presiuni, chiar şi a torturilor” este una dintre cele mai importante norme într-un anumit tip de situații, cu toate că, adesea, această cerință depăşeşte posibilul de rezistență biologică şi psihologică a indivizilor. Dacă s-ar recunoaşte însă limite ale rezistenței, acestea ar fi de natură a micşora efortul individual de a rezista, dând o justificare lipsei de rezistență, având în consecință ca rezultat scăderea pragului de rezistență.

Eficienţa totală a activtăţii normative se fundează deci pe premiza unor capacităţi adecvate care nu există propriu-zis, ci sunt, la rândul lor, normate. Deci fundamentul său este tot de ordin normativ. Eficienţa metodei normative nu poate fi deci judecată de pe poziţiile eticii, a cărei structură are o valoare funcţională, iar nu explicativă, după cum am încercat să demonstrez, aici de pe poziţiile sociologiei şi psihologiei care încearcă să explice mecanismele psiho-sociale de consituire a comportamentului.

Din punctul de vedere al psihologiei, Freud făcuse o încercare de a explica aceste mecanisme. El a izolat o serie de comportamente instinctuale care presează asupra comportamentului, cât şi o serie de mecanisme prin care acestea se confruntă cu cerinţele normative ale societăţii. Perspectiva psihologică era însă prea îngustă pentru a determina toate tendinţele care presează asupra comportamentului. Sursa lor nu trebuie căutată numai în organismul biologic, ci şi în modul de viaţă social al oamenilor. În această privinţă, psihologia socială şi antropologia culturală au adus o serie de contribuţii interesante. Marx a pus într-o modalitate deosebit de clară problema existenţei nu numai a unei modalităţi social-culturale de manifestare a necesităţilor individuale biologice şi psihologce, ci şi o serie de necesităţi sociale ale indivizilor, decurgând din modul lor de viaţă - necesităţi economice, familiale, politice, morale etc. [2;4].

Ceea ce mai trebuie de asemenea determinat pe lângă natura cerinţelor care acţionează asupra comportamentului, este *forţa* lor, atât forţa cerinţelor comportamentale spontane, cât şi a celor normate. Şi în această privinţă, modelul teoretic funcţional al activităţii normative se fundă pe un cerc vicios; adică îşi fundă normarea pe o altă normare: individul trebuie să vrea, să vrea să aibă tăria de a fi tare, să aibă voinţa de a avea voinţă. Sau, în măsura în care voinţa individului împreună cu conştiinţa lui sunt un rezultat al educaţiei, educaţia însăşi, ca efort şi ca eficacitate, depinde şi ea de alţi factori. (Pe educator, cine îl educă? întreba Marx). Forţa diferitelor presiuni, împreună cu forţa voinţei sunt şi ele, în cea, mai mare masură, nu atât o rezultantă pur personală, morală, ci psihologică.

Ceea ce părea a fi pur individual, adică tendinţele comportamentale ce se înfruntă în elaborarea comportamentului, cu tăria lor variabilă, s-a dovedit a fi în mare măsura dependent de structurile sociale obiective. Deviaţia care era considerată a fi predominant o funcţie personală, subiectivă, legată de conştiinţa şi voinţa individuală, s-a dovedit că poate fi prevăzută statistic (probabilistic) suficient de exact, pornind de la datele obiective. Toate acestea pun în discuţie însăşi interpretarea voinţei. În perspectiva activităţii normative, ea are rolul cheie. Într-o perspectivă explicativă, o asemenea interpretare a voinţei nu mai îşi găseşte valabilitatea. Doar la limită, în cazuri extreme, voinţa poate face orice. Dacă lucrurile se consideră pe o perioadă mai lungă de timp, sau la nivelul unei mulţimi de indivizi, se poate face abstracţie de elasticitatea voinţei. Oamenii reali au o voinţă reală, formată în condiţii date, cu un grad de tărie determinat. Doar cu titlu de excepţie voinţa poate să învingă orice rezistenţă. Tăria voinţei este ea însăşi un produs social, fiind reglată de cerinţele funcţionale ale sistemelor sociale. Creşterea necesităţii unei norme poate determina la nivelul colectivităţii o întărire a voinţei în respectarea ei, în timp ce descompunerea unui sistem normativ va determina o scădere a tăriei voinţei, cel puţin în ceea ce-l priveşte. Din perspectiva luării în consideraţie a ansamblului de forţe care acţionează asupra comportamentului, voinţa apare ca una dintre aceste forţe, cu tăria ei determinată, nefiind neapărat cea hotărâtoare. Dacă deci accentul pus pe voinţă ca instrument capabil să promoveze normele şi să elimine tendinţele comportamentale contrare, aducea în faţa analizei individului, persoana, analiza naturii şi a forţei cu care se exercită diferitele presiuni asupra comportamentului reclamă o perspectivă mai largă, psihosociologică.

De remarcat aici o complementaritate paradoxală a celor două perspective, etică şi

ştiinţifică, care, deşi într-un fel contrare, nu se neagă reciproc, neîntâlnindu-se în acelaşi plan funcţional. Ştiinţa caută sa determine obiectiv constituirea comportamentului, să prevadă sensul său. Ea e însă o limită principală a exactităţii: libertatea subiectului. Etica caută să lărgească libertatea subiectului, prin întărirea voinţei, a conştiinţei, limita ei principală fiind însă dată de natura şi forta presiunilor intrate în joc.

La sfârşitul acestei analize se poate determina mai precis ce se întâmplă cu sistemul unei activităţi constituit într-un spaţiu funcţional parţial divergent şi care, din această cauză, întrebuinţează metoda normativă pentru eliminarea perturbărilor. Eficienţa activităţii normative îşi are limitele sale. În primul rând, normativ nu se pot exclude şi nu se pot impune toate comportamentele normate: o parte din procesele perturbatoare produse de cerinţele funcţionale divergente pot continua să apară în sistem fără a putea fi eliminate. În al doilea rând, eliminând pe unele, în sistem vor apărea procese perturbatoare produse de însăşi activitatea normativă. Deci, sistemul respectivei activităţi, în ciuda eforturilor sale normative, va fi pus în permanenţă în faţa unor procese comportamentale perturbatoare, dezorganizatoare.

Cu cât gradul de divergenţă al spaţiului funcţional în care se constituie respectiva atitudine va fi mai ridicat, cu atât metodele de tip normativ la care se recurge pentru a se elimina dificultăţile vor fi mai ineficace şi vor avea consecinţe disfuncţionale mai însemnate şi invers, cu cât gradul de divergenţă va fi mai scăzut, cu atât aceste metode vor avea o eficienţă mai ridicată şi vor prezenta mai puţine şi într-o proporţie mai scăzută efectele disfuncţionale prezentate mai sus.

VI. STAREA DE OPTIM FUNCȚIONAL

STAREA DE OPTIM FUNCȚIONAL

În condițiile unui sistem constituit într-un spațiu funcțional parțial divergent, prin folosirea metodei normative sunt posibile, în principiu, trei stări rezultate:

1. Insuccesul total al activității normative. Procesele perturbatoare continuă să aibă loc, degradarea sistemului avansează, până când, fie că sistemul se descompune complet, fie că degradarea se oprește la un anumit nivel la care satisfacerea necesităților laterale divergente este realizată într-o măsură suficientă, încât nu mai exercită un plus de presiuni perturbatoare asupra sistemului. În momentul în care insatisfacerea necesităților finale ale sistemului rezultată în urma declanșării proceselor perturbatoare, dezvoltă o presiune cel puțin la fel de puternică ca aceea a necesităților laterale divergente, se stabilește un punct de echilibru.
2. Un succes parțial al activității normative.
3. Succesul deplin al activității normative: procesele perturbatoare sunt complet eliminate.

Asupra posibilității de existență a acestei din urmă stări ne vom opri puțin. În analiza aceasta este necesar de introdus conceptul de *sistem normal*. Sistemul normal al unei activități poate fi definit ca *acel sistem în care toate elementele sale componente (procesele comportamentale care există în circuitele sale) sunt conforme cu exigențele sistemului valorico-normativ, neconținând deci procese comportamentale perturbatoare (anormale)*.

Se pune următoarea problemă fundamentală: este posibilă existența reală a unui sistem normal? Pentru a putea raspunde la aceasta întrebare este nevoie să se ia în considerație două cazuri: a) Sistemul se constituie într-un spațiu funcțional complet convergent. În acest caz, neexistând surse ale unor procese comportamentale perturbatoare (anormale), sistemul real va fi un sistem normal. După cum am văzut însă, spații funcționale complet convergente se întâlnesc în realitate destul de rar. b) Sistemul se constituie într-un spațiu funcțional parțial divergent. S-ar putea presupune ca și în acest caz, datorită intervenției activității normative, procesele perturbatoare induse de cerințele funcționale laterale divergente vor fi eliminate, realizându-se un sistem normal. Dimpotrivă, așa cum a reieșit din analiza efectuată în capitolul anterior, activitatea normativă nu numai că nu poate elimina toate procesele perturbatoare, dar eliminându-le, generează prin însăși funcționarea ei alte procese perturbatoare. Se poate trage concluzia ca *într-un spațiu funcțional cu un grad suficient de înalt de divergență este improbabilă constuirea unui sistem de activitate integral normal*. În ciuda oricăror eforturi normative, va apărea mereu o cantitate oarecare de procese perturbatoare. *În ultimă instanță, gradul de normalitate al unui sistem nu este atât în funcție de efortul său normativ, ci și de gradul de divergență al spațiului funcțional în care el se constituie*. Cu cât spațiul

funcțional va fi mai divergent, cu atât sistemul de activitate constituit aici va fi mai perturbat, mai depărtat de sistemul normal. Faptul că sistemul unei activități nu se realizează la nivelul normalității, prezentând un anumit grad de degradare, este indicele că în spațiul social-uman organizat de respectivul sistem există cerințe funcționale a căror satisfacere nu este asigurată în cadrul organizațional al respectivului sistem, deci este un spațiu funcțional parțial divergent.

Se naşte în acest moment o problemă deosebit de complicată pentru sistem: lasată la voia sa, o cerință funcțională laterală divergentă pune în primejdie însuşi sistemul prin procesele perturbatoare pe care le generează. Acestea scad eficiența activității, putând duce până la dezorganizarea completă a respectivei activități. Reacția normativă împotriva acestor procese perturbatoare, chiar în ipoteza eficienței sale complete, generează un grup de alte procese perturbatoare, secundare, care prin mulțimea şi intensiatea lor, pot perturba sistemul tot atât de mult, sau chiar mai mult decât dacă nu s-ar fi luat nici o măsură normativă, împotriva proceselor perturbatoare primare. Sistemul se află în situația ca atât starea rezultată (1), în care activitatea normativă nu a avut nici o eficiență, sau nu s-a declanşat nici o activitate normativă, cât şi starea rezultată (3), în care activitatea normativă nu a reuşit să elimine complet procesele perturbatoare primare, să pună sistemul în pericol, fiind deci pentru funcționarea sa deopotrivă de disfuncționale. *Soluția optimă* pentru funcționarea respectivului sistem este realizarea unei stări de echilibru: se desfăşoară o activitate normativă suficient de puternică pentru a elimina cea mai mare parte a proceselor perturbatoare din sistem, dar şi suficient de slabă, încât să producă procese perturbatoare secundare cât mai puține. Se lasă, deci, o satisfacere parțială a cerințelor funcționale laterale divergente, astfel încât suma proceselor perturbatoare primare provenite din satisfacerea acestor cerințe funcționale, a proceselor perturbatoare de frustrare provocate de blocarea parțială a lor şi a proceselor perturbatoare secundare produse de activitatea normativă, să fie cât mai mică. Este aici o problemă de optim funcțional. *Starea de funcționare optimă este deci diferită de starea normală a sistemului.* Din punctul de vedere al normalității, starea de funcționare optimă este o stare de *degradare normativă* a sistemului, adică o stare în care cerințele sale normative şi valorice sunt parțial satisfăcute, parțial nesatisfăcute.

EFICIENȚA ACTIVITĂȚII

Pentru a determina eficiența unei activități trebuie să se țină seama de două aspecte esențiale: a) gradul realizării funcției finale (gradul de satisfacere a cerinței funcționale finale) şi b) *costul* activității, adică efortul, energia, frustrările cu prețul cărora s-a realizat respectiva activitate. *Costul* unei activități este în fapt o expresie a unei evaluări funcționale mai generale – mijloacele materiale, sociale şi umane, energetice şi instrumentale pe care o colectivitate este dispusă la un moment dat să le utilizeze pentru o anumită activitate, cantitatea de frustrări, pe care, complementar, este dispusă să o suporte pentru aceasta. Orice activitate, constituindu-se din comportamente instrumentale, are nevoie deci pentru realizarea ei de o cantitate de mijloace instrumentale. Organizarea activității se face într-un posibil comportamental-instrumental *disponibil*, acordat de către colectivitate. Piaget sugerează folosirea unei „*economii generalizate*", în raport cu care economia, în sensul comun al termenului, este un caz particular. O asemenea economie generalizata ar fi utilă pentru determinarea costului social-uman, nu numai economic, în sensul restrâns al termenului, pe care orice activitate, indiferent de tipul său, îl comportă

[49]. Încercări ale unei asemenea economii generalizate, ale unui calcul al costului, au fost făcute adesea în cadrul diverselor teorii din ştiinţele sociale – etică (Bentham), psihologie socială (K. Lewin, L. Festinger), în teoria organizaţiei etc.

Limita construirii unui mod de oraganizare cât mai bun nu rezidă deci numai în posibilul comportamental-instrumental existent ca atare la un moment dat, ci şi în costul diferitelor tipuri de organizări posibile aici.

Eficienţa unei activităţi poate fi determinată pornind de la criterii obiective, suficient de delimitabile. Factorul obiectiv de care depinde eficienţa unei activităţi este posibilul comportamental-instrumental. În limitele unui posibil comportamental-instrumental dat, se poate construi un mod de organizare a cărui eficienţă să fie sau nu maximă (să satisfacă sau nu complet cerinţa funcţională finală). Adică, eficienţa optimă, posibil de realizat la un moment dat, poate să nu fie egală, ci mai mică decât eficienţa maximă necesară. În plus, pentru sistemul social în ansamblu său, un anumit mod de organizare a cărui eficienţă este ridicată, apropiată sau egală cu eficienţa maximă necesară, prin costul său, poate să nu fie convenabil. De aceea se poate prefera modul de organizare, nu cel mai eficient posibil ci care, fiind suficient de eficient, să fie, totodată, şi suficient de ieftin. Din punctul de vedere al sistemului social, acesta va fi sistemul optim de organizare al respectivei activităţi.

Participanţii la o activitate oarecare înregistrează subiectiv eficienţa acesteia nu neapărat printr-un calcul riguros al cerinţei funcţionale, al gradului ei de satisfacere, posibilul comportamental-instrumental, costul, ci mai degrabă printr-o experienţă difuză, care tinde doar să se apropie cât mai mult de soluţia optimă. Consituirea spontană a aprecierii eficienţei unei activităţi este foarte interesantă de analizat pentru că oferă posibilitatea explicării modului în care oamenii constituie şi înlocuiesc organizările activităţilor la care ei participă. O serie de aspecte ale acestei probleme au fost abordate la nivelul psihologiei sociale, mai ales în legătură cu determinarea "nivelului de aspiraţie" [33 – cap.6], cât şi în cadrul teoriei organizatiei [38 – cap.6].

OPTIMUL SOCIAL

Introducerea noţiunii de cost al unei activităţi, după cum s-a vazut, implică o evaluare mai generală, trimiţând la necesitatea de a lua în consideraţie şi perspectiva sistemului social global. Societatea nu este o mulţime de activităţi izolate, ci strâns întrepătrunse, interferate, condiţionându-se şi perturbându-se reciproc. Cerinţele funcţionale laterale divergente ale unei activităţi sunt în fapt cerinţele funcţionale finale ale altor activităţi. Aveam deci de-a face cu raporturi între sistemele diferitelor activităţi, aşa cum sunt ele angrenate în sistemul social global. Eficienţa optimă a unei activităţi din punctul de vedere al sistemului social va fi stabilită printr-o raportare la cerinţele tuturor celorlalte activităţi, deci prin considerarea importanţei generale a satisfacerii fiecărei cerinţe funcţionale în parte, cât şi a costurilor implicate de ele. Desigur ca acest proces de stabilire a unui optim social are loc nu printr-un calcul ştiinţific, ci printr-o evaluare spontană, aproximativă. Se poate spune însă că din punctul de vedere al sistemului social global organizarea optimă a unei activităţi va fi nu neapărat organizarea optimă posibilă, ci de obicei, diferită de aceasta. Eficienţa optimă a activităţii particulare din punctul de vedere al sistemului social va fi, în consecinţă, mai scăzută, sau cel mult egală (în cazuri excepţionale), în raport cu organizarea optimă posibilă. Aceasta din urmă poate fi într-un grad perturbatoare pentru celelalte activităţi cu care se învecinează.

În condițiile în care fiecare activitate, prin anumite aspecte ale sale, este perturbatoare în raport cu celelalte activități cu care interferează, apare necesitatea unei aprecieri a eficienței sale dintr-un punct de vedere mai general. Viața de familie perturbă activitatea profesională, şi invers, activitatea economică perturbă activitatea artistică, războiul le perturbă pe toate, fiind la rândul său perturbat de ele etc. De aici decurge următoarea concluzie: gradul de organizare al unei activități este complementar cu gradul de dezorganizare al celorlalte activități, în măsura în care între ele există relații de divergență. Cu cât o activitate va fi, la un moment dat, mai eficient organizată, cu atât celelalte activități cu care ea stă în relații de parțială divergență vor avea o organizare mai puțin eficientă. O activitate căreia i se acordă la un moment dat o importanță mai mare va tinde să le subordoneze pe celelalte, având prioritate față de ele. Se poate afirma de aceea că, pentru ca o activitate să fie suficient de bine organizată, finalitățile ei trebuie să fie considerate de către respectiva colectivitate ca suficient de importante, să nu fie deci subordonate altor finalități. O societate îşi va putea organiza suficient de eficient toate activitățile componente numai în măsura în care va reuşi, în primul rând, să elimine procesele perturbatoare structurale - războaie, catastrofe sociale şi naturale – şi, în al doilea rând, să fie suficient de dezvoltată încât să dispună de mijloacele necesare pentru a organiza toate activitățile sale, în aşa fel încât divergența dintre ele să fie cât mai redusă, eficiența ridicată a unora nemai implicând eficiența scăzută a celorlalte. Mai mult, este necesară realizarea unei anumite autonomii funcționale a fiecărei activități, în aşa fel încât să se excludă pe cât posibil perturbările reciproce.

REGLAREA OPTIMULUI FUNCȚIONAL

Colectivitatea va regla nivelul optim de funcționare al fiecărei activități, tinzând spontan să-l atingă. Aceasta nu înseamnă însă ca îl va realiza în realitate. De aceea, uneori, datorită modului spontan în care viața socială se reglează, încă, în bună măsură, organizările reale ale activităților social-umane nu sunt la un moment dat optim funcționale, ci tind doar să fie. Fiecare colectivitate posedă mecanismele ei de reglare, tinzând să se echilibreze. O clasă de elevi, de exemplu. Elevii sunt interesati în satisfacerea de moment a unor nevoi biopsihologice, care se traduc în limbajul sistemului normativ al şcolii ca diferite tipuri de indiscipline. Tot ei sunt însă interesați într-o conformare la cerințele normative ale şcolii, suficient de mare pentru a-şi însuşi cunoştințele predate şi a termina cu bine şcoala. Aceasta îi face să fie sensibili pozitiv şi la măsurile de disciplină, ajungând la un moment dat ca ei înşişi să ia inițiativa limitării comportamentelor indisciplinate, în aşa fel încât să se poată desfăşura în condiții suficient de bune activitatea şcolară, cât şi pentru a se evita un volum prea mare de sancțiuni pentru actele considerate ca încălcări ale disciplinei. La rândul lor, profesorii îşi reglează şi ei spontan activitatea lor normativă, fără a abuza de ea, permițând unele mici abateri.

Mecanismele spontane de reglare au funcția de a scădea intensitatea cerinței funcționale finale, apropiind-o de nivelul de satisfacere posibil, şi de a scădea de asemenea eficiența mecanismelor normative, promovând, într-o proporție anumită, satisfacerea necesităților laterale divergente, şi anume, într-o proporție care tinde să se apropie de optimul funcțional. Din organizarea optimă a unei activități fac parte şi o serie de comportamente, care sunt anormale din punctul de vedere al sistemului normativ. Pentru activitatea normativă, acestea sunt simple devieri, tinzându-se de aceea să fie eliminate. În acest moment, activitatea normativă devine disfuncțională pentru sistemul

real al activității. De aceea este necesar ca mecanismele de reglare spontană a activității să tempereze activitatea normativă, punând-o în concordanță cu cerințele stării de optim funcțional.

DEGRADAREA NORMATIVĂ

Starea de echilibru realizată în acest mod de către sistem, tinzând către un optim funcțional, este totodată, după cum am văzut, o stare de degradare normativă. Sistemul real optim funcțional nu este în acelaşi timp şi un sistem normal. Funcționarea optimă a sistemului face prin ea însăți imposibilă realizarea integrala a cerințelor sistemului valorico-normativ. Acest lucru este determinat, după cum s-a vazut, de mai multe cauze: a) realizarea lor integrală produce frustrări ale altor necesități, perturbează alte sisteme de activități, deci; realizarea unui optim social este responsabilă, parțial, de această degradare normativă; b) prin consecințele perturbatoare secundare ale activității normative, asupra sistemului însuşi optimul funcțional al activității în cauză cere o scădere a acestei activități normative şi deci, complementar, o anumită cantitate de comportamente anormale; c) lipsa mijloacelor necesare realizării complete a tuturor cerințelor valorico-normative. În această situație, o insistență excesivă asupra realizării cerințelor valorico-normative este de natură a crea tensiuni, neintegrări, perturbări. Respectarea la limita superioară a unor norme, fie ar fi imposibilă practic, fie ar genera o serie de dificultăți insurmontabile. Apare aici un anumit *paradox al normalității*. Din punctul de vedere al unei funcționări sociale optime, la un moment dat, este neconvenabilă atât nerealizarea unor cerințe valorico-normative de către totalitatea indivizilor, cât şi presiunea de a impune respectarea lor integrală. Dacă din punctul de vedere al activității normative, o comportare neconformă normelor este o comportare anormală, deviantă, din punctul de vedere al sistemului social real, o asemenea comportare nu este neapărat disfuncțională, patologică, sau, în orice caz, nu este neapărat evitabilă. Funcționarea optimă a unui sistem social constă în aceste condiții, într-o stare intermediară, care oscilează între respectarea şi nerespectarea unor asemenea norme. Pe ansamblul sistemului social situația funcțional optimă ar fi deci o realizare limitată a cerințelor valorico-normative, a idealurilor, pe care însuşi respectivul sistem social le-a generat, adică, într-o proporție funcțională pentru ansamblul sistemului. Aceasta asigură stabilitatea sistemului, cât şi posibilitatea sa de dezvoltare. Faptul că la un moment dat în sistemul unei activități există o anumită cantitate de comportamente anormale nu se explică doar prin insuficiența activității normative sau prin reaua voință a unităților participante, ci este determinată de însuşi modul de organizare dat, fiind deci, între anumite limite, inevtabilă.

Să luăm un exemplu pentru a ilustra această afirmație. Societatea modernă industrială este interesată, în vederea realizării unor performanțe profesionale maxime, ca indivizii să-şi aleagă profesiunea lor în funcție de capacitățile şi de înclinațiile lor. Această exigență a devenit pe de o parte o valoare-normă, iar pe de altă parte, finalitatea unei activități speciale – orientarea profesională. Realizarea integrală a acestei exigențe presupune însă o condiție implicată: totalitatea funcțiilor pe care societatea le oferă la un moment dat indivizilor, ca perspective profesionale, să fie capabile a stârni interesul, pasiunea, înclinația indivizilor care urmează a le ocupa, orientarea profesională ajutând la alegerea şi clarificarea înclinațiilor fundate pe capacități. Deşi, se presupune că dacă toți indivizii ar căuta să-şi dezvolte capacitățile şi să formuleze aspirații profesionale la

nivelul acestora, dacă activitatea de orientare profesională care îi ajută să facă acest lucru ar avea o eficienţă absolută, societatea ar dispune de funcţiile cerute de aceste aspiraţii. În realitate însă, numai o anumită parte suficient de mică dintre profesiunile pe care deocamdată societatea le poate oferi sunt de natură a stârni cu adevărat puternice înclinaţii şi pasiuni, solicitând capacităţi dezvoltate. Există o mulţime de profesiuni necesare la un moment dat care în sine, în ciuda oricărui efort al activităţii de orientare profesională, nu ar fi capabile să producă o înclinaţie pasionantă.

Problema profesiunilor cu slabă calificare este o problemă tot mai dificilă în ţările dezvoltate industrial. Există o cerinţă tot mai mică pentru astfel de profesiuni, o adevărată penurie de forţă de muncă disponibila pentru ele. Dacă am presupune că prin activitatea sa normativă, societatea ar izbuti să inducă la fiecare individ pasiuni profesionale puternice, ar fi uşor de observat că o mică parte dintre profesiunile de care societatea are nevoie la un moment dat ar fi acoperite de un volum mare de preferinţe, altele mult mai puţin, iar altele deloc. În fapt, aşa şi stau lucrurile. Sunt profesiuni asupra cărora se concentrează o cantitate mult mai mare de aspiraţii decât necesităţile sociale, iar asupra altora, o cantitate mult mai mică. În primul caz, societatea organizează, pentru a rezolva problema aceasta, un tip de concurenţă, alegând în principiu pe cei mai înzestraţi, chiar dacă şi ceilalţi nealeşi au capacităţi suficiente. Restul vor trebui să se orienteze către profesiunile care le sunt mai accesibile, unde concurenţa, este mai mică.

Acest paradox al normalităţii are multiple efecte deosebit de importante. Printre altele, trebuie consemnat *efectul demoralizator al imaginii formate la nivelul sistemului valorico-normativ*. Folosirea precumpănitoare a metodei normative duce la considerarea tot mai insistentă a stării normale a sistemului, aşa cum este ea formulată la nivelul sistemului valorico-normativ, ca stare ideală de realizat. La nivelul sistemului valorico-normativ, nefiind date şi explicaţiile pentru care apar comportamente anormale, starea reală a sistemului, care tinde după cum am văzut către un optim funcţional, apare ca o nerealizare, ca o imperfecţiune, chemând la efortul de a realiza starea normală, considerată ca ideală. Presupunând că sistemul real funcţionează într-o manieră optimă, datorită faptului că aceasta reprezintă un anumit grad de degradare normativă, la nivelul conştiinţei normative se creează o apreciere negativă, apare un efect specific de demoralizare. Reflexia amară a conştiinţei cotidiene asupra faptului că idealul nu este realizabil este tocmai o consecinţă a acestui efect. La rândul său, această percepere negativă poate avea consecinţe disfuncţionale. Ea poate declanşa o întărire a activităţii normative, care în condiţiile ideale, examinate mai sus, va avea ca efect deplasarea sistemului de la starea optim funcţională, ceea ce înseamnă, de fapt, un rezultat complet invers celui urmărit: în loc să se realizeze o stare mai normală, se va realiza, adesea, pe ansamblu, o stare cu un grad mai ridicat de anormalitate, prin efectele secundare negative declanşate de activitatea normativă. În plus, va scădea şi eficienţa activităţii. În orice caz, activitatea normativă tot nu va putea în condiţiile date să realizeze starea normala a sistemului. Iar eşecul activităţii normative astfel declanşate duce, la rândul său, la creşterea demoralizării.

Cu cât sistemul este mai ireflexiv, mai opac la aprecierea funcţională a organizării, cu atât el va judeca situaţia mai mult din punct de vedere normativ, cautând să modifice sistemul real, care tindea spontan către un optim funcţional, în fapt, scăzându-i prin aceasta eficienţa, creând noi perturbări, anormalităţi. De aici se poate presupune ca între mecanismele spontane de reglarea sistemelor activităţilor, va trebui să existe şi mecanisme care să tindă a regla acest efect demoralizant. În condiţii obişnuite, aşa cum voi încerca să demonstrez într-un alt capitol, se va tinde a se bloca formarea unui asemenea efect demoralizator, el fiind, dimpotrivă, stimulat în perioadele de transformare, când consecinţele lui nu vor fi atât întărirea, dincolo de limita funcţionalităţii a activităţii

normative, ci constituirea unei activităţi de transformare.

Apare de asemenea încă un efect paradoxal. Ca rezultat al transformărilor sociale declanşate de starea nemulţumitoare a vechii organizări, nu se realizează de obicei starea normală care părea a fi idealul de atins, ci o altă organizare, conformă noilor condiţii. Idealul constituit la nivelul vechiului mod de organizare este în mare măsură determinat de sistemul valorico-normativ al acestuia. Noua organizare nu face realizabile vechile exigenţe valorico-normative, ci se va exprima în noi exigenţe valorico-normative.

Se poate deriva de aici încă o concluzie importantă legată de modul în care se constituie însăţi cunoaşterea sistemului unei activităţi. Sistemul valorico-normativ nu descrie activitatea aşa cum este ea în mod real. El descrie doar sistemul normal, care, am văzut nu este şi sistemul real totodată. Vorbind despre valoarea explicativă a normelor, Levi-Strauss considera că normele "sunt prin definiţie foarte sărace, pentru că ele nu intenţionează a explica fenomenele, ci a le perpetua" [35-527]. Confundarea sistemului valorico-normativ cu sistemul social real este o eroare fundamentală a eticii clasice şi a filosofiei sociale speculative. Această eroare este produsă de însuşi modul în care funcţionează activitatea normativă. Printr-un procedeu de "trecere la limită", societatea reală este considerată ca o realitate în care sunt realizate toate exigenţele sistemului valorico-normativ construit de respectiva societate. Familia, statul, relaţiile personale etc. reale sunt aşa cum apar ele la nivelul sistemului valorico-normativ, adesea al iluziilor pe care societatea şi le formează despre ele, iar cutare sau cutare familie, stat, relaţii personale sunt realizări imperfecte, "cu lipsuri", ale acestor tipuri ideale. Imaginea societăţii constituită în acest mod este considerarea la limită a societăţii reale, mai précis, la limita sistemului său valorico-normativ. Or, societatea reală este diferită, după cum am văzut, de totalitatea cerinţelor sistemului său de valori şi norme.

Această confuzie apare destul de des în sociologia şi antropologia culturală occidentală. Foarte adesea, sistemul social este definit aici ca sistem al rolurilor şi normelor care reglementează relaţiile dintre oameni. Cu alte cuvinte, sistemul social real este definit prin sistemul cultural care are funcţia de a reglementa într-un anumit fel comportamentele reale. Sistemul cultural al unei activităţi sau al unei societăţi în general este o mulţime de norme, valori, idealuri, reguli, moduri de comportare constituite la nivelul conştiintei, având funcţia de a reglementa, orienta constituirea comportamentului. În fapt, sistemul real cuprinde mulţimea relaţiilor şi a comportamentelor reale care reprezintă doar parţial realizarea exigenţelor culturale (valorico-normative). Activitatea social-umană reală este normată, culturalizată, dar nu este reductibilă la descrierea sa culturală. Ea conţine, de exemplu, şi devierile de la normă, de la cultură, care nu-şi mai găsesc corespondentul în sistemul cultural.

Deriva din acest mod de a pune problema şi o serie de consecinţe asupra *tipului de personalitate integrat. O personalitate normală* este acea personalitate constituită exclusiv pe baza sistemului valorico-normativ al societăţii căreia îi aparţine, adică este personalitatea a cărei comportare realizează complet şi exclusiv exigenţele acestui sistem valorico-normativ. Aşa cum însă sistemul unei activităţi este normal numai la limită, tot aşa şi personalitatea reală este normală numai la limită. O personalitate integrată funcţional în sistemul unei activităţi nu va fi deci personalitatea care realizează integral exigenţele sistemului valorico-normativ, ci acea personalitate care realizează prin comportamentele ei starea de optim funcţional, deci aceea care este suficient de normală, dar şi de anormală, încât să reproducă prin acţiunile sale, nu sistemul normal, ci sistemul real, diferit de cel normal. Personalitatea integrată, eficientă, deci, în raport cu sistemul la care participă, trebuie să fie capabilă să acţioneze în sistemul complex, contradictoriu, adesea, de cerinţe ale sistemului social real, adică suficient de normală încât să nu fie disfuncţională aici şi să nu atragă represiunea mecanismelor de control, dar şi suficient de

deviantă, încât să fie eficientă în sistemul real, să nu fie disfuncțională prin comportamente normale, dar, în condițiile date, disfuncționale. Un individ care ar acționa perfect normal, adică numai în concordanță cu sistemul valorico-normativ, ar perturba sistemul activității la care participă, atrăgând, prin aceasta, reacția negativă a respectivului sistem. Rigidității sistemelor de activitate îi corespunde complementar rigiditatea personalității, ale cărei semnificații disfuncționale sunt de acelaşi ordin. Şi aici are loc o deplasare a atenției de la realizarea funcțiilor la realizarea cerințelor valorico-normative. Un individ care s-ar comporta absolut normal ar fi uneori neintegrat. Dimpotrivă, personalitățile care se orientează nu numai după exigențele valorico-normative, dar şi după cerințele reale ale situațiilor în care acționează sunt cei integrați, care sunt utili sistemelor la care participă, realizând, prin aceasta, şi reuşita personală.

Desigur că în situațiile de transformare a organizării sistemelor activităților social-umane problema personalității normale-anormale, a integrării, se pune în termeni oarecum diferiți. Între personalitatea deviantă pur şi simplu de la normele sistemului şi personalitatea care caută să transforme organizarea sistemului, fiind deci, în raport cu exigențele valorico-normative ale acestuia tot deviantă, anormală, există diferențe esențiale.

Din aceste considerente rezultă că individul în perspectiva integrării sale trebuie să învețe nu numai comportamentele normale, dar si comportamentele anormale, deviante, dar cerute de o situație sau alta. Este foarte semnificativ cazul învățării unor practici sociale deviante: de exemplu cum să te comporți într-o colectivitate în care se dă bacşiş, chiar dacă acest lucru nu este acceptat numai la nivelul sistemului valorico-normativ al societății, ci şi la nivelul sistemelor sale practice de comportare, care uneori nu sunt atât de compatibile cu exigențele normative.

Eşecul moralistului devine explicabil tocmai în acest context. Modelul omului liber care îşi domină şi controlează toate tendințele empirice comportându-se numai normal este un model ideal, nu numai practic inexistent, dar şi disfuncțional, atât din punctul de vedere al sistemelor de activitate la care participă, cât şi din punct de vedere al activităților sale personale. Acest om, aşa cum a demonstrat clar Freud într-un caz limită, nu este un om pur, liber, ci un om cu impulsurile blocate, frustrate, derivate şi sublimate, pândit mereu de revolta lor, expus la tot felul de manifestări patologice, măcinat într-o luptă interioară. Ascetul este un om frustrat într-o manieră specială – un autofrustrat. Aceasta nu înseamnă ca el nu va suporta toate procesele declanşate de orice frustrare.

REZOLVAREA DIVERGENȚELOR DINTRE CERINȚELE FUNCȚIONALE LA NIVELUL FORMAL AL SISTEMELOR VALORICO-NORMATIVE

Diferența dintre starea normală şi starea reală a unui sistem se fundează, după cum s-a văzut, pe un fapt elementar: imposibilitatea reală la un moment dat de a se constitui un mod de organizare care să satisfacă integral toate cerințele funcționale care intersectează spațial sau de constituire. Fiecare activitate tinde să promoveze la nivelul sistemului său valorico-normativ, într-o manieră prioritară, cerințele sale funcționale finale. La nivelul sistemelor valorico-normative particulare, divergența dintre cerințele funcționale finale şi cele laterale tinde să fie rezolvată prin acordarea de prioritate celor finale. Ceea ce apare însa pentru o anumită activitate ca cerință funcțională laterală, este pentru o alta, finală, în timp ce cerința sa funcțională finală apare pentru ce-a de-a doua ca laterală. De aceea, în sistemul valorico-ormativ al celei de-a doua activități, prioritatea tinde să se inverseze

complet. Încercarea de elaborare a unui sistem valorico-normativ general, al întregii societăți, care să stabilească prorități unice, unanim acceptate, este dificilă, realizându-se nu în toate cazurile. Adesea prioritățile generale sunt doar parțial accepate. De aceea, nici nu există în fapt un sistem general în care să fi fost armonizate toate aceste cerințe contradictorii, ci există doar tendința mereu neîmplinită a realizării sale, complementară cu tendința, fiecărei activități de a promova propriul sistem valorico-normativ. Integrarea valorico-normativă a diferitelor sfere ale vieții sociale este mereu incompletă, realitatea plasându-se la nivelul unui anumit echilibru între integrare şi divergență, între unificare şi autonomie.

Este interesant de analizat modalitățile prin care se încearcă la nivelul formal al sistemului valorico-normativ global să se absoarbă divergențele sistemelor valorico-normative particulare.

Prima modalitate de rezolvare a unei asemenea contradicții este nerecunoaşterea formală a existenței uneia dintre cerințele funcționale în cauză, nerecunoscându-se odată cu aceasta nici valoarea şi normalitatea activității organizate în jurul ei. Nerecunoaşterea valorico-normativă a unei necesități împreună cu comportamentele declanşate de ea la nivelul sistemului valorico-normativ general nu anulează, de obicei, recunoaşterea lor valorico-normativă la nivelul sistemelor particulare (la nivelul individului sau al grupului a cărui necesitate este). Se constituie prin însăşi aceasta un nivel informal, el însuşi nerecunoscut formal. Contradicția continuă să existe, dar nu mai este plasată la acelaşi nivel, ci între două niveluri diferite, care se neagă parțial reciproc. Unele necesități şi comportamente pot fi acceptate la anumite niveluri informale, nemaifiind însă acceptate la nivelul formal – adulterul, bacşişul etc., pot fi acceptate valoric la nivelul unor indivizi, sau chiar la nivelul informal al unor grupuri mai largi, în unele cazuri, nu însă şi la nivelul formal al acestora.

A doua modalitate de absorbție a contradicției la nivel formal este aceea de a stabili priorități, preferențialități. Problema priorității este însă o problemă complicată. Nu întotdeauna divergențele dintre cerințele funcționale pot fi soluționate prioritar pe baza unor rațiuni unanim acceptate. Fiecare sistem de activitate tinde să-şi impună finalitățile sale cu prioritate celorlalte sisteme. Prioritatea este adesea rezultatul nu al unui acord unanim, ci al unei impuneri a punctului de vedere al unui sistem, celuilalt sistem. Este ceea ce se denumeşte uneori drept “dominație instituțională” [21-375]. O activitate poate să impună altei activități finalitățile sale ca prioritare, dar aceasta poate să nu le accepte, sau să le accepte numai formal, declarativ, dar nu în practică, sau numai temporar, aşteptând prima ocazie pentru a le pune în discuție. Un individ poate, în principiu, sau doar declarativ, să accepte prioritatea intereselor generale, dar practic poate să nu o facă cel mai adesea. Se poate declara că aşa ar fi bine, ideal, normal, *însă*… şi după acest “însă” se adaugă inversarea priorității la nivelul situației reale, cu ajutorul celor mai diferite motive: de obicei printr-o derogare condiționată – invocarea condițiilor specifice, fie slăbiciunea personală, fie exemplul celorlalți etc. De exemplu, sistemul valorico-normativ religios se poate impune, într-o anumită societate, ca predominant, prioritar, în raport cu alte sisteme. Un anumit timp, celelalte activități pot accepta formal prioritatea dictată, căutând în practică să o eludeze şi aşteptând momentul prielnic pentru a o contesta şi formal, în principiu. Sau, într-o situație critică pentru o colectivitate, activitatea de apărare a ei subordonează un anumit timp toate celelalte activități, subordonare acceptată numai atâta timp cât pericolul continuă să existe efectiv.

Sunt însă cazuri în care între cele două cerințe funcționale nu se pot stabili priorități la nivelul formal al sistemului valorico-normativ global. Ambele cerințe prezintă importanță mare, neputând fi subordonate una alteia, sau, sunt susținute de grupuri şi clase sociale diferite, suficient de puternice pentru a nu putea să se realizeze o prioritate

forțată. Este cazul, în general, al *dilemelor morale*, în care alternativele sunt în mod egal datorii a căror nerealizare nu poate fi acceptată, fără a crea vinovăție. Dilema Cidului, sau dilemma lui Oreste. În cazul celei dintâi contradicția apare în cadrul unei situații particulare, speciale, deci ca un caz excepțional. În cazul celei de-a doua, ea apare a fi mai generală, ca o contradicție dintre două sisteme valorico-normative, reprezentând două moduri diferite de organizare socială (matriarhatul şi patriarhatul), fiecare excluzându-l pe celălalt. Aici, contradicția nu este în cadrul aceluiaşi sistem valorico-normativ, ci ea este doar în cadrul personalității aceluiaşi individ, rupt între două presiuni contrare. Este o dilemă a individului, care se rezolvă printr-o opțiune pentru un sistem sau altul. Este cazul tuturor sistemelor valorice concurente, specifice societăților bazate pe clase antagonice sau perioadelor de trecere de la o organizare la alta.

Dacă însă dilema este în cadrul aceluiaşi sistem valorico-normativ, atunci se poate recurge la următoarea strategie: sunt menținute ambele exigențe, nerecunoscându-se formal însă relația divergentă dintre ele. Fiecare cerință presează asupra comportamentului pentru realizarea sa. Oricum ar acționa, individul va fi deviant, vinovat. Vor exista deci puncte în care sistemul formal valorico-normativ prezintă discontinuități, rămase nedefinite. Dacă ar trebui să fie definite, ele ar trebui să fie acoperite cu recunoaşterea contradicției. Nefiind exprimată la nivel formal, contradicția este împinsă la nivelul conştiinței individului care urmează a acționa. Aşa apar dilemele tragice în care este pus individul în cazul conflictului dintre valori, datorii. Salvarea sistemului se face prin sacrificarea individului, care ispăşeşte în acest fel imperfecțiunile sistemelor organizaționale la care participă, lipsa lor de integrare [36-XXI]. Fiecare cerință este salvată, adică nu se renunță formal la ea, transferându-se individului vina devierii, a nerealizării.

La individul participant, conştiința sa normativă nu va fi niciodată echivalentă integral cu sistemul valorico-normativ social global. Un motiv a fost analizat mai înainte: ea va trebui să promoveze, în mai mică sau mai mare măsură, şi finalitățile sale individuale, sacrificate sistematic de sistemul valorico-normativ global. Individul ocupând o poziție particulară în sistemul social, având o istorie personală specifică, conştiința sa normativă va fi inegal dezvoltată, cu accente specifice pe unele valori şi norme şi cu goluri în ceea ce priveşte altele. Contradicțiile dintre diferitele cerințe ale sistemelor valorico-normative sunt în parte evitate şi prin faptul că ele apar între poziții diferite, deci, ca contradicții între diferite persoane, între puncte de vedere, funcții, organisme, instituții, izvorate din limitele de integrare a sistemelor valorico-normative particulare într-un sistem unitar. Contradicțiile valorice care împiedică integrarea apar adesea ca contradicții între diferitele segmente ale colectivității.

Este cunoscut faptul că, mai ales în societățile primitive, unde respectarea sistemelor valorico-normative era o exigență deosebit de puternică, sunt prevăzute modalități de ispăşire simbolică a vinei provenite din acțiunea în situații contradictorii valoric. Această ispăşire simbolică era suportabilă pentru individ, salvând totodata contradicțiile sistemului. Teoreticienii au căutat mereu să fixeze priorități, reguli, etc. pentru a salva coerența formală a sistemelor valorico-normative. Dar astfel de încercări eşuau sistematic în discuții şcolastice, fără consecințe practice, în măsura în care contradicțiile nu puteau fi, în realitate, rezorbite. Sunt cunoscute foarte desele încercări de acest gen mai ales la nivelul sistemelor teoretice religioase. Neformalizarea unor puncte de intersecție nu reprezintă simple goluri în cunoaştere, dificultăți de formulare, ci expresia unor contradicții reale, fiind ea însăşi funcțională pentru activitatea normativă.

În ceea ce priveşte realizarea acestor cerințe contradictorii, fiind imposibilă finalizarea lor simultană, este mai convenabilă (funcțională, chiar) lăsarea opțiunii în voia mecanismelor spontane de reglare, mai fine decât un sistem complicat de priorități. O

asemenea reglare spontană a cantității de realizări şi de nerealizări a unei cerințe sau a alteia se efectuează în raport cu acțiunea diferiților factori situaționali.

În cazul unor cerințe valorice contradictorii susținute de grupuri puternice diferite, fiecare grup îşi va promova cerințele sale, subliniind sau nu formal incompatibilitatea acestora, putând însă fi practice *tolerant* față de realizarea cerințelor contrare. Aici contradicția este parțial rezorbită prin *izolare*.

În cazul relațiilor dintre sexe există o situație interesantă, în special pentru procesul de trensformare a modurilor de organizare, în care diferitele sisteme valorico-normative se întrepătrund, se completează şi se neagă reciproc. La nivelul moralei tradiționale din societățile europene, relațiile sexuale ale femeilor înainte de căsătorie erau strict interzise, fiind premise numai în cadrul căsătoriei. Ceva mai târziu, dar multă vreme paralel cu acest sistem de cerințe, a început să se constituie un alt sistem de valori, în centrul căruia nu stătea căsătoria, ci dragostea. Aici, comportamentul celor două sexe tinde să fie într-o oarecare privință considerat egal: justificate sunt numai relațiile bazate pe dragoste, de ambele părți, indiferent dacă ele au sau nu loc în cadrul familiei. Şi aici apare însă o puternică influență a moralei tradiționale. Imaginea femeii partenere tinde să fie aceea a fetei pure, în timp ce bărbatul nu este legat de puritate în nici un fel pentru a fi prototipul ideal. În cadrul acestui sistem valoric, pentru fată a ceda bărbatului pe care îl iubeşte, prin numai acest fapt, este o exigență valorică, iar aşteptarea până la căsătorie sau condiționarea de căsătorie tinde să apară ca nevalorică.

Este evident că cele două sisteme valorico-normative, tinzând în ele spre o coerență cât mai mare, sunt reciproc parțial contradictorii. Ele însă coexistă în aceeaşi societate, în conştiința aceloraşi oameni. Comportamentul real este adesea un compromis între ele. Sistemul valorico-normativ tradițional, deşi perimat la nivelul evoluției generale a societății, mai este încă întărit de o serie de condiții reale (modalitatea de creştere a copiilor fiind poate cea mai importantă bază a sa). Contradicția dintre cele două sisteme valorico-normative este atenuată la nivel formal prin acordarea de prioritate a cerințelor lor în mod diferit la diferitele niveluri la care se manifestă. La nivelul unei conştiinte valorico-normative ideale (vezi manifestările artistice) sistemul fundat pe dragoste are prioritate absolută. La nivelul conştiintei morale practice, prioritatea revine adesea celuilalt. Aşa se explică faptul că deşi în viața practică exigențele sistemului tradițional sunt încă destul de puternice, la nivelul manifestărilor superioare valorico-normative, el a încetat să mai fie recunoscut. Acest decalaj nu se explică însă printr-o rămânere în urmă a conştiinței morale practice, ci este condiționat de o serie de situații reale care îl impun.

Sistemul valorico-normativ social nu va arăta deci, din cauza discontinuităților sale, ca un sistem unitar, coerent. El va fi înterupt de puncte nedefinite, prezentând chiar tendințe contradictorii. Sistemul valorico-normativ social nu va reuşi la un moment dat să prezinte o ierarhie valorică unidimensională, ci se va prezenta mai degrabă ca un sistem cu o pluralitate de centre valorice, corespunzând pluralității de sisteme valorico-normative particulare componente, manifestând o insistentă tendință de integrare şi ajustare reciprocă, dar mereu parțială, nedesăvârşită, în care prioritățile şi preferințele încearcă mereu să se impună, fiind mereu contestate, puse în discuție, ignorate sau nerespectate. El prezintă deci tabloul dinamic al unei pluralități de tendințe, de centre valorice, aflat într-un echilibru dinamic de forțe, de tendințe, de valori. În această privință, C. Levi-Strauss considera că “ chiar într-o societate teoretică care s-ar imagina fără relație cu nici o alta şi fără dependență de trecutul său propriu, diferitele sisteme de simboluri al căror ansamblu constituie cultura sau civilizația ar rămâne ireductibile între ele… rezultă că nici o societate nu este niciodată integrată şi complet simbolică” [36-XIX].

DEGRADAREA FUNCȚIONALĂ A SISTEMULUI UNEI ACTIVITĂȚI

Dacă în condițiile unei eficiențe maxime (optime) există un anumit grad de degradare normativă, scăderea eficienței activității ne pune în prezența unui fenomen de degradare funcțională. După cum am văzut, între degradarea normativă şi cea funcțională exista un raport complex, nu neapărat direct proporțional. Dacă unui grad anumit de degradare normativă îi corespunde o eficiență maximă, continuarea degradării normative, prin cantitatea suplimentară de procese perturbatoare (anormale) implicate, produce implicit o degradare funcțională. Şi, paradoxal, o intensificare a reacției normative în raport cu starea optim funcțională, generând tensiuni, noi perturbări, produce de asemenea o degradare funcțională.

De fapt, după cum decurge dintr-o analiză anterioară, sistemul valorico-normativ al unei activități nu promovează la un moment dat în mod exclusiv funcțiile finale ale sistemului, ci le "ponderează" cu luarea în considerație, parțial, şi a unor cerințe laterale, reprezentând deci, un anumit compromis cu ele. Acest lucru înseamnă în fapt acceptarea unui mod de organizare mai putin eficient, în raport cu funcțiile finale, dar mai puțin frustrant totodată pentru cerințele funcționale laterale. Chiar sistemul valorico-normativ al activității nu promovează organizarea cea mai eficace, maximă posibilă, ci una "optimă", judecată dintr-un punct de vedere mai general. Datorită dominației unui sistem asupra altuia, chiar formal eficiența acestuia din urma poate fi foarte scăzută, sub nivelul eficienței satisfăcătoare minime. Deci, chiar în ipoteza limită a realizării unui sistem normal, în acest caz avem de-a face cu o degradare funcțională în raport cu cerințele funcționale şi cu posibilul comportamental-instrumental existent.

Cauza generală a degradării funcționale, cât şi a celei normative rezidă în existența unor puternice necesități laterale divergente care provoacă perturbari serioase în funcționarea respectivei activități, fie prin impunerea unor condiții valorico-normative severe care scad eficiența, fie prin declanşarea nemiijlocită a numeroase procese anormale, deviante. Degradarea poate merge până la descompunerea completă a sistemului, sau se poate opri la un nivel la care presiunea laterală să fie echilibrată de presiunea finală, stabilindu-se un echilibru spontan, dictat de condițiile reale.

Degradarea normativă şi funcțională poate indica inadecvarea organizării sistemului la noile condiții ale activității, impunându-se înlocuirea ei printr-un proces de transformare. Sau în condițiile în care o asemenea transformare nu e posibilă, starea de degradare normativă şi funcțională va fi *cronică*, întinzându-se pe perioade lungi.

O cauză importantă a degradării normative şi funcționale a unui sistem este slabirea, din anumite cauze specifice, a eficienței activității normative. O asemenea slăbire generală a mecanismelor controlului normativ apare în perioadele de trecere de la o organizare la alta. În aceste perioade, pentru ca să se transforme normalitatea însăşi, se produce o scădere generală a mecanismelor sociale şi psihologice ale controlului normativ. În plus, vechiul sistem, devenit inadecvat, se realizează tot mai puțin, iar noul sistem nu a fost încă elaborat, consolidat. Este cazul trecerilor de la o orânduire la alta, sau al trecerilor unor mase de oameni de la un mod de viață la un alt mod de viață (îmburghezirea, trecerea de la sat la oraş etc.). Alt caz constă în dispariția unor condiții care făceau posibil un control eficient: scăderea posibilităților de control al tinerilor de către maturi în societatea modernă (posibilități de transport rapid la mare distanțe,

vizibilitatea scăzută a marilor oraşe etc.). Slăbind controlul normativ, raportul de forţe stabilit între presiunea spre deviere şi presiunea spre normalitate se modifică. Presiunile antinormale, nemaiîntâlnind presiuni normative suficient de puternice, avansează rapid. În asemenea cazuri, degradarea are loc în avalanşe. Starea de normalitate relativă are o tendinţă de perpetuare a ei. Un număr suficient de redus de devieri da încredere în necesitatea normei. Depăşindu-se o anumită limită, cantitatea de deviaţie determină o scădere a prestigiului normei. Contează foarte mult în asemenea cazuri conştiinţa reacţiei normative, a sancţiunii, a gravităţii sale, aprecierea observabilităţii comportamentului. Individul nu poate aprecia decât aproximativ observabilitatea comportamentului, cât şi valoarea obiectivă şi subiectivă a sancţiunilor potenţiale. Intervin aici o serie de mecanisme ale activităţii normative care declanşează previziunea individului către o apreciere mărită a observabilităţii şi a gravităţii sancţiunii. Experienţa devierii şi deci şi a observabilităţii acesteia şi a sancţiunii care derivă din ea determină o percepere mai realistă şi deci mai scăzută. Prin administrarea de sancţiuni se produce o uzură a acestora, apar modalităţi de apărare etc. Toate acestea sunt de natură la rândul lor să scadă şi mai mult eficacitatea mecanismelor de control normativ.

Creşterea numărului de devieri determină pe de altă parte o creştere a tentaţiei, o creştere a frustrării relative. Devierea contaminează, se transmite în cascadă, dacă nu se iau măsuri de limitare a efectelor ei. În plan subiectiv, degradarea apare ca demoralizare, adică ca subminare a credinţei în necesitatea normei şi a respectării ei.

Există două tipuri de degradări normative care produc la rândul lor degradări funcţionale: în primul rând, degradarea unor sisteme care şi-au pierdut suportul lor funcţional, eu devenit inadecvate, nemaifiind susţinute decât de inerţia conştiintei normative a indivizilor şi de mecanismele normative ale sistemului. Aceasta este o degradare ireversibilă. Celălalt tip de degradare se datorează nu dispariţiei necesităţii respectivului sistem normativ, ci apariţei unor puternice tendinţe contrare. Acest tip de degradare, foarte frecvent, este interesant de analizat mai pe larg. El nu este definitiv, ireversibil şi nici nu distruge norma ca atare. Norma este produsul unei reflexii pe totalitatea condiţiilor acţiunii, stabilind pentru o anumită activitate condiţii optime de desfăşurare. Experienţa nemijlocită a semnificaţiilor funcţionale ale normelor stă la baza valorizarii lor. În ciuda încălcărilor frecvente, a nerealizării, a demoralizării, valorile şi normele se menţin în conştiinţa oamenilor, tocmai ca rezultat nu al perceperii realizării lor, sau al eficienţei controlului normativ, ci şi al semnificaţiilor lor funcţionale. Experienţa cotidiană le indică mereu ca valori, ca de dorit, ca ideale, deci. Numai modificarea condiţiilor obiective poate schimba semnificaţiile funcţionale ale diferitelor tipuri de comportament, modificând prin aceasta şi experienţa lor valorico-normativă. Dacă luăm de exemplu activitatea ştiinţifică sau activitatea artsitică, se poate observa cu uşurinţă faptul că excluderea unor considerente care nu sunt intrinseci respectivelor activităţi este o cerinţă funcţională a unei înalte eficienţe şi deci şi o normă. Ea nu a fost formulată de un individ şi preluată de către ceilalţi, ci reflexia asupra aceleiaşi experienţe îi duce pe indivizi aproape independent la concluzii valorice şi normative similare. Dacă pentru eficienţa activităţilor această normă reprezintă una dintre condiţiile esenţiale, ea nu reprezintă însă întreaga necesitate socială. Ştiinţa şi arta, mai ales în anumite momente, sunt nemijlocit condiţionate, presate de cerinţele altor activităţi. În aceste împrejurări, ele îşi pierd independenţa lor relativă, fiind perturbate puternic de intervenţia altor cerinţe extraştiinţifice, extraartistice. De exemplu, în cadrul lor se dezvoltă relaţii umane care îşi impun cerinţele lor. Omul de ştiinţă ştie că dacă renunţă la blocarea infiltrării unor considerente extraştiinţifice eficienţa activităţii sale ştiintifice va scădea. Dar ştie totodata ca în calitatea sa de persoană, şi deci şi de om de ştiinţă, dacă nu ar răspunde şi la o serie de cerinţe de acest gen, va avea de întâmpinat obstacole de alt gen.

În acest caz general, chiar prin nerealizare, norma nu dispare ca normă. Ea poate fi considerată, după împrejurări, ca mai necesară, sau mai puțin necesară, putând să nu fie de loc realizată comportamental. Perturbarea exterioară scade doar realizarea normei, dar nu valoarea ei. Încălcată, ea rămâne mereu ca un ideal de atins, ca un "ar fi bine", "ar trebui", fundată pe experiența nemijlocită a semnificațiilor sale funcționale. Aşa se explică existența, în cazuri limită de degradare normativă, simultană, complementară a unui sistem real anormal şi a unei conştiinte normale ideale.

Unul dintre factorii care contracarează degradarea normativă, ridicând nivelul normalității sistemului, este fixarea normei ca tradiție, obicei, la nivelul respectivei colectivități. Tradițiile, moravurile, obiceiurile unei colectivități sunt în general echivalente cu ceea ce în plan individual sunt deprinderi, înclinații etc. Ele reprezintă gradul în care un anumit mod de comportare, un anumit sistem valorico-normativ, a fost asimilat ca mod de comportare propriu, obişnuit, curent, aşteptat şi cerut, al respectivei colectivități. K. Lewin a analizat pe larg forța pe care o normă o capată în măsura în care este asimilată de grup [33]. Degradarea normativă se manifestă şi prin dispariția caracterului de obicei, deprindere, al normei.

Atunci când se analizează sistemul concret al unei activități, trebuie luată în considerație şi această "atmosferă", deprindere colectivă, tradiție a colectivității în ceea ce priveşte respectiva activitate. Într-o oarecare măsură, această dimensiune este o variabilă independentă. Ne vom aştepta, de exemplu, ca în perioadele de început ale organizării unei activități, forța normelor să fie mai mică, deoarece nu au fost încă asimilate ca deprinderi colective. Considerarea sistemului real, cu istoria, tradițiile şi accidentele sale este deosebit de importantă pentru analiza degradării normative şi funcționale. Să luăm ca exemplu sistemul unei activități ştiințifice la un moment dat, într-o țară. El are istoria sa, în care se găsesc urmele unor fenomene mai mult sau mai puțin întâmplătoare: personalități puternice, perturbări exterioare etc. Apariția unui cercetător înzestrat cu capacități deosebite atât ştiințifice cât şi organizatorice poate determina, dacă nu există factori perturbatori importanți, apariția unei tradiții, a unor deprinderi solide, influențând dezvoltarea ulterioara a sistemului. Fiecare individ, prin acțiunea sa, îşi aduce o contribuție la crearea unui climat, a unei tradiții. Acest climat poate dispare, sub influența unor factori perturbatori, fiind redescoperit şi reintrodus o dată cu dispariția respectivilor factori perturbatori. Tradiția are deci un rol important, dar nu determinant. Adesea în istoria sistemului apar discontinuități, lungi hiatusuri, realuarea activității fiind facilitată de existența unei tradiții.

VII. METODE DE DIMINUARE A CONSECINȚELOR DISFUNCȚIONALE ALE ACTIVITĂȚII NORMATIVE

Viața socială a creat variate tipuri de mecanisme cu funcția de a diminua sau chiar de a elimina consecințele disfuncționale ale activității normative. În acest capitol vor fi prezentate câteva dintre cele mai importante. Trebuie spus şi în acest caz că utilizarea unui sau a altui tip de astfel de mecanisme este în funcție de o mulțime de factori, între care, în primul rând, de tipul de structură a societății globale (orânduire). Unele dintre tupurile descrise aici funcționează numai în anumite orânduiri sociale, în timp ce în alte orânduiri (în socialism, de exemplu), ele vin în contradicție cu principiile fundamentale ale acestora, fiind astfel excluse. Alte mecanisme, fiind posibile numai în cazul unor spații funcționale cu un grad ridicat de convergență sunt specifice socialismului (mecanismele participative, de exemplu). Deasemenea, unele mecanisme de diminuare a consecințelor disfuncționale sunt specifice numai anumitor sisteme particulare de activitate social-umană, neputând funcționa în altele. De exemplu, sistemele de educație (profesor-elev, părinte-copil etc.) folosesc o serie de mecanisme specifice. În fine, în spațiile funcționale caracterizate printr-un grad înalt de divergență funcțională, în care deci activitatea normativă are consecințe disfuncționale accentuate, este probabil să se recurgă, din acest motiv, la o gamă mai largă de asemenea mecanisme.

MANIPULAREA FRUSTRĂRII

În primul rând se încearcă a se acționa asupra frustrării însăşi şi deci asupra proceselor de frustrare. O asemenea acțiune asupra frustrării poate avea două consecințe care se conjugă: a) între anumite limite se poate micşora gradul de divergență al spațiului funcțional, prin micşorarea presiunii necesităților divergente şi prin micşorarea volumului de procese disfuncționale generate de frustrarea acestora şi b) diminuarea consecințelor funcționale secundare produse de însăşi activitatea normativă. Să trecem în revistă câteva dintre aceste procedee.

După cum s-a văzut, conştientizarea unei cerințe funcționale este de natură a spori presiunea sa şi totodată şi procesele rezultate din frustrarea ei. Împiedicarea conştientizării unei cerințe funcționale va fi deci de natură a micşora şi perturbările rezultate de pe urma frustrării. Importantă este de asemenea şi valoarea care i se atribuie respectivei necesități. Ne putem aştepta ca o necesitate conştientizată să producă o cantitate mai mare de procese de frustrare decât dacă ar fi neconştientizată. Dacă de asemenea ea este considerată ca importantă, valorizată şi normată pozitiv, va produce o cantitate mai mare de procese de frustrare, decât dacă este considerată ca neimportantă, nevalorică. De aceea, prin conştientizarea necesităților, prin atitudinea valorică şi normativă pe care sistemul o ia față de ele, se poate manipula între anumite limite

cantitatea de procese de frustrare produse.

Conştientizarea şi atitudinea valorică faţă de cerinţele funcţionale este deci în funcţie de o serie de factori structurali. Un sistem va fi interesat să împiedice conştientizarea şi să acorde mică importanţă cerinţelor funcţionale laterale pe care le frustrează. Dimpotrivă, purtătorii acestora vor tinde să le conştientizeze şi să le sublinieze valoarea. Este ilustrativ aici cazul sistemului capitalist analizat de Marx. Pentru lupta sa, proletariatul trebuie să-şi conştientizeze interesele sale de clasă (cerinţele sale funcţionale), în timp ce burghezia va acţiona în sensul mascării, al neconştientizării acestora. Un fenomen de acelaşi gen se petrece şi în cazul cunoaşterii la nivelul conştiintei sistemului a cauzelor comportamentului deviant. Există aici tendinţa de a ignora, sau de a prezenta parţial şi denaturat sursele comportamentelor deviante. Recunoaşterea cerinţelor funcţionale laterale care le-au generat ar echivala cu recunoaşterea implicit şi a necesităţii lor, şi deci recunoaşterea faptului că ele nu pot fi rezolvate prin simpla negare normativă. Recunoaşterea lor ca necesităţi le-ar întări, scăzând în aceeaşi măsură eficienţa activităţii normative de eliminare a lor.

Merton a pus în evidenţă un fenomen interesant pentru variaţia efectelor frustrării. Atât satisfacerea cât şi frustrarea unei necesităţi, pentru că sunt influenţate de conştientizare, vor avea un marcat caracter relaţional. Pe lângă frustrarea absolută, trebuie să luam în consideraţie şi *frustrarea relativă*, provenită din raportarea la un anumit caracter referenţial. Cazul care i-a sugerat lui Merton acest fenomen este următorul: Războiul a adus pentru cei concentraţi o serie de frustrări. Dacă ele sunt acceptate ca inevitabile, ca necesare, deci cu resemnare, efectele lor sunt simţitor reduse. Prin referinţă la alte grupuri asemănătoare, însă, frustrarea poate creşte sau poate scădea. Astfel, din cercetările la care Merton se referă rezultă faptul că raportarea soldaţilor americani căsătoriţi aflaţi pe frontul din Europa în timpul celui de-al doilea război mondial la ei care, având aceeaşi situaţie familială, nu erau mobilizaţi, sau mobilizaţi dar rămaşi în America, era de natură a spori frustrarea - o frustrare relativă. Raportarea celor mobilizaţi, dar rămaşi în America, la cei din Europa era, invers, de natură a le micşora frustrarea.

În general, fenomenul de frustrare relativă este deosebit de important în determinarea comportamentului normal şi anormal. Acceptarea frustrării este contracarată de conştiinţa că alţii, în aproximativ aceeaşi situatie, nu sunt frustraţi. De exemplu, într-o colectivitate în care se impun restricţii normative pentru satisfacerea unei anumite necesităţi. De îndată ce unii indivizi ai colectivităţii încep să-şi satisfacă respectiva necesitate fără a mai ţine seama de restricţii, prin raportare la ei, ceilalţi care respectă restricţii resimt mai puternic ca înainte frustrarea. Apare o frustrare relativă. “Dacă alţii fac, eu de ce să nu fac? Eu de ce să renunt dacă alţii nu renunţă?”. Această frustrare relativă întăreşte tendinţele antinormale, putând duce la o mărire semnificativă a nerespectării restricţiilor.

Pentru a împiedica apariţia frustrării relative, declanşată în toate cazurile de satisfacerea deviantă a unor necesităţi, se recurge la o serie de tehnici, fundate, în general, pe diferite tipuri de clasificare, bazate pe inegalitate socială între oameni. Pentru a diminua procesele de frustrare relativă generate de însăşi această inegalitate, tind să recurgă la impunerea strictă de clase şi categorii sociale. Sistemul castelor este tipic din acest punct de vedere. În virtutea diferenţierilor sociale formale dintre oameni, se blochează raportarea individului dintr-o clasă sau categorie, la indivizii din alte clase, categorii sociale. În acest mod se încearcă frânarea formării frustrării relative. Ţăranul, de exemplu, “nu trebuie” să se compare cu boierul. Dimpotriva, în momentele revoluţionare, dat fiind nemulţumirea crescândă şi deci şi dorinţa de acţiune transformatoare, ideologiile revoluţionare atacă tocmai bazele unor asemenea diferenţieri, care nu au justificare, iar lipsa lor de justificare crează frustrarea relativă.

O altă strategie se bazează pe distingerea clară a mijloacelor şi a situaţiilor legale, normale de satisfacere a unei necesităţi, de mijloacele şi situaţiile nelegale, nenormale. Sau: includerea celor care îşi satisfac deviant necesităţile într-un statut social-moral inferior, astfel încât situaţia acestora să nu apară de dorit – prostituată, hoţ, derbedeu, nedemn, linguşitor etc. Pentru aceasta apare tendinţa de a fi prezentată într-un mod deformat personalitatea deviantului, prin îngroşarea şi atribuirea de trăsături negative, pentru a anula influenţa sa potenţială. Aceste strategii, evident, pot anula doar frustrarea relativă, dar nu şi pe cea absolută.

Să analizăm un caz. Când anumite necesităţi nu pot fi integral satisfacute, se procedează la o satisfacere selectivă a lor, în funcţie de anumiţi parametrii, adică se stabilesc o serie de priorităţi, o ordine a urgenţelor, bazată, pe cât posibil, pe criterii acceptabile de către toţi. Faptul că, în acest caz, unii îşi satisfac necesităţile nu mai creează o frustrare relativă la cei care nu şi le satisfac. Dacă însă unii, fără a avea dreptul, îşi satisfac necesităţile după alte criterii decât cele formal acceptate, atunci apare o frustrare relativă puternică. Sistemul de norme se discreditează, apare demoralizarea. Indivizii caută tot mai multe mijloace anormale, care par a fi mai eficace decât cele normale. Chiar pentru cei care nu au dreptul formal de satisfacere, apariţia de satisfaceri nelegale este de natură a distruge bariera renuţării care contracarează frustrarea relativă, împingându-i şi pe ei spre căutarea de mijloace ilegale. Aceste structuri creează tipuri specifice de personalitate: personalitatea care nu mai ţine seama de regulă – "o fi, dar alţii…eu de ce nu… ce nu se poate… aşa merge în lumea asta…"

O altă modalitate de reducere a proceselor de frustrare este crearea *toleranţei la frustrare*, adică capacitatea de a suporta relativ uşor frustrările, fără reacţii violente, dezorganizatoare. Este un principiu de educaţie: "să se înveţe cu greul… să înveţe să renunţe… să ştie că nu orice zboară se mănâncă". Se vorbeşte adesea de un optim de frustrare necesar formării personalităţii.

Educarea voinţei are ca una dintre componentele sale şi această toleranţă la frustrare. Individul uman, datorită complexităţii vieţii sale, trebuie mereu să înfrunte o"lipsă" sau alta, să stabilească priorităţi, să facă opţiuni. Cu alte cuvinte să accepte, să-şi autoimpună o serie de frustrări. Reacţia mare la situaţia de frustrare paralizează acţiunea, dezorganizează personalitatea, este deci, ea însăşi extrem de disfuncţională. Copilul răsfăţat se caracterizează în primul rând printr-o asemenea intoleranţă disfuncţională la cele mai mici frustrări.

Psihologia contemporană a demonstrat un lucru pe care practica social-umană îl "ştia" de mult: o frustrare venită din exterior este mult mai greu de suportat decât o frustrare autoimpusă, sau liber acceptată. De aceea, una dintre metodele cele mai eficace de reducere a proceselor de frustrare se referă la organizarea situaţiei de aşa manieră, încât cei care suportă frustrarea să o accepte de bunăvoie, până la transformarea ei în autofrustrare. Aceste situaţii pot fi de trei tipuri generale: 1) situaţii dificile pentru colectivitate, pericol, în primul rând, care pentru a li se face faţă, cer o concentrare a eforturilor în direcţia soluţionării dificultăţilor, restrângându-se în consecinţă eforturile orientate în direcţiile care par laterale în raport cu aceasta. Deşi în aceste împrejurări frustrările pot fi maxime (perioadele de război, de revoluţie), ele sunt uşor suportate, având efecte de frustrare minime. După cum subliniază L.Coser, contradirecţia unei colectivităţi cu o alta are drept consecinţă creşterea coeziunii sale interne. Inventarea unor duşmani interni sau externi este o metodă des folosită de minorităţile dictatoriale reacţionare pentru a crea artificial coeziunea şi pentru a face mai uşor suportabile frustrările modului de organizare impus [19-cap. V]. Fascismul este un exemplu clar în această privinţă. 2) Situaţiile în care colectivităţile sunt antrenate într-un efort pozitiv, constructiv, de mari dimensiuni, şi de interes general au ca rezultat acelaşi efect:

concentrarea eforturilor în jurul finalității comune, însoțită de o renunțare relativ uşoară la satisfacerea celorlalte necesități. Sunt perioade de entuziasm, în care, în ciuda unor frustrări maxime, tocmai datorită suportării lor foarte uşoare, oamenii sunt mai satisfăcuți, mai fericiți, chiar. 3) Situații în care se creează compensații pentru frustrările produse, adică sancțiuni pozitive, satisfacerea altor necesități. Simon şi March observau că dacă se folosesc sancțiuni pozitive pentru încurajarea participării, comportamentele concurente sunt mai puțin atractive [38-68].

Se poate considera ca o importantă teză a teoriei organizării următoarea afirmație: cu cât un anumit mod de comportare este însuşit, interiorizat de către indivizii participanți, adică pus ca proprie finalitate, cu atât realizarea sa va fi mai eficace, mai puțin costisitoare pentru colectivitate cât şi pentru individ, cu atât consecințele de frustrare produse secundar vor fi mai scăzute. Invers, cu cât comportamentele normate vor apărea mai exterioare, vor fi impuse mai mult prin constrângere, fiind, deci, mai puțin voluntar acceptate, cu atât eficiența comportamentului va fi mai scăzută, costul mai ridicat. Aceasta se justifică în primul rând prin faptul ca procesele de frustrare, determinate de unul şi acelaşi comportament normat, vor fi în cazul acceptării acesteia mult mai reduse decât procesele de frustrare declanşate prin constrângere exterioară. De aceea, orice sistem încearcă să interiorizeze valorile şi normele sale în unitățile participante. Mai mult, chiar individul, pentru a evita tensiunile şi frustrările create de impunerea constrângătoare, este înclinat să-şi însuşească finalitățile generale. La limita, aşa se explică fenomenul paradoxal descoperit de psihologia socială potrivit căruia un regim sever şi coercitiv determină ca unii indivizi să tindă să-şi interiorizeze normele impuse. Aceasta este o reacție psihică patologică, explicabilă prin tendința de autoapărare a eului: constrângerea exterioară crează tensiuni psihologice puternice. Neputându-se ieşi din această situație, consecințele ei disfuncționale pot fi diminuate, pe o cale patologică, printr-o micşorare a caracterului ei de exterioritate. Interiorizarea valoriilor şi cerințelor este prin ea însăşi de natură a micşora consecințele lor disfuncționale. În acest fel devine explicabil cum subiectul supus presiunii poate, în anumite condiții, să perceapă situația sa ca fiind normală, firească. În alt caz, este ceea ce Marx înțelegea printr-o "conştiință de sclav".

TOLERANȚA LA DEVIERE

Dacă, pe de o parte, sistemul caracterizat printr-un spațiu funcțional cu un grad suficient de înalt de divergență caută să micşoreze prin diferite tehnici efectele disfuncționale ale frustrării, pe de altă parte, el trebuie să accepte şi o cantitate oarecare de comportamente deviante. Pentru a elimina efectele negative ale acestora, e necesar să dezvolte, de asemenea, o oarecare toleranță la deviere [21]. Se pune deci problema modului în care activitatea normativă va suporta mai uşor cantitatea de comportamente deviante inevitabile, funcțională în raport cu desfăşurarea activității, dar disfuncțională pentru ea.

Una dintre modalitățile cele mai eficace de a realiza toleranța la deviere este înlocuirea normelor minimale sancționate negativ cu norme maximale, performanțiale, sancționate pozitiv. Este sancționată puternic pozitiv realizarea, în timp ce față de nerealizare, sau de realizare sub minim, se declanşează o reacție mult mai slabă. În acest mod, fără a se renunța la normă şi nici la întărirea ei, în condițiile unei mase suficient de

mari de devieri inevitabile, sunt evitate tensiunile şi disfuncţiile legate de reacţia normativă.

În multe cazuri, toleranţa la deviere apare ca o toleranţă (permisivitate) faţă de satisfacerea necesităţilor individuale [38-66]. Sunt tolerate anumite devieri, care nu depăşesc însă o anumită limită. Se zice adesea că : ” să facă, dar cu măsură… înţeleg că… dar e prea de tot… întrece măsura… exagerează, profită, abuzează… etc.”

Una dintre cele mai frecvente modalităţi de toleranţă la deviere este dezlegarea de la respectarea normei. Sunt situaţii speciale în care comportamentul normal nu mai este posibil, sau este dificil, costisitor, disfuncţional chiar. În acest caz, sunt prevăzute adesea excepţii, “dezlegări”, ocoliri, încălcări mascate etc.

Pentru a evita consecinţele negative ale reacţiei normative faţă de deviere, se recurge uneori la restricţii în ceea ce priveşte înregistrarea, aprecierea şi sancţionarea comportamentului din anumite poziţii ale sistemului: “copilul să nu-şi judece părintele”, “ elevul să nu judece pe profesor”. După cum, sunt împrejurări în care comportamentul unor persoane care trebuie să aibă prestigiu social este judecat şi sancţionat, adesea, în cadrul unor instanţe speciale, nu public.

Atitudinea faţă de deviaţie va tinde să fie mai înţelegătoare, mai nuanţată şi diferenţiată în funcţie de specificul situaţiei, de influenţe, de educaţie, de conformaţie biopsihologică etc. Aceste atitudini diferenţiate pot să nu apară la nivelul conştiinţei normative formale, fiind adesea în contradicţie cu exigenţele acesteia, ci la nivelul conştiinţei practice, care înregistrează, apreciază şi sancţionează.

Scăderea vizibilităţii comportamentului deviant este nu numai o reacţie de apărare a devianţilor împotriva controlului normativ, ci şi o modalitate a sistemului de a realiza o toleranţă mai mare la deviaţie. La baza activităţii normative, cunoaşterea comportamentelor este un moment esenţial. Acţionarea asupra cunoaşterii comportamentului, crearea anumitor restricţii, sau scăderea vizibilităţii constituie un mijloc eficace de realizare a toleranţei la deviere.

Există cazuri în care înregistrarea unui comportament deviant la nivelul conştiinţei sistemului, prin reacţia sancţionatoare pe care ar declanşa-o, ar pune în pericol chiar existenţa sistemului, sau ar aduce perturbări mult mai grave decât ignorarea, neînregistrarea sa. Se creează de aceea pentru aceste cazuri un sistem de restricţii în ceea ce priveşte vizibilitatea şi comunicarea. Un sociolog american analizând, de exemplu, modalităţile de realizare a conflictului dintre adulti şi adolescenţi, a depistat existenţa unui sistem aproape oficial acceptat de ascundere, în anumite situaţii, a comportamentului adolescentului de privirea adultului (în cazul, de exemplu, al diferitelor modalităţi de distracţie) [55-498].

Dacă comunicarea asupra comportamentului deviant poate circula destul de liber la nivelul celor neinteresaţi în sancţionarea acestuia, la nivelul circuitelor informale, atunci când ea pătrunde în circuitele care duc la cel interesat în acţiune (for normative), circulaţia se blochează adesea brusc, este supusă unor severe restricţii. Cu privire la un caz particular de acest gen, se spune: “ce ştie satul, nu ştie bărbatul”, “bărbatul este ultimul care află” etc. Blocarea acestei transmiteri este un mod de manifestare a toleranţei la deviere. Pe această linie, Merton considera că funcţionarea normală a vieţii sociale impune ea însăşi un anumit grad de opacitate. Fiecare structură socială se caracterizează printr-un grad optim de opacitate [40-273]. Aceasta face ca să existe chiar o serie de norme, mai mult sau mai puţin acceptate la nivelul sistemului valorico-normativ general, care să limiteze vizibilitatea şi sanctiuni pentru cei care le încalcă. În condiţii de acest fel epitete ca “pârâtor”, “turnător”, “indiscret” etc., încărcate cu o valoare negativă, sunt atribuite celor care încalcă aceste restricţii. Individul impune colectivităţii restricţii de vizibilitate a comportamentelor sale, cerând să-i fie respectată “intimitatea” sa [40-272].

O analiză excelentă a unui asemenea mecanism de creare a opacității în jurul comportamentului deviant este făcută de Moravia într-o schiță intitulată semnificativ *Cenzura*. Tarcisio își găsește soția în brațele prietenului. Când s-a sculat a doua zi, “avu senzația că dormise nu numai acea noapte, ci toți cei doi ani de căsnicie, și că tocmai visase că era însurat și că trăise fericit alături de femeia pe care o iubea. Se întrebă cărui fapt se datora senzația că visează. Ajunse la concluzia ca îi venea din conștiință că suferă și totodata că nu simte nici o durere. O durere care nu doare.” Viața sa reală nu era de fapt decât un univers construit de el pe baza unei realități, așa cum o percepuse el. Această viață a sa – căsnicia fericită – amenință să se dovedească a fi doar un vis, o simplă iluzie, datorită unui singur fapt, care putea să demonstreze că viața sa era construită pe o altă realitate decât cea pe care o presupune el. Dar faptul, incontestabil în sine, cuprindea o serie de nedeterminări: Era o simpla întâmplare sau mai mult? Acest fapt era de natură să distrugă viața pe care o traise și pe care voia să continue să o trăiască. De aici reacția de apărare care încearcă să cenzureze faptul, să-l treacă în uitare, sperând ca prin aceasta să-l elmine și din realitatea semnificativă. Se constituie o atitudine indiferentă față de acest fapt, paradoxală pentru semnificația sa potențială. Numai prin înregistrarea sa la nivelul conștiinței el face parte din realitatea semnificativă pentru organizarea întregii sale vieți. Soția îi dă o mână de ajutor: se comportă ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Prin cenzurare, uitare, împingere la periferia conștiinței a acestui fapt, universul său trăit își reface legăturile organice cu realitatea. “Durerea aceea care nu durea, băgă el de seamă, persista. Și se temea, mai presus de orice, să nu devină dureroasă de-a binelea, deci insuportabilă. Așa s-ar fi întâmplat cu siguranță dacă ar fi cerut vreo explicație. Mai întâi, ar fi aflat dimensiunile reale ale trădării care, deocamdată, pe cât știa el, se limita la un sărut. Apoi ea, ca să se apere, sau ca să se dezvinovățească, i-ar fi reproșat cine știe ce păcate. Iar el ar fi trebuit să o combată, acuzând-o la rândul său. Și așa ar fi ieșit la iveală o mulțime de fapte care în realitate nu existau, de vreme ce ei nu vorbiseră niciodată despre ele”.

În asemenea cazuri, tactica aceasta este frecventă: comportări “ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic”, negația totală în ciuda evidenței, explicații care să modifice structural semnificația faptului, crearea unei neclarități accentuate, inducerea îndoelii etc. Complementar, la partener, apare tendința de a crede, de a accepta explicațiile, de a se îndoi, în ciuda evidenței, de a uita, și deci, în consecință, de a nu reacționa valoric și normativ așa cum faptul o impune. *Credulitatea* apare ca un reflex de apărare. O eroină a lui Tennessee (*Un tramvai numit dorință*), bănuind că soțul se culcase cu sora ei, spune: dacă aș ști că așa s-a întâmplat, nu aș mai putea trăi cu el. La care, o vecină o sfătuiește: nu trebuie să te gândești la aceasta, trebuie să privești înainte și să trăiești.

Din această perspectivă, se pot formula câteva caracteristici esențiale ale vizibilității în cadrul sistemului unei activități. Volumul de procese deviante, perturbatoare, în general, care apare la un moment dat într-un sistem se supune unor reguli de vizibilitate nu numai de natură cognitive, ci și funcțională. Colectivitatea poate lua act oficial, la nivelul mecanismelor sale formale de control normativ, de decalajul dintre cerințele normative și comportamentul real. Declarațiile, aprecierile oficiale, publice în legătură cu acest decalaj nu au însă numai un sens constatativ, ci, recepționate de indivizi, de grupurile sociale, ele se transformă în forțe active care pot întări sau slăbi normele. Merton definește *problema socială*, după cum am văzut, ca decalajul dintre cerințele sistemului normativ și comportamentul real, devenit conștient. De ce avea nevoie Merton să introducă în definirea problemei sociale o asemenea variabilă, conștientizarea? Un decalaj existent obiectiv, dar neperceput, nu poate fi pentru o colectivitate o problemă. Problema, prin însăși definiția sa, este o asemenea definire a situației, încât să decurgă necesitatea soluționării, rezolvării. Deci, prin însăși formularea

unei situații ca problemă se angajează într-o activtate de soluționare. Conştientizarea decalajului dintre norme şi comportamentul real sau constatarea simplei prezențe a unor procese perturbatoare, este în fapt formularea unei activități (normative) de eliminare a lor. Când nu există mijloacele, posibilitățile rezolvării problemei, deci a eliminării decalajului apărut, perceperea, conştientizarea, "publicarea" lui, într-un cuvânt formularea ca problemă este de natură a crea tensiuni, demoralizare, frustrări relative, subliniind neputința sistemului de a rezolva situația. Este deci disfuncțională.

Evitarea unor asemenea consecințe disfuncționale provenite din punerea prematură a unor probleme la nivel formal, a determinat constituirea unor mecanisme de reglare funcțională care sa blocheze perceperea decalajului dintre norme şi comportament, sau cel puțin, perceperea sa în forma unei probleme de rezolvat.

Simpla constatare formală a unui volum suficient de mare de devieri va fi de natură a diminua semnificativ puterea normei însăşi. O constatare ca aceasta: "90% din membrii colectivității nu respectă norma x", va avea următoarele consecințe: a) cei care respectă norma, în urma unui proces de frustrare relativă, devin tentați să nu o mai realizeze, b) constatarea devierii neurmată de reacția normativă este de natură a evidenția limita de sancționare a sistemului – sunt foarte multe devieri, sistemul este informat în privința lor dar nu poate sau nu vrea sa intreprindă nimic. Deci, amenințarea sancțiunii slăbeşte dacă ea se dovedeşte a fi ineficientă sau inexistentă, chiar; c) simpla constatare echivalează într-un sens cu o oficializare. Nerecunoscută, se poate păstra ideea că devierea este în principiu dezaprobată de sistem, că acesta, sesizat, va interveni promt, într-un cuvânt, se menține speranța în eficacitatea reclamației, a sesizarii, în succesul intervenției normative. Pe de altă parte, cunoaşterea spontan constituită în sistem nu poate aprecia volumul devierilor, decât cu o oarecare aproximație. Se poate crede de aceea că devierile întâlnite sunt excepții, iar nu fenomene de masă.

În condițiile în care sistemele sociale bazate pe exploatare nu pot lua însă măsuri eficiente împotriva proceselor perturbatoare pentru a se evita consecințele negative, disfuncționale ale constituirii unei cunoaşteri adecvate, va apărea tendința de a se limita formarea unor cunoştințe prea clare despre proporția de procese perturbatoare, deci, de creare a unui climat de neconştientizare la nivelul formalului. Se constituie o situație specifică: toată lumea ştie informal, neoficial, formal, oficial, însă, nu se ştie, nu se recunoaşte, chiar adesea negându-se. Înregistrarea formală ar duce automat la necesitatea luării de măsuri. De aceea, organismele în cauză preferă să nu înregistreze. Pe această bază se poate explica fenomenul *ignoranței pluralistice*, formulat de G. Allport. Acesta a constat fenomenul curios, la prima vedere, ca în cadrul unui sistem nu există adesea o percepție realistă, adecvată a amplorii devierilor de la normă. Se poate depista chiar o tendință de a se considera la un moment dat un volum mai mic de devieri decât cel real.

Acest fenomen apărut la nivelul percepției nu este un defect de cunoaştere pur şi simplu, ci este rezultatul unor mecanisme de apărare împotriva efectelor disfuncționale pe care perceperea corectă a comportamentului deviant le are. La aceasta trebuie adaugată, firesc, şi opacitatea creată ca reacție de apărare a devianților înşişi. Katz şi Kahn consideră că fenomenul ignoranței pluralistice este favorizat în organizațiile în care canalele de comunicații sunt controlate rigid de forurile superioare. Aceasta poate face ca norme aproape nerealizate, fictive, să poată fi menținute şi considerate chiar ca realizându-se [29-54].

Aşa se explică, de asemenea, de ce prezentarea unor date asupra volumului de perturbări este folosită în special în momentele în care se preconizează o reacție normativă sau una de transformare, pentru a o impune şi justifica.

Nepublicarea, neconştientizarea formală a volumului de deviații are însă şi consecințe disfuncționale importante. Adevarata dimensiune a proceselor perturbatoare

este ignorată, datorită tendinței de percepere diminuată a sa. Procesele perturbatoare nu dispar însă prin ignorare, ci se acumulează. Folosind ignorarea dificultăților pentru a se apăra de consecințele negatice ale conştientizării acestora, sistemul merge pe minima rezistență. Dimpotrivă, acceptarea conştientizării şi a publicității dificultăților obligă la angajarea pe calea unei atitudini active față de ele, căutându-se soluționarea lor mai dificilă, dar mai eficientă, evitându-se situațiile de criză determinate de izbucnirea dificultăților acumulate. Cu cât un sistem este mai rigid, mai puțin dispus la schimbări, sau cel puțin la o atitudine activă, față de dificultăți, cu atât el va tinde să îngrădească mai mult circulația informațiilor, va exprima mai puțin la nivelul formal dificultățile. Şi invers, cu cât un sistem este înclinat către soluționarea activă a problemelor sale, cu atât el va fi mai puțin restrictiv față de informația care circulă prin rețelele sale, la toate nivelurile. Gradul în care un sistem permite libera formulare şi circulație a informațiilor despre dificultățile de întâmpinat, gradul în care le înregistrează la nivelul mecanismelor sale formale, este un indice esențial al mobilității sistemului şi deci al posibilităților sale de a face față dificultăților.

Împiedicarea informației de a deveni publică, nerecunoaşterea formală a proceselor perturbatoare, creează o stare de spirit caracteristică, *duplicitară*: sistemul de cerințe valorico-normativ este diferit de comportarea reală. Declarațiile formale apar ca diferite, în grade variabile, de realitatea pe care vor s-o caracterizeze. În fine, conştiinta formală a sistemului este diferită, până la opoziție, de conştiința sa informală. Această stare de spirit nu este favorabilă desfăşurării tendințelor spre dezvoltare şi transformare.

Pe lângă normele şi valorile susținute formal, instituționalizate şi propagte ca atare, există adesea o serie de alte norme şi valori (*practici*) suficient de răspândite şi de puternice, care însă nu pot fi susținute în mod formal, nu pot fi acceptate ca principii, chiar dacă prin întinderea lor pot fi chiar generale. Ele sunt de obicei opuse unor principii generale acceptate în mod necesar ca condiții ideale ale acțiunii. Acceptate formal, aceste practici, care au funcția lor socială determinată, pot căpăta o forță pe care nu o au totuşi în starea lor de practici nerecunoscute formal. Simpla lor recunoaştere ar avea deci numeroase consecințe disfuncționale. Deşi adesea contradictorii, cerințele valorico-normative formale şi cele informale coexistă în cadrul aceleiaşi colectivități. Morala generală, de exemplu, stimulează valoarea şi norma înaltă a “încrederii în oameni”. Pe de altă parte, la nivelul experienței practice de viață, se ştie că această înaltă exigență morală nu este adesea eficace în condițiile în care există oameni care se pot folosi în scopuri nevalorice şi anormale de încredere acordată. De aceea, în unele condiții, ca normă practică, imposibil de recunosct şi consacarat formal, datorită consecințelor sale disfuncționale, atât la nivelul relațiilor interpersonale (înăsprirea lor, creşterea tensiunilor), cât şi la nivelul conştiinței morale (demoralizare, slăbirea şi a altor principii şi valori, fundate pe valoarea încrederii în oameni), este recunoscută contrară: să nu ai prea multă încredere în oameni, să fii circumspect, prudent.

Starea de duplicitate descrisă mai sus este funcțională pentru sistemele care se află în următoarea situație: cerințele normative sunt puternic contracarate şi nu există interesul sau posibilitatea de a se normaliza situația. De aceea, formal nu se admite încălcarea, practic însă ea este acceptată, neluându-se măsuri împotriva ei. Pentru aceasta însă, se îngrădeşte recunoaşterea formală a devierilor sau, uneori, se minimalizează volumul şi importanța lor, insinuându-se caracterul lor întâmplător, trecător, sau, chiar inevitabil. Dacă volumul devierilor creşte, norma însăşi începe să fie “uitată”, se evită tot mai mult formularea şi afirmarea sa, pentru ca simpla sa prezență în conştiință ar evoca devierea, anormalitatea, generând deci demoralizare. În anumite condiții favorabile, când devine posibilă sau necesară o reacție normativă puternică, norma este reluată, reafirmată. Dacă însă respectiva normă este suficient de importantă pentru a nu putea fi “uitată”, ea se

formulează mereu oficial, este cerută în principiu, se condamnă formal nerealizarea sa, însă, totodată, este blocată reacția normativă practică, este împiedicată exprimarea publică a situației reale a nerealizării sale, a cauzelor acestei stări, a ineficienței activității normative în legătură cu impunerea ei.

Împotriva demoralizării produse de volumul mare de comportamente deviante, pentru eliminarea cărora nu se pot întreprinde acțiuni suficient de eficiente, cel mai puternic antidot este stimularea unei atitudini activiste, centrată pe obiectivul rezolvării dificultăților, al învingerilor obstacolelor. O asemenea atitudine, bazată pe mobilizarea conştiinței şi a voinței, este aproape imună la înregistrarea devierilor. Dimpotrivă, conştiința devierilor poate declanşa o şi mai puternică tendință de luptă împotriva lor. Este mecanismul esențial, caracteristic creştinismului. Acesta se axează pe efortul continuu, neîntrerupt spre normalitate, iar nu pe starea de normalitate realizată la un moment dat.

O altă metodă de a salva norma în condițiile unei deviații masive constă în accentuarea normei ca atare, a necesității sale. Se sancționează mai mult decât atitudinea formală, teoretică față de normă, decât realizarea sa comportamentală. Se creează prin aceasta o stare cronică de duplicitate: la nivelul declarativ, toata lumea acceptă norma, dar nimeni, sau aproape nimeni, nu o realizează. În aceste cazuri, nu comportamentul, ci opinia începe tot mai mult să fie normată şi sancționată. Conştiința, opinia, concepția, are o importanță deosebită pentru constituirea comportamentului. Ea este în bună măsură responsabilă de acceptarea valorilor şi normelor, de puterea lor, de realizarea lor comportamentală. De aceea opinia contrară unei valori-norme poate fi mai importantă prin consecințele sale decât comportamentul conform sau neconform. Ea atinge direct, în însuşi limbajul său, valoarea şi norma: motivația interioară, convingerea justificarea, acceptarea etc. Normele sunt deci apărate nu numai de influențele negative ale opiniilor care le atacă fundamentul lor cognitiv.

Suspendarea sancțiunii este o altă formă de a evita o serie de consecințe negative ale activității normative, şi anume a perturbărilor produse de aplicarea sancțiunlor. Comportarea deviantă este sancționată, dar sancțiunea nu este aplicată, recurgându-se la modalități speciale: grațiere, suspendarea pedepsei sau reducerea ei, în sistemul juridc, iertarea, în sistemul sancțiunilor informale. Caracteristici sunt următoarele elemente: a) sesizarea devierii şi eventual recunoaşterea ei de către cel care a înfăptuit-o, b) recunoaşterea necesității sancționării, c) darea în principiul a sancțiunii, însotită de suspendarea ei. Chiar dacă sancțiunea nu este aplicată în mod efectiv, efectul este în mare măsură acelaşi – restabilirea ordinii inițiale, reîntărirea forței normei, scăzută prin deviere.

Toleranța la deviere (la comportamentul deviant novator, evident) este funcțională mai ales în perioadele de transformare strusturală a sistemelor social-umane. Atunci când organizarea existentă devine tot mai inadecvată, tendințele novatoare, noile comportamente cerute de situație apar ca deviante în raport cu sistemul de valori şi norme existent şi întipărit în mecanismele psihice şi sociale ale colectivității. În acestă situație, toleranța față de noile tendințe este funcțională, dând posibilitatea transformării, cristalizării de noi moduri de organizare şi deci de noi sisteme valorico-normative. Toleranța la deviere este în măsura în care se referă la comportamentul deviant novator, un indice important pentru capacitatea grupului de a dezvolta o atitudine creatoare, transformatoare [40].

VIII. METODA TRANSFORMĂRII

CONȚINUTUL METODEI TRANSFORMĂRII

În afară de metoda normativă, sistemele mai dispun de încă o metodă de eliminare a proceselor perturbatoare, şi anume de metoda transformării. Specific acestei metode este faptul că nu foloseşte blocarea proceselor perturbatoare induse de cerințele funcționale laterale divergente, ci, într-un fel sau altul, sunt eliminate înseşi aceste cerințe funcționale în calitatea lor de surse ale perturbărilor. Există două posibilități de eliminare a lor:

1) Cerințele funcționale laterale divergente pot fi desființate ca atare. După cum s-a văzut, cerința funcțională (necesitatea) este întotdeauna produsul unui sistem anumit. Modificarea organizări sistemului implică nemijlocit şi modificarea cerințelor sale funcționale. Un sistem poate fi reorganizat, în aşa fel încât să fie eliminată o anumită cerință funcțională perturbatoare pentru un alt sistem. Necesitățile de adaptare în situația participanților la o activitate, caracterizați printr-un anumit grad de incapacitate, cu toate perturbările generate de aici, sunt eliminate printr-o mai bună selecție şi orientare a participanților, prin modificarea organizării activităților de formare a indivizilor (învățământ, în primul rând). Este cazul de asemenea, al tuturor necesităților de compensație. Satisfacerea necesităților frustrate elimină nevoia compensării lor. Nevoia de alcool, de droguri poate fi în mod eficace eliminată prin transformarea modului de viață al indivizilor, în aşa fel încât să fie eliminate nevoile de asemenea compensări. Dezvoltarea medicinii este de natură a preveni şi trata o serie de dezechilibre psihofiziologice, generatoare de procese perturbatoare în diferitele sisteme de activitate la care indivizii participă. În acest sens, Fourastie considera că “tehnica a redus şi va duce *dezechilibrele* ființei umane; prin îngrijiri materiale se pot diminua nevoile de compensație, erotice, alcoolice, adesea dominatoare şi brutale, care erau altadată reprimate prin constrângere morală; intra în modalitatea prevenției şi a terapeuticii ceea ce omul tradițional consideră ca fiind răul moral şi, în consecință, lupta spirituală, ascetismul, păcatul, penitența…” nu mai sunt necesare [22-92].
2) Dacă însă este vorba de necesități laterale divergente care, cel puțin la un moment dat, nu pot fi eliminate, există posbilitatea, aşa cum s-a demonstrat în primul capitol, de a se transforma raportul de divergență dintre ea şi necesitatea finală a sistemului, într-un raport de convergență sau de paraleitate, în virtutea proprietății echifinalității. Dacă la nivelul unui mod de organizare, cele două cerințe funcționale stau într-o relație de divergență, perturbându-se reciproc, se poate formula un alt mod de

organizare, echivalent funcțional, la nivelul căruia relația dintre ele să nu mai fie de divergență. Prin această trasformare de ordin organizațional, cerința funcțională laterală nu este eliminată ca atare, ci eliminată doar în calitatea ei de sursă a perturbărilor. Există şi aici două posibilități: a) Se substituie modalitățile de satisfacere a acestor necesități laterale, care erau disfuncționale în raport cu necesitățile finale ale sistemului, prin unele funcționale sau neutre. Dacă, de exemplu, în procesul de producție apar o serie de procese perturbatoare provenite din cerințele unor necesități psiho-fiziologice ale participanților, se pot opera transformări fie prin crearea de modalități de satisfacere a lor care să nu mai fie disfunctionale, sau să fie în mult mai mică măsură disfuncționale pentru procesul de producție, fie, dacă este posibil, prin mutarea satisfacerii lor din intervalul de timp destinat muncii, în intervalul de timp liber. b) Se poate recurge, dacă este posibil şi mai convenabil, şi la substituirea modalităților de organizare a satisfacerii cerințelor funcționale finale ale sistemului, în aşa fel încât ele să nu mai fie divergente în raport cu cele laterale. Eliminarea surselor de oboseală, de tensiune psihică, de monotonie, crearea unor condiții de lucru igienice, plăcute şi stimulatoare, formarea unor relații umane în cadrul ierarhiei instituționale etc. sunt astfel de transformări organizaționale orientate spre satisfacerea unor cerințe funcționale personale, către evitarea frustrărilor şi tensiunilor.

Aceste metode de rezolvare a problemelor organizaționale sunt, după cum uşor se poate observa, nu de natură normativă, ci au loc prin intermediul transformarilor organizaționale la nivelul activităților social-umane. Nu voi analiza aici mecanismele particulare ale acestei metode, ci doar semnificațiile sale generale în raport cu metoda normativă.

LIMITELE UTILIZĂRII METODEI TRANSFORMĂRII. ALEGEREA METODELOR

De obicei se porneşte de la un postulat fundamental, mai mult sau mai puțin explicit formulat, şi anume: în principiu, orice mod de organizare a unei activități este perfectibil, transformabil, raționalizabil în mod indefinit. În legătură cu acest postulat este însă necesar să se pună explicit câteva probleme: În ce constă transformarea organizațională? Ce înseamnă starea limită de sistem perfect organizat, optim organizat? Este posibilă la un moment dat o perfecționare indefinită a sistemelor organizaționale? Care sunt condițiile în care se desfăşoară activitatea de transformare, posibilitățile şi limitele ei?

După cum s-a văzut, transformarea organizațională a sistemelor de activitate se poate realiza, în acest caz, prin substituții funcționale convenabile. În principiu, prin asemenea substituții funcționale, se poate transforma orice relație de divergență între două cerințe funcționale, într-o relație de convergență sau cel puțin de paralelitate. Această afirmație presupune însă un posibil comportamental-instrumental indefinit, în care se poate imagina orice soluție organizațională. În afara unor limite de ordin principal (cerințe funcționale care în principiu sunt divergente, transformarea lor în acest caz trebuind să aibă ca obiect cerințele funcționale înseşi) posibilul comportamental-instrumental în care

se operează este limitat în mod temporal. La un moment dat, oamenii dețin anumite instrumente, energii, cunoştințe, care pot fi în principiu dezvoltate nelimitat, dar care sunt limitate în fiecare moment.

Teoria organizării trebuie să detecteze tocmai aceste posibilități, limitate la un moment dat, şi la nivelul lor să încerce construirea unor soluții, organizaționale mai eficiente. De aceea, la un moment dat, nu orice transformare este posibilă: fie pentru că lipsesc instrumentele materiale şi sociale adecvate, fie pentru că lipsesc energiile, materialele în cantitatea necesară, adică transformarea ar fi prea costistitoare, ar cere sacrificii prea mari pentru colectivitate. Fără o apreciere cât mai riguroasă a posibilităților de transformare, exigența transformării devine un vis utopic, care nu ține seama de realitate, fiind deci irealizabilă. Nu în orice condiții este posibilă o transformare convenabilă. Adesea ea presupune un şir de alte transformări, imposibil de realizat, adică presupune modificări într-un lanț întreg de activități social-umane, care riscă să fie fără capăt. Dacă nu sunt specificate posibilitațile reale de transformare, exigența transformării devine ea însăşi o cerință valorico-normativă, cel puțin parțial irealizabilă, cu toate consecințele negative ale unei asemenea normări.

O problemă importantă care se pune în acest moment este aceea a factorilor care determină un anumit sistem să aleagă pentru rezolvarea problemelor sale organizaționale metoda normativă sau metoda transformării. În literatura existentă de teorie a organizării este larg răspândită ideea că, în virtutea unei inerții a lor, sistemele sunt tentate în primul moment să folosească metode de tip normativ, mai greu ajungând la hotărârea de a recurge la transformări interne. O asemenea inerție interioară este mai mult un fapt constatabil empiric, impus de experiența organizațională de zi cu zi, decât o explicație. Este necesar deci să evidențiem care sunt condițiile în care apare o asemenea tendință inerțială care este explicația inerției însăşi.

În primul rând, fiecare sistem are dispozitive de control normativ, a caror funcție este menținerea şi apărarea organizării împotriva fluctuațiilor şi perturbărilor continue venite din mediul exterior şi interior. Metoda normativă este deci metoda naturală, spontană, folosită în permanență pentru eliminarea perturbărilor curente. Deci, în fața unor perturbări, prima reacție şi cea spontană, totodată, a sistemelor este de ordin normativ [29-88]. Transformarea sistemului trebuie ea însăşi să învingă forțele de autoapărare ale sistemului, normative în primul rând. Pe această linie, G. Allport considera că tendința spontană oricărei organizații este de a rezolva orice problema prin instituționalizare [29-88], deci prin elaborarea de noi norme şi prin impunerea lor. Instituțiile, spune el, încearcă la început să vindece defectele lor instituționale prin noi acte de instituționalizare. Angajarea pe această linie a normativizării (instituționalizări) succesive duce la o multiplicare rapidă a normelor, la o mărire a volumului activității normative în sistem, creând noi dificultăți, deci necesitatea unor noi normări, şi aşa mai departe, riscându-se să se intre într-un ciclu indefinit, în care dificultățile sporesc în loc să se micşoreze. Această tendință de rezolvare normativă a problemelor organizaționale este în fapt ceea ce curent se numeşte tendința de birocratizare. Este un fapt constat empiric că organizațiile care întâmpină dificultăți, care au de înfruntat un volum crescut de probleme organizaționale, au o tendință puternică de birocratizare, dacă nu recurg la transformări organizaționale. Este de asemenea empiric demonstrat faptul că această tendință de birocratizare este puțin eficientă pentru rezolvarea problemelor organizaționale, ducând la o acumulare şi chiar la o sporire a dificultăților.

După cum am încercat să demonstrez în această lucrare, cu ajutorul metodei normative, în principiu, un sistem poate elimina din circuitele sale orice proces perturbator. Este însă o metodă cu o eficacitate limitată şi destul de costisitoare. Dacă în principiu se poate lupta împotriva oricărui proces perturbator, nu înseamnă totodata că se şi poate căştiga această luptă. Iar costul său, prin declanşarea altor procese perturbatoare

secundare, este destul de ridicat. Activitatea normativă poate totuşi, între anumite limite, să restrângă amploarea proceselor perturbatoare, pe unele putându-le complet elimina, pe altele doar parţial, şi, în fine, pe altele de loc. Ea este deosebit de eficace în cazul eliminării perturbărilor mici, producând de asemenea şi procese perturbatoare secundare reduse. Cu cât intensitatea perturbărilor creşte, cu atât eficienţa sa este mai redusă.

Ceea ce este specific pentru metoda normativă, lucru pe care o face să fie metoda spre care sistemele tind în primul moment, este faptul că ea asigură conservarea structurilor activităţii, menţinerea modurilor de organizare. În aceasta stă marele avantaj al metodei, cât şi marele ei dezavantaj, limita sa principală. Ea poate face faţă numai problemelor rezolvabile în limitele organizărilor existente. Conservând un anumit tip de organizare, ea conservă însă şi limitele acestuia.

Metoda normativă este, în ea însăşi, cea mai puţin costisitoare pentru sistem, necerând eforturi suplimentare nici de inventivitate, nici materiale şi sociale. Mecanismele sale sunt deja existente în sistem, trebuind doar să fie puse în mişcare. Nu este nevoie, în general, de crearea unor noi dispozitive de acţiune.

Mai există încă un aspect care trebuie luat în consideraţie. Orice transformare reprezintă o primejdie pentru însăşi satisfacerea cerinţelor finale în jurul cărora sistemul se organizează. Renunţarea la vechea organizare consolidată deja prezintă primejdia neputinţei de a se mai instaura o alta, activitatea putându-se deci dezorganiza sub presiunea puternică a perturbărilor. Acest pericol este invers proporţional cu nivelul atins de cunoaştere. Cunoaşterea poate înlătura primejdia provenită din activitatea transformatoare greşită, poate indica suficient de precis condiţiile în care este sau nu recomandabilă şi posibilă transformarea. Cu cât nivelul cunoaşterii este mai scăzut, cu atât tendinţa de a rezolva problemele organizaţionale prin metode normative, iar nu prin transformare, este mai funcţională din acest punct de vedere, întrucât micşorează pericolul deorganizării sistemului. Dezvoltarea cunoaşterii dă o siguranţă sporită acţiunilor, mărind probabilitatea ca sistemul să aleagă mijloacele cele mai eficiente şi mai sigure pentru transformare. Cunoaşterea nu măreşte numai probabilitatea reuşitei, ci, mai mult, formulează soluţii organizaţionale mai bune, oferă criterii de selecţionare sigură între diferitele soluţii posibile.

Dacă la un nivel scăzut de cunoaştere sistemele tind spontan către folosirea metodelor de tip normativ, creşterea cunoştinţelor incluse în activitate face tot mai posibilă recurgerea la soluţii transformaţionale. Neexistând o cunoaştere suficient de exact a posibilitaţilor de organizare şi a semnificaţiilor lor, chiar când obiectiv există posibilitatea unor transformări organizaţionale mai eficiente, se tinde tot către metodele normative mai simple dar mai puţin eficiente. De aici şi utilitatea deosebită a ştiinţei organizării social-umane. Ea îşi aduce contribuţia la găsirea unor soluţii eficiente, de regulă transformaţionale, mai dificil de formulat la nivelul conştiinţei spontane, la evitarea unor soluţii care deşi mai uşor de găsit sunt mai ineficiente, sau chiar cu rezultate finale negative. De multe ori în mod spontan se recurge la căutarea unor soluţii de tip transformaţional doar în momentul în care soluţiile de tip normativ s-au dovedit a fi ineficiente, deci după însemnate pierderi de energii umane şi naturale, după declanşarea a importante tensiuni, evitabile dacă s-ar fi încercat de la început găsirea unor soluţii mai eficiente. Cunoaşterea are o însemnătate esenţiala în determinarea momentului optim de adoptare a unui tip sau a altuia de soluţie.

Alegerea metodelor de soluţionare a problemelor organizaţionale, şi o dată cu acestea şi posibilitatea perfecţionării organizării la un moment dat, nu este condiţionată numai de nivelul atins de cunoaştere, ci, în primul rând, de posibilităţile existente de a acţiona, de posibilul comportamental-instrumental existent şi de posibilităţile existente de a-l rezolva. Cunoaşterea poate să formuleze soluţii organizaţionale numai în limitele acestui posibil. Deci, se poate spune că alegerea metodelor va fi în funcţie, în primul rând

de: a) mijloacele material-instituţionale existente şi b) posibilităţile de creare a unor noi instrumente materiale sau sociale, care depind la rândul lor de doi factori: 1) posibilităţile material-instituţionale de creare lor: instrumente, energii, instituţii, mijloace economice, forţe umane etc. şi 2) nivelul atins de cunoaştere în această privinţă. Posibilităţile abstracte de transformare trebuie amendate cu considerarea costului respectivei transformări, adică cu considerarea cantităţii de mijloace materiale, energetice şi economice care urmează a fi investite, dacă colectivitatea le posedă sau dacă este dispusă să le acorde.

Postulatul perfecţionabilităţii indefinite a unui sistem oarecare, pentru a fi valabil, trebuie completat cu considerarea limitelor temporare şi istorice, situaţionale, posibilităţile şi imposibilităţile concrete ale activităţii de transformare. Acest lucru trebuie să ne ferească de viziunea excesiv de optimistă născută pe fundalul vastelor posibilităţi pe care teoria ştiinţifică a organizării le-a adus în special în domeniul activităţii productive. Cunoaşterea ajută doar la formularea unor soluţii mai bune decâat cele formulate la nivelul unei cunoaşteri spontane, dar nu poate depăşi limitele posibilului obiectiv existent la un moment dat.

Faptul că un sistem recurge la folosirea metodelor normative nu poate fi deci considerat întotdeauna ca indice al unei tendinţe inerţiale sau al unui defect de cunoaştere, ci poate să constituie, în condiţiile date, singura metodă posibilă, sau cea mai eficientă. Acest lucru se întâmplă când nu există mijloace eficiente ale activităţii de transformare, sau când ele nu sunt, pur şi simplu, la dispoziţia respectivului sistem.

În anumite condiţii, un sistem organizaţional poate să fie sistemul cel mai bun dintre toate sistemele posibile în respectivele condiţii concrete. Aceasta nu înseamnă însă că el este şi un sistem perfect, adică: a) are o eficienţă satisfacatoare şi b) nu conţine procese perturbatoare, cu alte cuvinte, este, constituit într-un spaţiu funcţional complet convergent. Mai mult, prin transformarea organizării unui sistem, nu se obţine decât o îmbunătăţire a performanţelor sale, dar nu se realizează de regulă un sistem perfect. De aceea, o dată constituit, cel mai bun sistem organizaţional posibil la un moment dat (optim, deci) va trebui să recurgă şi el la metode de tip normativ pentru a elimina, parţial, evident, perturbările pe care nu l-a putut elimina prin construcţie. Activitatea normativă este o activitate caracteristică tuturor sistemelor activităţilor social-umane. Problema alegerii metodelor apare în cazurile limită: atunci când un sistem nu este organizat în mod optim, sau când evoluţia condiţiilor îl transformă din optim în mai puţin adecvat, lucru care se manifestă şi printr-o creştere a proceselor perturbatoare, printr-o scădere a eficientei. În aceste condiţii tendinţa de a rezolva problemele organizaţionale prin metode normative devine tot mai disfuncţională, împiedicând alegerea metodei transformatoare, funcţională în aceste condiţii. Întotdeauna transformarea organizaţională trebuie să fie justificată printr-un plus de eficienţă. Să vedem pe scurt care sunt tipurile de situaţii în care sistemul organizaţional al unei activităţi, presupus iniţial ca fiind optim sau apropiat de optim, devine mai puţin adecvat, cerând o acţiune transformatoare.

În primul rand, este situaţia în care există un decalaj semnificativ între cerinţa funcţională finală şi eficienţa activităţii organizate în jurul ei, în sensul că eficienţa activităţii organizate în jurul ei, în sensul că eficienţa este mai scăzută decât cerinţa funcţională. Şi aici se pot desprinde două cazuri particulare: a) o activitate, chiar dacă nu este optimă din punctul de vedere al eficienţei, poate fi satisfacatoare pentru cerinţa funcţională care a constituit-o. O creştere a cerinţei funcţionale determină transformarea activităţii în nesatisfăcătoare, cerându-se formularea unei activităţi mai eficiente. Acest decalaj devine deci un stimul pentru căutarea posibilului existent a unui mod de organizare mai eficient. b) De regulă însă persistă mereu un decalaj între cerinţa funcţională şi eficienţa activităţi organizate în jurul ei. Modificări percepute în posibilul comportamental-instrumental face ca modul de organizare să nu mai fie cel mai bun

posibil, apărând posibilitatea unor variante mai eficiente, sau, la aceeaşi eficienţă, dar mai ieftine. Dezvoltarea posibilului face ca vechea organizare să se uzeze moral, să apară participanţilor ca învechită, ca nu suficient de eficientă, determinându-l să o înlocuiască cu una mai eficientă, devenită acum posibilă. De aici se poate trage o concluzie importantă. Cu cât ritmul de schimbare a posibilului comportamental-instrumental este mai ridicat, cu atât şi tendinta către transformare a sistemelor organizaţionale va fi mai puternică. În societăţile caracterizate printr-o evoluţie lentă a instrumentelor de acţiune, de orice natură ar fi ele, metodele normative sunt foarte frecvente. Dimpotrivă, cu cât evoluţia acestor instrumente va fi mai rapidă, cu atât metoda transformării va fi mai des folosită în locul metodelor normative.

În al doilea rând, o altă cauză care determină înlocuirea metodelor normative prin transformări organizaţionale se referă la creşterea importanţei cerinţelor funcţionale frustrate prin activtatea normativă. În măsura în care apare necesitatea ca acestea să nu mai fie frustrate, ci să fie şi ele satisfacute într-un grad sau în altul, sistemul trebuie să recurgă la transformări organizaţionale, de aşa natură încât să asigure un grad anumit de satisfacere şi a acestor cerinţe funcţionale laterale pe care le fustra până atunci. De exemplu, intreprinderile productive moderne, din o mulţime de raţiuni, trebuiau să ia tot mai mult în consideraţie satisfacerea necesităţilor personale ale participanţilor, chiar dacă în anumite cazuri aceasta reprezintă într-o oarecare măsură o limitare a eficienţei lor. În teoria organizării moderne îşi face loc tot mai insistent ideea că pe lângă funcţiile sale specifice, intreprnderea trebuie să ia în consideraţie şi funcţia de a crea satisfacţii umane membrilor săi. Societăţilor moderne le sunt caracteristice câteva trăsături deosebit de importante în acest context: a) Datorită tendinţei sale tot mai accentuate de sporire a complexităţii, de dezvoltare a tuturor sferelor sale componente, apare tot mai puternic cerinţa de a se limita perturbările reciproce care intervin în sferele sale, de a mări convergenţa sau paralelitatea (autonomia) lor. Metodele normative nu înlătură divergentele, ci le conservă. Succesul normativ al unui sistem este echivalent cu perturbarea sistemelor divergente. b) Rolul modificat al individului în societatea modernă. Individul, viaţa şi personalitatea sa, a căpătat un loc sensibil modificat în sistemul valorico-normativ al societăţii. Necesităţile sale capătă o valoare socială tot mai accentuată, satisfacerea lor devenind tot mai intens valorizată şi normată. Or, indivdul este principalul sistem perturbat prin folosirea metodelor normative, el fiind unitatea activă elementară. Paralel cu creşterea valorii acordate necesităţilor individuale, tind să se răstrângă şi mijloacele de constrângere. Nu orice fel de sancţiune mai poate fi admisă.

Se poate spune deci, în concluzie, că datorită ritmului rapid de devoltare a posibilităţilor comportamental-instrumentale caracteristice societăţii contemporane, prin dezvoltarea rapidă a cunoaşterii, a caracterului tot mai complex şi diferenţiat al societăţii, deci a cerinţei tot mai accentuate de autonomizare a sferelor particulare ale vieţii sociale, datorită eliminării perturbărilor lor reciproce, cât şi eliminării surselor structurale de perturbare, datorită locului tot mai important, ocupat de individ şi de necesităţile sale în sistemul valorico-normativ al societăţii, există o tendinţă puternică de folosire cu precădere a metodelor transformatoare, în locul celor de tip normativ în soluţionarea problemelor organizaţionale. Aceasta face ca în cadrul sistemelor organizaţionale, pe lângă mecanismele clasice de control normativ, să se formeze tot mai mult, cu o funcţie tot mai importantă, mecanisme speciale având finalitatea continuei transformări a organizării, în raport cu noile cerinţe şi posibilităţi apărute. Şi, organizaţional, transformarea îşi face loc tot mai persistent în funcţionarea curentă a activităţilor. Din episod excepţional al acestora, ea devine mod curent de organizare.

Martie 1969

SUMMARY

The aim of the present work is to approach a question of sociology little studied in the speciality literature: the way social-human systems endeavourimg to solve and cope with difficulties and problems which appear all the time. Two fundamental types of methods used by systems in this respect are formulated: *the normative method and the transformation method.* The work comprehensively analyses only the former method, especially as concerns its efficiency. The whole work focuses round the question: to what extent can a social-human system solve its difficulties using the normative method and what are the results of this use on the manifold levels of social-human life?

To carry out this analysis it is, however, necessary to have a wider conceptual framework where both the context of formation of the normative method ant its way of functioning could be determined. Namely, what is the social-human system wich uses the normative method, what are its difficulties and problems which have to be solved, what is the normative method and how does it work, what is its efficiency and effects on the system, etc.

In contrast with Parson's starting point, I have considered that the elementary, simplest, relatively autonomous social-human system is defined by activity and not by action. Activity is considered to be an organized group of actions (behaviours) directed to a certain finality. The organizing of an activity, understood in the way it appears in cultural anthropology and sociology, is thought to be determined by four fundamental factors: a) the constitutive or final functional requirement (necessity), responsible for the appearance and orientation of the respective activity; b) the behavioural-instrumental possible, considered as a totality of the natural and instrumental action possibilities of the human and social participants in the respective activity; c) lateral functional requirements (the structural context in the Merton's words) – the exigencies of other activities wich intersect the activity under study; finally, the existing type of reflexion, the cognitive instruments wich "cut away" organization in a behavioural-instrumental possible.

Depending on the specific character of relations between different functional requirements, the functional space where a certain activity is made up may be convergent or may equifinality property (Bertalanffy), the functionally equivalent ways of organization are defined (Merton).

Such a functional determination of organizing an activity – sufficiently abstract and simplifying – is, however, sufficient for the purpose of the intended analysis.

A special chapter analyses the total social system considered as a genetically constituted whole of component social-human activities, mutually connected by multiple functional relations (final and lateral).

The analysis of the specific character of the functioning of social-human systems achieved by participating sussystems (individuals, in a last analysis) with their own finalities, and hence with a relative independence, points to the figuration of mechanisms through which the organization of social-human activities is imposed to the behaviour of participating units. These normative is considered here as a social-cultural norm aimed at promoting or preventing a certain behaviour. The normative is considered here as a social-cultural norm aimed at promoting or prebenting a certain behaviour. For its good

functioning, each social-human activity with the function af promoting the organization of the respective activity evolves a subordinated normative activity with the function of promoting the organization of the respective activity in the behavioural values and norms. It results in the so-called value-normative system of the respective activity with the function of promoting the respective organization way in the behaviour of participants. Other subjective forms of activity are also analysed: necessity, aim, and, eventually, personality structure required by the participation in social-human activities, dominated by normative mechanisms.

The specific character and efficiency of the normative methods further analysed within the framework of the more general analysis of social-human activities setting up this analysis is the fact that the functional space where social-human activities are set up as a rule is a partially divergent space i.e. with divergent functional requirements. The organizing of an activity, with a priority promoting of final functional requirements of the respective activity, will have the tendency to neglect the lateral functional requirements, especially when these are divergent. The organization of the activity expressed in the value-normative system will therefore not be able to promote all functional requirements, influencing the behaviour of participants. Hence a gap of priciple between the requirements of the value-normative system, on the one hande, and the behavioural reality, on the other hand. Another fundamental sentence also esues: the *normal system* – i.e. the activity system as it is described on the level of the value-normativ system – will not coincide with the *real system* as a rule. The real system will be always a partial meeting of the requirements of the value-normativ system. The divergency between behavioural tendencies is renderlain by the divergencies between the final functional requirements and the lateral functional requirements, in the first place. Hence, the question of the relationship between the normal and the functional. Organizational problems (social problems, as they are currently called) results from these divergencies (see Merton's definition). The organizational problem seems, therefore, to consist of behavioural processes, generated by divergent functional requirements in relation to final functional requirements. The later, or the one hand, functionally disturb the system decrease its functional efficiency and, on the other hand, most often occur as an abnormal, deviant behaviour. The deviant bahaviour is here determined from a functional standpoint as orginitating in the intersection of divergent functional requirements.

Divergent functional requirements are, therefore, a continuous disturbance source of the system. The normative method is the most accessible to fight against them. Disturbances appear as dysfunctional behaviours as compared to final functional requirements and as abnormal behaviours, to the extent to which they do not meet the requirements of the value-normative system which further the final functional requirements. In their capacity of behaviours, thet may be formulated or, on the contrary, prohibited. The normative method has these general features.

The question analysed in detail in the following chapters is that of the *efficiency of the normative method*. Does the system succed in the elimination of the disturbing processes – i.e. in solving its organizational problems – by releasing a normative reaction and to what extent? The conclusion of the analysis is that the normative method has a series of structural limits which hinder its complete efficiency.

a) There is first an absolute limit: human behaviour does not wholly depend on consciens and will, the level at which norm is acting.

b) The second, and may be the most important limit of the method is the fact that it does not remove the divergent lateral functional requirements wich produce the disturbances against wich the normative reaction is directed. It only prevents their fulfilling. A frustration process therefore

appears. The frustration concept is extended to the blocking of the meeting of all functional requirements (necessityes) of social-human systems. Some of the main types of "frustration processes" are analysed, both in the more widely investigated case of biopsychic necessities and in the less studied one of social necessities. A hypothesis is put forward that the *most frustration processes are dysfunctional by their very nature in relation with any activity system*. Though the system succeds in fully eliminating distrurbing processes against which it is directed (primary disturbing processes) by means of its normative reaction, it will release by frustration a series of other (secondary) disturbing processes.

The stonger the normative reaction of the system, the greater the volume of released secondary disturbing (frustration) processes.

c) Beside frustration processes, the normative method has also other types of negative consequences on the system (derived disturbing processes): defense reaction against norm-making, generating of tensions and conflicts in the system, seeting forth of power relations with all their negative results, performance regression to the accepted minimum (Gouldner), rigidity, organizational ritualism (Merton), decrease of the transformation capacity, etc.

Based on this analysis, by pointing to the limits of the normative method, the following proposition may be put forward as a fundamental theorem: *a system constituted in a partially divergent functional space, despite its normative efforts, could not be a normal system*; it will always be disturbed a) by the pressure of divergent lateral functional requirements, against which the normative reaction has a limited efficiency, b) by disturbing processes generated by their frustration by the normative reaction and c) by disturbing processes generated by the very exercise of the normative method.

This analysis also trows a new light on the state of system functional optimum. The ptimum functioning of an activity will not be ensured by an excessively strong normative reaction against primary disturbing processes. Even if disturbing primary processes are considerably restricted up to their complete elimination by such a reaction, there occur disturbing frustration and derivation processes which may be much more serious than the eliminated ones. In functional optimum state will, therefore, be placed on a average level of efficiency of the normative method. At this level, the balance between eliminated and induced disturbing processes will have an optimal value. The concept of "cost" is now introduced. Social-human activities spontaneously tend to reaching this functional optimum.

This also entails several extremely interesting implications for the understanding of some social-cultural phenomena: the way to solve divergencies between functional requirements at the level of the value-normative system of an activity as well as the level of the value-normative system of the global society, the relationship between functional optimum functional degradation and normative degradation of a system, the organization of the system integrated personality, etc.

Two methods are then analysed aimed at reducing dysfunctional consequences of using the normative method: *frustration manipulation* – though frustration cannot be eliminated as such it may be manipulated by various preocedures, i.e. its consequences may be reduced or increased; tolerance to deviation – the reduction of negative consequences of a quantity of deviating behaviours existing in the system and accepted for obtaining the functional ptimim.

In the end, several aspects of the second method of solving organizational problems – *the transformation method* – are outlined. This method is not characterized by

normative reactions within the same organization, but by *organizational* transformations. The content of the method is determined starting from some enunciations of the theoretical statements put forward: Several ways of activity organizing, functionally equivalent, are possible for the meeting of a functional requirement. The relations between functional requirements (of divergence, convergense or parallelism) are achieved as such at the level of particular ways of organization. If at the level of an organizationan may be divergent, at the level of another way of organization they may be parallel or even convergent. Nence, appropriate substitutions in the set of functional equivalents result in the transformation of divergence relations into relations of parallelism or convergence. In this way, the very souce of organizational problems or difficulties is eliminated. The possibilities to use the transformation method, determinated first of all by the existing behavioural-instrumental possible, at whose level functional equivalents may be formulated, are analysed. Analysis is also made of factors determining the choice of the normative method or of the transformation method by a certain system in solving its problems.

BIBLIOGRAFIE

1. Adler, A., *Le Temperament nerveux*, Payot, Paris, 1926.
2. Black, M. (Ed.), *The Social Theories of Talcott Parsons*, Prentice-Hall, Inc., New-York, 1961.
3. Bouthoul, G., *Traite de sociologie*, Payot, Paris, 1946.
4. Buckley, W., *Social-Functional Analysis in Modern Sociology*, în H. Becker and A. Boskoff (Ed.) The Dryden Press, Inc., 1957.
5. Caraioan, P., *Sociologia – ştiința sistemelor sociale*, în "Sociologia Militans", vol.1, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1968.
6. Cattell, R. B., *La Personalite*, PUF, Paris, 1956.
7. Ceauşescu, N., *Cuvântare la plenara lărgită a Comitetului municipal Bucureşti al Pratidului Comunist Român*, 11 octombrie 1971, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
8. Ceauşescu, N., *Cuvântarea la marea adunare populară din Capitală*, 20 august 1971, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
9. Ceauşescu, N., *Expunere cu privire la Programul P.C.R. pentru îmbogățirea activității ideologice, ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educația socialistă a maselor, pentru aşezarea relațiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echității socialiste şi comuniste*, 3 octombrie 1971, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
10. Ceauşescu, N., *Expunere la Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul ideologiei şi al activității politice şi cultural-educative*, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
11. Ceauşescu, N., *Semicentenarul glorios al Partidului Comunist Român*, 7 mai, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
12. Cicero, *Despre indatoriri*, Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1957.
13. Cornescu, V., *Conducerea ştiințifică şi factorul uman*, în Ştiința conducerii societății, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
14. Coser, L., *The Functions of Social Conflict*, The Free Press, Glencoe, Illinois, 1956.
15. Durkheim, E., *Sociologie et phisolophie*, F. Alcan, Paris, 1924.
16. Dynes, R. R., Clark, A. C., Dinitz, S. Ishino, I., *Social Problems. Dissensus and Deviation in an Industrial Society*, Oxford University Press, New-York, 1964.
17. Engels, F., *Rolul muncii în transformarea maimuței în om*, în Marx-Engels, Opere alese, vol.2, Editura Politică, Bucureşti, 1967.
18. Engels, F., *Situația clasei muncitoare din Anglia*, în Marx-Engels, Opere, vol.1, Editura Politică, Bucureşti.
19. Fourastie, J., *Essais de morale prospective*, Editions Gothier, 1966.
20. Franck, L. K., *Society as the Patient*, in Dimensions of Social Psychology, Scott, Foresman and Comp.
21. Hegedus, A., Marcus, M., *Procesul umanizării muncii într-o societate*

socialistă şi identificarea cu munca, în Teorie şi metodă în ştiinţele sociale, vol. V, Editura Politică, Bucureşti, 1967.
22. Herseni, T., *Psihologia întreprinderilor industriale*, Editura Academiei, Bucureşti, 1969.
23. Hurlock, E. B., *Adolescent Development*, McGrawHill Book Company, 1967.
24. Iordachel, I., *Utilizarea indicatorilor sociali în diagnoza şi prognoza sociologică şi în decizia politică*, în Ştiinţa conducerii societăţii, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
25. Kant, Im., *Critique de la raison pratique*, J. Vrin, Paris, 1944.
26. Katz, D., and Kahn, R.L., *The Social Psychology of Organization*, John Wiley & Sons, Inc., 1966.
27. Klaus, G., *Cibernetica şi societatea*, Editura Politică, Bucureşti, 1966.
28. Krasnaseschi, Vl., *Orientari în ştiinţele muncii*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971.
29. Lawson, R., Frustration, *The Development of a Scientific Concept*, MacMillan Company, New-York, 1969.
30. Levi-Strauss, CL., *Gindire salbatica*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970.
31. Levi-Strauss, Cl., *Introduction l'oeuvre* de M. Mauss, în M. Mauss, Sociologie et anthropologie, PUF, Paris, 1966.
32. Levi-Strauss, CL., *Social Structure*, in A. K. Kroeber (Ed.) – Anthropology Today, The University of Chicago Press, 1953.
33. Lewin, K., *Psychologie dynamique*, PUF, Paris, 1959.
34. Likert, R., *The Human Organization: Its Management and Value*, McGraw-Hill Book Company, 1967.
35. March, J. G. et Simon, H.A., *Les Organisations,* Dunod, Paris, 1964.
36. Marx, K. şi Engels, F., *Ideologia germană*, Editura Politică, Bucureşti, 1953.
37. Marx, K. şi Engels, F., *Opere*, vol.2, Editura Politică, Bucureşti, 1958.
38. Marx, K., *Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice*, în Marx-Engels, Opere alese, vol.1, Ed. Politică, Bucureşti, 1967.
39. Mercier, P., *Histoire de l'anthropologie*, PUF, Paris, 1966.
40. Merton, R.K., and Nisbet, R.A., *Contemporary Social Problems*, Harcourt, Brace & World, Inc., 1961.
41. Merton, R.K., and Nisbet, R.A., *Elements de theorie et de methode sociologique,* Plon, Paris, 1965.
42. Murgescu, C., *Echipa de conducere in unitatile economice*, Editura Politică, Bucureşti, 1971.
43. Olisanskii, N.S., *Licinosti i sotialnie tenosti*, în Sotiologia v C.C.C.P., Moscova, 1965.
44. Parsons, T. and Shils, *Toward a General Theory of Action*, Harvard University Press, 1951.
45. Parsons, T. and Smelser, N. J., *Economy and Society*, The Free Press, New York, 1965.
46. Parsons, T., *Social Structure and Personality*, The Free Press of Glencoe, 1964.
47. Parsons, T., *The Dimensions of Action- Apace*, în Parsons and Bales – Working Papers in The Theory of Action, The Free Press, 1953.
48. Parsons, T., *The Social System*, Routledge $ Kegan Paul Ltd., London, 1964.
49. Piajet, J., *Problema mecanismelor comune în ştiinţele despre om*, în Teorie şi metodă în ştiinţele sociale, Vol. V., Editura Politică, Bucureşti, 1967.
50. Racine, A., *La deliquance juvenile en Belgique de 1939 a 1957*, CEDJ,

Bruxelles, 1959.
51. Ralea, M. şi Herseni, T., *Introducere în psihologia socială*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.
52. Ralea, M. şi Herseni, T., *Sociologia sucessului*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962.
53. Richita, R., *Civilizaţia la răscruce*, Editura Politică, Bucureşti, 1970.
54. Roşca, AL. (Red.), *Psihologia muncii industriale*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1967.
55. Secord, P.F. and Backman, C.W., *Social Psychology*, McGraw-Hill Book Company, 1964.
56. Setrov, M. I., *Principii metodologice de construire a unei singure teorii organizatorice*, în "Voprosi filosofii", nr.5, 1969.
57. Sherif, M. and Sherif, C., *An Outline of Social Pshychology*, Harper and Brothers, New-York, 1956.
58. Starosciak, J., *Elemente ale stiintei administratiei*, Editura Politică, Bucureşti, 1967.
59. Sumner, W.G., *Folkwys*, Ginn and Company, Boston.
60. Tournier, P., *Vraie ou fauss culpabilite*, Delachoux & Niestle S. A., 1958.
61. Vlad, C., *Ştiinţa conducerii societăţii socialiste*, în Lupta de clasă 9/1970.
62. Weber, M., Types d'autorite, în A. Levi (ed.) – *Psychologie sociale. Textes fonamentaux*, Dunod, Paris, 1965.
63. Wilkins, L. T., *Social Deviance*, Tavistock Publications, London, 1964.
64. Zamfir, Cătălin, *Determining Factors of the Organization of Social-Human Activities*, în "Analele Universităţii Bucureşti", seria Filozofie, 1/1970.
65. Zamfir, Cătălin, *Discursul normativ şi discursul explicativ*, în "Revista de filozofie", 3/1971.
66. Zamfir, Cătălin, *Metodele de eliminare a proceselor perturbatoare din sistemele activităţilor social-umane*, în "Revista de folozofie", 7/1969.
67. Zamfir, Cătălin, *Probleme ale organizării şi conducerii uzinei*, în "Laboratorul uzinal de psihologie, sociologie şi pedagogie", Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1969.
68. Zamfir, Cătălin, *Raţionalitatea în perspectiva teoriei organizaţiei*, în "Ştiinţa conducerii societăţii", Editura Politică, Bucureşti, 1971.
69. Zamfir, Cătălin, *Tipurile reflexiei asupra faptului moral*, în "Analele Universităţii Bucureşti", seria Filozofie, 2/1970.
70. Zamfir, Cătălin, *Trei nivele ale teoriei sociologice*, în "Revista de filozofie", 6/1971.
71. Zdravomislov, A.G., Jadov V.A., *Opit Konkretnovo issledovania otnostenia k trudu*, în "Voprosi filozofii", nr. 4, 1966.

CUPRINS